

Antonio Gramši

O državi

radnička štampa

O DRŽAVI

Naslovi originala:

Antonio Gramsci
L' ORDINE NUOVO

(Copyright by *EINAUDI*, 1955)

Antonio Gramsci
IL MATERIALISMO STORICO E LA FILOSOFIA
DI BENEDETTO CROCE

(Copyright by *EINAUDI*, 1966)

Antonio Gramsci
NOTE SUL MACHIAVELLI SULLA POLITICA
E SULLO STATO MODERNO

(Copuright by *EINAUDI*, 1966)

Antonio Gramši

O državi

Izbor, prevod i
predgovor dr Ivo Petrinović

radnička štampa

BIBLIOTEKA »IDEJE«
V KOLO

Uređivački odbor

Dr JOVAN ĐORĐEVIĆ
Dr STANISLAV GROZDANIĆ
Dr VOJISLAV STANOVIĆ

BEOGRAD, 1979.

PREDGOVOR

Aktualnost Gramšijeve (Gramsci) misli proizlazi s jedne strane iz Marksova (Marx) i Lenjinova nasljeđa a s druge strane iz specifičnosti njegova osobna doprinosa. Njegova se misao ne može razumjeti izolirano od velikog idejnog i političkog pokreta koji je vršio kritiku kapitalističkog društva i vodio borbu za njegovo prevladavanje. Koristeći bogato marksističko nasleđe koje mu je stajalo na raspolaganju i iskustva Oktobra, Gramši je počeo politički djelovati da bi proširio revolucionarnu ostavštinu u uvjetima i situaciji koji su bili različiti od drugih i koji su zahtijevali novi kritički duh i novu sposobnost analize.

U prvom razdoblju razvitka svoje misli, u 1919. i 1920. godini, Gramši izlaže shvaćanje da se iza povijesne figure najamnog radnika ocrtava proizvođač, sposoban da upravlja unutrašnjim ekonomskim procesom i da ga podvrgne svom socijalnom vodstvu. Potvrdu novih revolucionarnih ideja nalazi u klasnoj osnovi talijanskog industrijskog proletarijata koji se izrazio u poznatom pokretu tvorničkih savjeta. Zajedno s grupom mladih socijalista u Torinu uključuje se u taj

pokret, usmjerava ga i vodi, te pokreće časopis »Ordine nuove« (»Novi poredak«) koji Gramšijevom zaslugom postaje organ torinske radničke klase za politička i kulturna pitanja. Časopis zastupa stajalište o revolucionarnoj kulturi kao bitnom elementu socijalne revolucije, vezujući tako klasno pitanje s kulturnim.

Koncepcija savjeta nije odjednom sazrela u Gramšija i njegovih drugova već postepeno kroz analizu iskustava evropskog i američkog radničkog pokreta, naročito onih koja su se temeljila na radničkoj kontroli u privredi. U idejama o tvorničkim savjetima mogu se naći postavke koje su pod utjecajem teoretičara francuskog sindikalizma Žorža Sorela, zatim Daniela De Leona i njegova industrijskog sindikalizma u Americi, kao i pokreta tvorničkih povjerenika u Engleskoj. Međutim, svi su ti utjecaji sporedni u poređenju s utjecajem koji su na Gramšija izvršili Lenjin i ruski sovjeti u kojima je u jednom živom povijesnom iskustvu vidio ostvarenje radničke demokratije.

Tvornički savjeti su, po Gramšiju, morali biti samoupravni organi neposrednih proizvođača koji će kao sredstvo radničke kontrole preuzeti upravljanje proizvodnjom. To je ono što je Gramšijevo viđenje tvorničkih savjeta u Italiji ipak razlikovalo od ruskog iskustva, jer je Gramši do tih zaključaka došao proučavajući pokret u industrijskim tvornicama talijanskog Sjevera.

Gramši je shvaćao savjete kao samoupravna tijela sa dvostrukom ulogom: ekonomskom i političkom. U ekonomskom pogledu savjet je predstavljao čvrsto jedinstvo sakupljenih proizvođača koji sami upravljaju procesom proizvodnje i zato stvaraju svoje predstavničke ustanove kao »funkciju stečene autonomije«.

Ali je poslijeratna situacija nametala stvaranje revolucionarnih organa spremnih za djelovanje i stoga Gramši promatra savjete ne samo kao prikladno sredstvo za ostvarenje radničkog samoupravljanja već i kao »put prema revoluciji«. Tako su se savjeti istovremeno konstituirali u sredstvo radničke klase za stjecanje vlasti u času kada se osvajanje vlasti pojavilo kao neposredna politička potreba.

Gramši posebno ističe da savjeti čine temelj nove države, ali da istovremeno stvaraju preduvjete za njezino odumiranje i podvlači da je tvornički savjet prva ćelija u jednoj svjetskoj zajednici¹⁾ kao reorganizaciji cjelokupnog ljudskog života.

U toj raznovrsnoj funkciji savjeta, kako ih je koncipirao Gramši, vidi se i specifičnost njegova učenja koja ga razlikuje od tadašnjih iskustava i teorijskih razmatranja unutar radničkog pokreta.

Koncipirajući tvorničke savjete Gramši je u drugi plan stavljao ulogu sindikata i partije radničke klase. Gledajući u radničkoj klasi protagonistu novog poretka, on je novo društvo zamišljao kao organizirani sistem samostalnih oblika klase u kojem partija i sindikati ne mogu igrati važniju ulogu od savjeta. Međutim, kada je pokret tvorničkih savjeta bio razbijen krajem 1920. godine, Gramši je shvatio da društveni preobražaj nije moguć bez svjesne političke snage i tada se zalaže za stvaranje partije kao predvodnika novog socijalnog saveza u specifičnim uvjetima talijanskog društva.

U drugom razdoblju svojih teorijskih razmatranja i svog praktičnog djelovanja, od 1921. do 1926, kada

¹⁾ A. Gramši, *Tvornički savjeti*, Ordine nuovo, 5. lipnja 1920. L'Ordine nuovo (1919—1920), Torino, Einaudi, 1955, str. 125.

dolazi do uvjerenja o potrebi stvaranja jedne komunističke partije, Gramši se zalaže da takva avangarda uvijek bude dio klase od koje uči da bi mogla usmjeravati njezino oslobođenje. Sada se u drugačijim povijesnim uvjetima (razjedinjenost radničkog pokreta i uvođenje fašističke diktature) u prvi plan ističe stjecanje masovne podrške klase i talijanskog naroda. Stoga analizira probleme talijanskog društva baveći se pitanjem talijanskog Juga, odnosno »južnog pitanja«²⁾, koje sagledava ne samo kao agrarno i seljačko već kao katoličko pitanje. Time on zalazi pod tkivo talijanskog društva i u njegovoj socijalnoj strukturi traži one pokretačke snage koje će biti nosioci društvenog i političkog preobražaja zemlje. Talijansku revoluciju, dakle, sagledava preko savezništva »siromašnih seljaka Juga« i »industrijskih radnika Sjevera«, koje bi, kako Gramši kaže, trebalo dovesti do kraja »težak proces ekonomske i duhovne unifikacije talijanskog naroda koji je počeo s rizordimentom ali nije bio završen«. Sada povezuje temu o savezništvu s onom o pristanku svih koji žele društvene promjene. To je Gramšija postavilo spram problema intelektualaca ukoliko su oni bili posrednici pristanka u svakom pokretu kroz noviju talijansku povijest, pa tako i radničkom pokretu.

Time se naziru teme kojima se Gramši vratio analitički i kritički u trećem razdoblju svoga misaonog razvitka, zapravo u vrijeme svoga tamnovanja (1926—1937), kada u nepodnošljivim uvjetima teške zatvorske cenzure piše i razrađuje svoja prethodna razmišljanja o problemima talijanskog društva, posebno sfere politike i kulture.

²⁾ A. Gramši, Južno pitanje, Rim, Editori Riuniti, 1974, str. 135—159.

U trenutku Gramšijevе smrti njegova svastika Tadjana Šuht (*Schucht*) uspjela je sačuvati njegove trideset dvije bilježnice s oko tri tisuće sitno ispisanih stranica, napisanih u zatvoru, u kojima raspravlja o nizu aktualnih društvenih pitanja povezanih s prošlošću i sadašnjošću Italije i promatranih s aspekta talijanske radničke klase.

Ali upravo u godini Gramšijevе smrti, Benedetto Kroče (*Benedetto Croce*), poznati talijanski filozof objavio je svoju poznatu raspravu: »Kako se rodio i kako je umro teorijski marksizam u Italiji«, dokazujući da je smrću Antonija Labriole nestalo teorijskog marksizma. Ta slučajna podudarnost između Gramšijevе smrti i objavljivanja navedenog Kročeova spisa bila je objašnjena poslije rata, kada je izdavačka kuća »Einaudi« u Torinu objavila Gramšijevе zatvorske spise. Ne samo da teorijski marksizam u Italiji nije umro, kako je tvrdio Kroče, već je u Gramšijevim spisima dobio nove poticaje i ponudio nova svježа rješenja.

Najprije su se 1947. godine pojavila Gramšijeva »Zatvorska pisma« koja su reljefno istakla njegovu ljudsku veličinu i misaonu staturu. Ali prava Gramšijeva intelektualna dubina i teorijska zrelost pokazala se kada su od 1947. do 1950. godine objavljene njegove »Zatvorske bilježnice« u pet knjiga. One su poželjele ogroman uspjeh, jer se marksistička, i inače kulturna javnost, našla pred opusom koji je po tematici i po pristupu bio drugačiji od dotadašnje marksističke literature.

Taj poslijeratni susret s Gramšijem bio je toliko značajan da je bio presudan za opredjeljenje niza mladih talijanskih pa i evropskih intelektualaca prema marksizmu. Nedogmatski duh njegove misli došao je do

punog izražaja sredinom šezdesetih godina kada je u talijanskom komunističkom pokretu stvorena klima u kojoj je Gramši postao idejni poticaj za ono što se izrazilo kao »talijanski put u socijalizam«.

Gramši u svojim bilješkama problematizira visokom teorijskom razinom niz ključnih pitanja važnih za djelovanje radničkog pokreta, kao što su mjesto i uloga filozofije prakse (kako naziva marksizam) kao novog pogleda na svijet, države, hegemonije, povijesnog bloka, funkcije intelektualaca unutar nacije i kulture te političke partije. Osnovni problem kojim se Gramši bavio u svojim zatvorskim misaonim preokupacijama bio je obnova marksističke teorije do takve razine da se može suprotstaviti drugim suvremenim idejnim pravcima. To je bilo neophodno zbog stanja u kojem se marksistička misao tada nalazila u Italiji, ali je imalo i mnogo dublje teorijske posljedice.

Gramšijevo proučavanje kreće se u dva smjera: kritika tradicionalne misli, posebno Kročeove filozofije kao najvećeg izraza idealističke misli u Italiji, i kritika vulgarizacije marksističke misli koja je bila opterećena pozitivizmom. Kritika Kročeova idealizma imala je za Gramšija pozitivno stajalište, jer je upravo mogla poslužiti kao pretpostavka oživljavanja historijskog materijalizma koji je počesto bio pozitivistički interpretiran. Svodeći Kročeovo filozofsko shvaćanje na ono na što su klasici marksizma sveli hegelijanstvo, Gramši je želio vratiti u život nasljeđe njemačke filozofije na taj način što bi se obavio »obračun s Kročeovom filozofijom«.³⁾

Gramši je smatrao da je Kročeov doprinos značajan u tome što je svratio pažnju na nekoliko važnih pi-

³⁾ A. Gramši, *Historijski materijalizam i filozofija* Benedetta Crocca, Zagreb, Naprijed, 1958, str. 230.

tanja kao što su: značaj kulture u razvitku povijesti, funkciju intelektualaca u životu društva i države te posebnu važnost hegemonije i pristanka kao nužnog idejnog oblika. Ponukan time Gramši valorizira značaj nadgradnje u marksističkoj misli, ukazujući da problem odnosa strukture i nadgradnje treba uvijek promatrati u dijalektičkom odnosu u kojem se biće ne može odvojiti od mišljenja koje nije prosti odraz strukture. To tim više što je marksističko shvaćanje strukture Kroče proglasio novim »skrivenim božanstvom« i ustvrdio da je u marksizmu prisutna jedna teološka koncepcija.

Kritizirajući Kročeovu kritiku marksizma, koja je idealistička, Gramši naglašava da se u povijesnom procesu temeljne suprotnosti odražavaju na području svijesti gdje ljudi postaju svjesni stvarnog društvenog položaja koji onda svojom voljom razrješavaju. Stoga, Gramši napušta spekuliranje o primatu duha ili materije i stavlja u središte pažnje raspravu o historičnosti svih kategorija, o praksi u kojoj se dokazuje predmetnost i istinitost ljudskog mišljenja i objektivne stvarnosti. Zato historijskom materijalizmu daje naziv filozofija prakse (Antonio Labriola je prvi upotrebio taj naziv, a Gramši ga navodi u »Zatvorskim bilježnicama« kako bi zavarao zatvorsku cenzuru), shvaćajući ga kao antitezu idealističkoj filozofiji i vulgarnom materijalizmu, odnosno kao učenje koje posredstvom prakse neposredno povezuje filozofiju i povijest.

Unutar koncepcije filozofije prakse, Gramši daje posebnu važnost objašnjenju države, analizirajući marksističko shvaćanje o državi i smatrajući da je marksistička tradicija svela definiciju države isključivo na sredstvo klasne vladavine. On ne želi iscrpsti svoju pažnju isključivo u nasilnoj prirodi moderne države već

pokušava problematizirati onu sferu unutar nadgradnje u kojoj se vrši prevlast jedne klase nad drugom a koja nije uvijek prisila. Zapravo, to je značilo da treba istovremeno proučiti i ono »lice« države koje je u tradicionalnom marksizmu ostalo zamagljeno.

Država je, po Gramšijevu shvaćanju, »diktatura više hegemonija« (nasilje više pristanak), ali ne u smislu naglašavanja diktature nad hegemonijom već u prvom redu objašnjeno kao »hegemonija koja je oklopljena prinudom«.4) Gramši tako jednostranom shvaćanju države kao klasne vlasti suprotstavlja pojam integralne države koja se temelji na pristanku onih kojima se vlada. Hegemonija kao pristanak je socijalna osnova nove države. Gramši zapravo prevladava koncepciju države kao pukog sredstva nasilja, ali i shvaćanje koje državu izražava kao normativno-idealistički poredak. To je u prvom redu bila radikalna kritika instrumentalne države (staljinističke pa i svake totalitarne), što predstavlja ključnu točku njegovih zatvorskih razmišljanja.

Ta nova funkcija države bila je gramšijevski odgovor na strukturalne promjene nastale u državi imperijalističke faze tridesetih godina (Nju dil, fašizam) i u staljinističkoj etatizaciji u Sovjetskom Savezu. Država sada intervenira i hegemonija nije više djelo izabranih grupa već institucionalni čin. Vlast države kao prisila proširuje se kroz institucije i učvršćuje se u sve društvene pore.

Gramši sada izlaže jednu posve izvornu marksističku misao o jedinstvu — razlici građanskog društva i predstavničke države. Pojam građanskog društva je, po Gramšiju, dio nadgradnje kao i država, ali samo nje-

4) A. Gramši, Bilješke o Makijaveliju, o politici i o modernoj državi, Rim, Editori Riuniti, 1977, str. 164.

zin drugi plan, koji se spram sfere države nalazi u izvjesnoj oprečnosti. To je termin koji se razlikuje od sličnog Marksova pojma i ima značenje vrlo važne sfere suvremenog društva. Građansko društvo je sfera ideologija i Gramši želi istaći da se počesto ideološki činoci pojavljuju kao značajniji od institucionalnih, odnosno da je pristanak nekad važniji od prisile.

Koristeći, dakle, marksističko-hegelijansko nasljeđe, Gramši razvija dijalektičku vezu među pojmovima država i građansko društvo i postavlja tvrdnju o hegemoniji jedne klase na temelju pristanka unutar građanskog društva, zapravo unutar sfere svijesti, čime se stvaraju preduvjeti da bi ta klasa postala vladajuća u političkom društvu. Gramši istovremeno ukazuje i na proces budućeg razvitka i ponovo ističe marksistički središnji problem o nestajanju države. On izričito govori o procesu »nestajanja političkog društva u građansko društvo«,⁵⁾ što ukazuje na takvo društveno stanje u kojem ljudi sami sobom upravljaju (»regulirano društvo«) i koje nema više potrebe za političkom državom.

Sve upućuje na to da radnička klasa u procesu borbe za novo društvo mora izgraditi novi pogled na svijet, novu koncepciju života koju u razdoblju priprema za osvajanje vlasti prihvaćaju svi potlačeni, a u drugoj fazi, kada je zadobijena vlast, osigurava široku osnovu pristanka. Na taj način proletarijat istovremeno postaje vladajuća i vodeća klasa.

Otuda Gramšijeva tvrdnja da radnička klasa prije nego što postane vladajuća mora postati vodeća, što je jedan od uvjeta za zadobijanje vlasti.⁶⁾ To ne predodređuje kako će se zadobiti vlast, da li oružanim ili

⁵⁾ A. Gramši, Bilješke o Makijaveliju, str. 115.

⁶⁾ A. Gramši, Rizordimento, Rim, Editori Riuniti, 1975, str. 87.

mirnim putem, već je nužan uporan i stalan idejni kulturni rad da bi se vladajuća klasa oslobodila pristanka naroda. Time je bila definirana jedna koncepcija koja predstavlja doprinos marksističkom shvaćanju o strategiji radničkog pokreta u razvijenim zemljama u kojoj se nalaze korijeni suvremene koncepcije Komunističke partije Italije o vlastitom putu u socijalizam i strateške osnove »evrokomunizma«.

Sada se ocrtava Gramšijevo učenje o hegemoniji, za koje on tvrdi da je našao poticaj u Lenjinu. U »Zatvorskim bilježnicama« imamo dva načina Gramšijeva objašnjenja hegemonije koja su prividno proturječna. To je prevlast jedne društvene grupe koja se izražava u dva vida: kao »vladanjé« ili prisila i kao »moralno i intelektualno vodstvo⁷⁾ ili pristanak. Gramši, zapravo najprije objašnjava hegemoniju kao klasno vodstvo (ekonomsko, političko, ideološko i etičko) i zatim kao vodstvo pomoću pristanka, što se razlikuje od nasilnog zauzimanja vlasti. U tom smislu pojam hegemonije sadrži kritičku demistifikaciju države i njezine birokratizacije. Zato je hegemonija kao privola ključ da bi se objasnila Gramšijeva koncepcija proširene uloge države.

Iz toga proizlazi da je Gramšijevo shvaćanje hegemonije drugačije od sličnog Lenjinova pojma. U Gramšijevoj koncepciji prevladava više etičko-kulturna prevlast, a u Lenjina ekonomsko-politička čime je Gramši nadopunio lenjinski pojam hegemonije. Hegemonija u Gramšijevu viđenju ima značenje kulturnog vodstva, i to više kao prihvaćanje nove svijesti, običaja i kulture. Pošto u tome prevladava kulturni činilac, to podrazumijeva da je momenat prisile podređen momentu kon-

⁷⁾ Isto.

sensusa. Sve to objašnjava temeljnu Gramšijevu misao da osvajanje vlasti nije samo prinudno stjecanje, nego zadobijanje pristanka širokih slojeva stanovništva. Gramši shvaća hegemoniju kao demokratsko upravljanje jer je pristanak jedan demokratski čin. U tome se nalaze korijeni koncepcije »evrokomunizma« o širokom savezništvu ne samo radničke klase i seljaštva nego i ostalih socijalnih grupa kao alternacije vladajućem bloku te kao shvaćanje o pluralističkom modelu društva.

S tim je u vezi i Gramšijevo objašnjenje »povijesnog bloka« kao jedinstva »strukture i nadgradnje«⁸⁾ iz kojeg proizlazi da je ovisnost druge od prve logičan odnos, ali da u određenoj društvenoj stvarnosti oni čine jedan složen organizam. Prema tome, u »povijesnom bloku« je predstavljena jedna određena epoha u kojoj su »materijalne snage sadržaj a ideologije oblik«⁹⁾, ali se ti odnosi ne smiju promatrati izvan vremena nego se provjeravaju u konkretnoj povijesnoj praksi.

Objašnjavajući pojam hegemonije kao drugi izraz za svoju koncepciju države, Gramši s tim povezuje i pitanje »pasivne revolucije«. On tvrdi da je jedna revolucija pasivna kada jedna klasa služi državi a ne obratno. To je stanje »diktature bez hegemonije« u kojoj nema narodne inicijative i gdje je klasa zamijenjena državom a vladajući blok je birokratski sloj kojem masse služe za manevriranje. Time Gramši želi da hegemoniji kao načinu vlasti suprotstavi pravo značenje hegemonije kao privole kojom se vrši proces socijalnog vrednovanja masa u kojem se stiže do proširenja pojma

⁸⁾ A. Gramši, *Historijski materijalizam i filozofija* Benedeta Kročea, Rim, Editori Riuniti, 1977, str. 47.

⁹⁾ Isto, str. 59

politike, te se ovaj u društvenoj ukupnosti postepeno gubi.

U svjetlu svoje koncepcije o hegemoniji Gramši ukazuje na specifičnost društvenih struktura u Zapadnoj Evropi. On pokazuje da je rusko iskustvo neponovljivo na Zapadu jer postoje razlike u društvenim strukturama između društava u Istočnoj i Zapadnoj Evropi. Gramši, služeći se vojnom terminologijom, objašnjava revoluciju u Rusiji kao neku vrstu »manevarskog rata«¹⁰ kojim se vrši neposredan napad na eksploatatorsku državu nezštićenu građanskim društvom, jer ono u Rusiji nije bilo razvijeno. Naprotiv, u Zapadnoj Evropi je ideološko vodstvo građanske klase u obliku liberalne države pribavilo pristanak velike mase građana i tu je, kako Gramši kaže, država zaštićena lancem utvrda,¹⁰) odnosno koncepcijom svijeta i života koju nudi vladajuća klasa i koju mase prihvataju. Zbog toga je u uvjetima razvijenih društava potrebno prijeći od »manevarskog rata«¹⁰ na »pozicioni rat«, što znači da se radnička klasa svojom ideologijom ustoliči u građansko društvo i da svoj pogled na svijet pretvori u »opći način mišljenja«¹¹), koji onda potlačeni prihvataju kao svoj vlastiti.

Gramši tako stiže do problema intelektualaca i njihove funkcije u radničkom pokretu, smatrajući je vrlo značajnom. On problematizira dijalektički odnos intelektualci—mase i u intelektualcima vidi snagu posredstvom koje se širi jedan pogled na svijet. Stoga svaka društvena klasa, pa i radnička, podvrgava vlasti-

¹⁰) A. Gramši, Bilješke o Makijaveliju, str. 68.

¹¹) Tim pojmom Gramši objašnjava čitavu onu oblast u kojoj djeluju vladajuće ideologije, odnosno oblast neodređenih vjerovanja i neobjelovitih pogleda na svijet.

tom vodstvu neke grupe intelektualaca koji već postoje (tzv. tradicionalni intelektualci), ali stvara i nove, »organske intelektualce«¹²⁾, koji odgovaraju prirodi te klase i pružaju joj homogenost i svijest o vlastitoj funkciji. To je shvaćanje intelektualaca u širem značenju jer on pod tim podrazumijeva sve one koji imaju intelektualnu ulogu u društvu, koji ga odgajaju i osiguravaju mu stabilnost. Otuda onda i značaj koji intelektualci imaju u reformiranju tradicionalne kulture i stvaranju nove, koja nastaje na taj način što radnička klasa unosi u pozitivne tekovine evropske kulture i svoje vrijednosti, te preko svog pogleda na svijet pridonosi da kultura postane univerzalna.

U tom kontekstu razumljiv je i Gramšijev »kolektivni mislilac«. »Kolektivni mislilac« radničke klase je partija koja je istovremeno i »moderni vladar« prema Makijaveliju (*Machiavelli*). To najprije znači da klasa iz sebe uzdiže partiju kao organizaciju intelektualno-kolektivne volje, zapravo organizaciju koja ima intelektualno-organizatorsku funkciju, jer kako Gramši kaže, »nema organizacije bez intelektualaca, odnosno bez organizatora i rukovodilaca«.¹³⁾ Partija nije spontana organizacija jedne teorije i grupe kadrova već organizam koji povijesno stvara vlastitu teoriju i vlastite kadrove. Zato se ona mora obnavljati posredstvom demokratskog funkcioniranja kako bi se podigli oni kojima se upravlja na razinu onih koji upravljaju. Gramšijeva vizija partije nije elitistička jer ukida razliku između sebe i klase u prvom redu, a onda i masa. To je sadržavalo ne samo kritiku elitizma

¹²⁾ A. Gramši, Intelektualci i organizacija kulture, Izabrana dela, Beograd, Kultura, 1956, str. 313.

¹³⁾ A. Gramši, Historijski materijalizam i filozofija Benedeta Kročea, str. 29.

u partiji već i kritiku birokratizma pa i blankizma, zapravo svakog sektaškog ponašanja partije. Ali za Gramšija je birokratizam kao konzervativna snaga¹⁴⁾ ipak najveća opasnost koja prijeti partiji jer pokazuje njezin idejni neuspjeh i kidanje veza sa osnovom iz koje proizlazi. Tom koncepcijom Gramši želi kazati da ne postoji neki pravovjerni model partije već da se i ona nalazi u neprestanom mijenjanju, provjeravajući u praksi svoje teorijske zasade.

Iz svega toga proizlazi da u odnosu na Lenjina Gramši pretpostavlja jednu drugačiju partiju, koju on izvodi iz Lenjinove matrice ali više kritički raspoložen u izgradnji teorije, vrednujući povijesno-kulturne uvjete potčinjenih klasa u razvijenim društvenim uvjetima. Partiju »profesionalnih revolucionara« zamjenjuje partija kao »kolektivni mislilac«.

Ako je izgradnja partije istovremeno izgradnja vođe klase i njene koncepcije svijeta, a svaki pogled na svijet je historičan, onda je partija ne samo sistem ideja nego i sistem praktičnih odnosa koji se u praksi provjeravaju. To se uspostavlja u jednom uzajamnom odnosu između rukovodilaca i članova u partiji, te partije i klase, i zato rukovodstvo partije, kako Gramši kaže, »mora sličiti dirigentu orkestra čije se dirigiranje zasniva na suradnji i gdje orkestar ne misli da je dirigent oligarhijski šef«.¹⁵⁾ Takva koncepcija nema ništa zajedničkog s onim što je u svoje vrijeme afirmirao Staljin, po kome je partija »generalštab revolucije« u smislu koji nije nipošto intelektualan već tipično militaristički.

¹⁴⁾ A. Gramši, Bilješke o Makijaveliju, str. 51.

¹⁵⁾ Isto, str. 90.

Shvaćanje partije kao »vladara«¹⁶⁾, po ugledu na Makijavelija, je jedna povijesna reminiscencija koja želi pokazati kako jedna »nacionalno-kolektivna volja« rješava zadatke socijalne revolucije unutar talijanske nacije koje buržoazija zbog svog klasnog egoizma nije uspjela riješiti. Ako je Makijavelijev »vladar« po Gramšiju partija, onda je Makijavelijev narod u Gramšijevoj viziji radnička klasa i njezini saveznici. Dakle, Gramšijeva partija radničke klase ima intelektualne i nacionalne osobine da bi mogla u talijanskim uvjetima odigrati ulogu vodeće partije. Iz toga je onda razumljivo poimanje »nove partije« u koncepciji »talijanskog puta u socijalizam«, koja pored svojih ranijih osobina klase i internacionalne sada dobija nove značajke da je nacionalna, vladajuća i narodna.

I na kraju treba istaći da najnovije izdanje Gramšijevih djela u nizu zemalja govori o velikom interesu za Gramšijevu misao. Francuski časopis »Nouvelle Observateur« pre nekoliko godina dočekao je s komentarom objavljivanje Gramšijevih djela u Francuskoj nazvavši Gramšija »Lenjinom Zapada«. Mislimo da ta digresija točno pogađa ocjenu njegovih djela, ali bismo dodali da veličina Gramšija, kao i Lenjina, jest u konkretnoj povijesnoj analizi određene društvene situacije. Kao što je Lenjin, kako je slikovito napisao jedan pisac, Marksovu priču »Kipatala« ispričao ruskom pameću¹⁷⁾, tako je Gramši Marksovo i Lenjinovo djelo interpretirao u kontekstu novih uvjeta jednog razvijenog društva i otuda proizlazi njegova aktualnost.

¹⁶⁾ Isto, str. 20.

¹⁷⁾ Cerroni Umberto, Politička teorija i socijalizam, Zagreb, Školska knjiga 1976, str. 117.

II

Antonio Gramši rodio se 23. siječnja 1891. godine u Alezu blizu Kaljarija na Sardiniji u siromašnoj obitelji poreznog činovnika koja se kasnije preselila u obližnje selo Gilarca, gdje je Gramši završio osnovnu školu. Po završetku osnovne škole s jedanaest godina, kao i mnogi dječaci siromašnog imovinskog stanja, bio je prisiljen da obustavi školovanje i da se zaposli. Bijedan život u velikoj obitelji, u seoskom ambijentu zaostale talijanske provincije, rano je utjecao na njegovu političko opredjeljenje. Kada je 1903. počeo pohađati gimnaziju u mjestu Santu Lusurgu u blizini Gilarce pretplaćuje se na socijalistički list »Avanti«, čita razne socijalističke knjige i tako se upoznaje sa socijalističkim idejama. Godine 1908. nastavlja licej u Kaljariju gdje se počeo aktivnije baviti politikom, stupajući u vezu s radničkom komorom i lokalnom sekcijom Socijalističke partije. Tu u mjesnom listu objavljuje svoj prvi članak. Licej je završio 1910. i iduće godine odlazi na sveučilište u Torino. Nakon što je dobio stipendiju iz »Fondacije Karla Alberta«, koja se davala siromašnim studentima, upisuje se u studenome 1911. na studije književnosti.

U tom središtu talijanske industrije početkom stoljeća, sa snažnom i klasno svijesnom radničkom klasom, pristupa radničkom pokretu i postaje član Socijalističke partije. Surađuje u socijalističkom listu »*Il Grido del popolo*« (Krik naroda) i postaje član redakcije središnjeg partijskog organa »*Avanti*« (Naprijed), pa zatim sekretar sekcije Socijalističke partije u Torinu. Oktobarska revolucija otvorila je Gramšiju i njegovim drugovima, mladim socijalistima (Toljatiju, Tera-

činiju) perspektivu rješenja oštih socijalnih i političkih problema talijanskog društva. Zato pokreću časopis za politička i kulturna pitanja »*Ordine nuovo*« (Novi por redak), podržavajući i objašnjavajući pokret za stvaranje tvorničkih savjeta u 1919. i 1920. godini.

Kada je pokret bio razbijen, Gramši sudjeluje u stvaranju Komunističke partije Italije 21. siječnja 1921. godine u Livornu, te postaje član Centralnog komiteta i direktor novoga dnevnika »*Ordine nuovo*«. Bio je učesnik i na Drugom kongresu Partije u ožujku 1920. u Rimu, na kojem je bio izvjestilac o sindikalnom pitanju. Nakon toga Gramši odlazi u Moskvu da predstavlja novu partiju u Izvršnom komitetu Kominterne, te za vrijeme jednogodišnjeg boravka (1922—1923) proučava povijest Boljševičke partije, ruske revolucije i upoznaje Lenjina te sudjeluje na Trećoj konferenciji proširenog Izvršnog komiteta Kominterne. U Moskvi upoznaje i sklapa brak s Julijom Šuht, s kojom je imao dvoje djece. Nakon što je bio izabran za poslanika u talijanski parlament, vraća se u svibnju 1924. godine u zemlju, u kojoj su uvjeti rada postali vrlo teški zbog fašističkog nasilja. Istovremeno sudjeluje na nacionalnoj partijskoj konferenciji u Komu gdje je izabran za generalnog sekretara Partije. U siječnju 1926. godine sudjeluje na Trećem kongresu Partije u Lionu, na kojem su prihvaćene teze o strategiji i taktici Partije, koje je napisao zajedno s Toljatijem (*Togliatti*). Mada je posjedovao poslanički imunitet Gramši je uhapšen 8. studenog 1926. godine uoči donošenja »izvanrednih zakona«, kada je u Italiji uvedena otvorena fašistička diktatura.

Gramši je najprije zatvoren u tamnicu »*Regina Coeli*« u Rimu da bi poslije nekoliko dana bio upućen

na otok Ustiku blizu Palerma. U konfinaciji na Ustici nalazio se od 7. prosinca 1926. do 20. siječnja 1927. kada je premješten u milanski zatvor. U svibnju — lipnju 1928, na procesu pred »specijalnim sudom za zaštitu države«, osuđen je na 20 godina i 4 mjeseca zatvora i upućen na izdržavanje kazne u zatvor Turi u blizini Barija. U prosincu 1933, nakon 18 dana provedenih u zatvoru u Čivitavekiji, vlasti su bile prisiljene da ga, zbog teškog zdravstvenog stanja, premjeste na kliniku »Kuzimano« u Formiju. U listopadu 1934. policijske vlasti su donijele odluku da Gramšija uvjetno oslobode. Zbog naglog pogoršanja ionako teškog stanja u kolo-vozu 1935. premješten je na kliniku »Kvisisana« u Rim. U očekivanju potpunog oslobađanja, dva dana prije, 27. travnja 1937. godine, umro je na istoj klinici.

III

I. Gramšijeva djela objavljena na talijanskom

1. Izdavačka kuća »Einaudi« u Torinu

a) Gramšijeva djela napisana do 1927. godine:

Mladenački spisi (*Scritti giovanili*, 1914—1918), 1958.

Pod perom (*Sotto la Mole*, 1916—1920), 1960.

Novi poredak (*L'Ordine nuovo*, 1919—1920), 1955.

Socijalizam i fašizam (*Socialismo e fascismo, L'Ordine nuovo*, 1921—1922), 1967.

Stvaranje Komunističke partije (*La costruzione del Partito comunista*, 1923—1926), 1971.

b) *Zatvorska djela (1926—1937):*

Zatvorska pisma (*Lettere dal carcere*), 1968.

Zatvorske bilježnice (*Quaderni dal carcere*):

Historijski materijalizam i filozofija Benedeta Kročea (*Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*), 1966.

Intelektualci i organizacija kulture (*Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*), 1966.

Preporod (*Il Risorgimento*), 1966.

Bilješke o Makijaveliju, o politici i o modernoj državi (*Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno*), 1966.

Književnost i nacionalni život (*Letteratura e vita nazionale*), 1966.

Prošlost i sadašnjost (*Passato e Presente*), 1966.

c) *Ostala djela:*

Novi poredak (*L'Ordine nuovo*, 1919—1920), 1966.

2. *Izdavačka kuća »Editori Riuniti«, u Rimu*

Zatvorska pisma (*Lettere dal carcere*), 1961.

Zatvorske bilježnice u pet knjiga (*Quaderni dal Carcere*), 1975.

Umberto Čeroni, Gramšijevski leksikon (*Lessico Gramsciano*), 1978.

Antologije:

Vatikan i Italija (*Il Vaticano e l'Italia*), 1967.

O preporodu (*Sul Risorgimento*), 1967.

Južno pitanje (*La Questione meridionale*), 1966.

Elementi politike (*Elementi di politica*), 1964.

Popularna antologija spisa i pisama (*Antologia popolare degli scritti e delle lettere*), 1957.

Antologija spisa (*Antologia degli scritti*), 1963.

Stvaranje čovjeka (*La formazione dell'uomo*), 1967.

Politički spisi (*Scritti politici*) 1967.

Stvaranje rukovodeće grupe KPI u 1923—1924 (*La formazione del gruppo dirigente del PCI nel 1923—1924*), 1962.

3. Ostala izdanja

Dvije tisuće stranica (*Duemila pagine, il Saggiatore*), 1964.

Historiografska i filozofska misao Antonija Gramšija (*Il pensiero filosofico e storiografico di Antonio Gramsci*, Palermo), 1966.

Amerikanizam i fordizam (*Americanismo e fordismo*, Milano, Universale economica), 1950.

Trideset godina života i borbe KPI (*Trenta anni di vita e lotte del PCI, Quaderni di Rinascita*, n. 2), 1951.

Spisi 1915—1921 (*Scritti 1915—1921, Quaderni de »Il Corpo«*), 1968.

Gramši, Antologija pedagoške alternative (*L' Alternativa Pedagogica antologia*, Firenze, ed La Nuova Italia), 1972.

Gramši, savjeti i radnička kritika u proizvodnji (*I Consigli e la critica operaia alla produzione*, Milano), 1972.

Gramši, Borba za izgradnju Komunističke partije (*La Lotta per l' edificazione del Partito comunista*, Milano), 1972.

Antonio Gramši govori o partiji (*Antonio Gramsci parla del partito*, Verona), 1971.

II. Gramšijeva djela objavljena na našem jeziku

Antonio Gramsci, Historijski materijalizam i filozofija Benedetta Crocea, Zagreb, Naprijed, 1958.

Antonio Gramši, Izabrana dela, Beograd, Kultura, 1959.

Antonio Gramši, Problemi revolucije, Intelektualci i revolucija, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1973.

IV

Izbor tekstova za ovu zbirku »Gramši o državi« izvršen je iz dva važna Gramšijeva djela: »Bilješke o Makijaveliju, o politici i modernoj državi« i »Novi poredak«, dok je iz djela »Prošlost i sadašnjost« preuzet samo jedan fragment. Za ovakav izbor smo se odlučili zbog toga što ta djela, a posebno prvo, sadrže znatan dio tekstova koji se odnose na Gramšijevo razmišljanje o državi, hegemoniji, povijesnom bloku i politici i koji su relevantni za proučavanje onih važnih Gramšijevih shvaćanja iz njegova značajnog političkog opusa.

Ivo Petrinović

NOVI POREDAK

RADNIČKA DEMOKRACIJA

Veliki problem nameće se danas svakom socijalisti koji osjeća živi smisao povijesne odgovornosti radničke klase i Partije, koja predstavlja kritičku i djelujuću svijest o misiji te klase.

Kako usmjeriti ogromne društvene snage koje je oslobodio rat? Kako ih disciplinirati i dati im politički oblik koji ima sposobnost da se prirodno razvija, da se stalno upotpunjuje, sve dok ne postane okosnica socijalističke države u kojoj će se utjeloviti diktatura proletarijata? Kako povezati sadašnjost s budućnošću, zadovoljavajući prijeke potrebe sadašnjosti i korisno rađeći da bi se stvorila i »anticipirala« budućnost?

Svrha je ove rasprave da potakne na razmišljanje i djelovanje; da bude poziv najboljim i najsvjesnijim radnicima da razmišljaju i da svatko, u vlastitom djelokrugu i akciji, surađuje na rješavanju ovoga problema, da skrene pažnju drugova i udruženja na taj problem. Samo iz zajedničkog i solidarnog rada na rasvjetljavanju, uvjeravanju i uzajamnom odgajanju nastat će određena djelotvorna akcija.

Socijalistička država moguće već postoji u karakterističnim ustanovama društvenog života izrabljivane radničke klase. Povezati te ustanove, uskladiti ih, podrediti ih hijerarhiji nadležnosti i vlasti, čvrsto ih centralizirati, poštujući pri tome potrebne samostalnosti i grupe, znači stvoriti već sada istinsku, vlastitu radničku demokraciju, u djelotvornom i aktivnom suprotstavljanju s građanskom državom, već sada spremnu da je zamijeni u svim njezinim bitnim funkcijama upravljanja i vladanja nacionalnom imovinom.

Radničkim pokretom danas rukovode Socijalistička partija i Konfederacija rada; ali obavljanje društvene vlasti Partije i Konfederacije ostvaruje se za velike radničke mase, posredno snagom prestiža i oduševljenja, autoritativnim pritiskom, čak i inercijom. Područje prestiža Partije se svakodnevno širi, doseže dosada netaknute narodne slojeve, pobuđuje u grupama i kod pojedinaca koji su dosad bili izvan političke borbe odobravanje i želju da korisno rade za dolazak komunizma. Tim nesređenim i kaotičnim energijama treba dati oblik i stalnu disciplinu, obuhvatiti ih, srediti i pojačati, učiniti od proletherske i poluproletherske klase organizirano društvo, koje se odgaja, koje stječe iskustvo, koje zadobija odgovornu svijest o dužnostima klasa koje su stigle do vlasti u državi.

Socijalistička partija i strukovni sindikati mogu obuhvatiti čitavu radničku klasu jedino intenzivnim radom koji bi trajao godinama i desetinama godina. Oni se neće odmah poistovjetiti s proletherskom državom; u komunističkim republikama oni zaista nastavljaju postojati nezavisno od države, kao pokretačke ustanove (partija) ili ustanove za kontrolu i djelomičnu realizaciju (sindikati). Partija mora i dalje biti organ

komunističkog odgoja, ognjište vjere, čuvar doktrine, najviša vlast koja usklađuje i vodi cilju organizirane i disciplinirane snage radničke i seljačke klase. Upravo radi strogog obavljanja ove svoje dužnosti, Partija ne može širom otvoriti vrata naletu novih pristalica, ne-naviklih na odgovornost i disciplinu.

Ali društveni život radničke klase obiluje ustanovama, raščlanjuje se u mnogobrojnim aktivnostima. Upravo te ustanove i te aktivnosti treba razvijati, organizirati cjelovito, povezati u širok i lako pokretljiv sistem koji će obuhvatiti i disciplinirati čitavu radničku klasu.

Tvornica sa svojim unutrašnjim komisijama,¹⁾ socijalistički kružoci, seljačke zajednice — to su središta proleterskog života u kojima treba neposredno djelovati.

Unutrašnje komisije su organi radničke demokracije, koje treba osloboditi ograničenja nametnutih od vlasnika i kojima treba uliti novi život i snagu. Unutrašnje komisije danas ograničavaju vlast kapitalista u tvornici i obavljaju funkciju arbitraže i discipline. Kada se razviju i obogate, ove komisije će sutra morati biti organi proleterske vlasti, koji zamjenjuju kapitalista u svim njegovim korisnim funkcijama rukovođenja i upravljanja.

Već sada bi radnici morali prići izboru širokih predstavničkih skupštinskih delegata, izabраниh među najboljim i najsvjesnijim drugovima, pod parolom: »Sva vlast u tvornici tvorničkim komitetima«, koju bi

---

¹⁾ Unutrašnja komisija (Comissione Interna) je organ radničkog sudjelovanja u upravljanju u nekim tvornicama u Italiji. Prva unutrašnja komisija stvorena je 1906. god. u Torinu ugovorom između sindikalnih organizacija i vlasnika te je predstavljala predstavničko tijelo svih zaposlenih u poduzeću prema upravi poduzeća. Za vrijeme prvog svjetskog rata komisije su bile uspostavljene u mnogim poduzećima sjeverne Italije (Bilj. red.).

trebalo uskladiti s drugom parolom: »Sva državna vlast radničkim i seljačkim savjetima«.

Široko polje konkretne revolucionarne propagande otvorilo bi se za komuniste organizirane u Partiji i u rajonskim kružocima. U skladu s gradskim sekcijama, kružoci bi morali popisati radničke snage u zoni i postati sjedište rajonskog savjeta tvorničkih delegata, čvor koji vezuje i okuplja sve proleterске snage rajona. Izborni sistemi bi se mogli razlikovati, već prema veličini tvornica; zato bi trebalo nastojati da se izabere po jedan delegat na svaki petnaest radnika podijeljenih po kategorijama (kao što se radi u engleskim tvornicama), tako da bi se postupnim izborima došlo do komiteta tvorničkih delegata, koji bi obuhvaćao predstavnike čitavog radnog skupa (radnike, službenike, tehničare). Trebalo bi težiti da se u rajonski komitet uključe i delegati drugih kategorija radnika, nastanjenih u rajonu: konobara, vozača, željezničara, čistača, privatnih namještenika, trgovačkih pomoćnika itd.

Rajonski komitet bi trebalo biti emanacija čitave radničke klase nastanjene u rajonu, legitimna i moćna emanacija, sposobna učiniti da se poštuje disciplina, koja ima vlast spontano datu, i da naredi neposredan i potpun prekid svakog rada u čitavom rajonu.

Rajonski komiteti bi prerasli u gradska povjereništva koja bi kontrolirala i disciplinirala socijalističku partiju i strukovne saveze.

Takav sistem radničke demokracije (dopunjen odgovarajućim seljačkim organizacijama) dao bi masama stalan oblik i disciplinu, bio bi sjajna škola političkog i upravnog iskustva i uključio bi mase sve do posljednjeg čovjeka, navikavajući ih na upornost i istrajnost, kao i na to da sebe smatraju vojskom na bojnopolju

koja ima potrebu čvrste povezanosti ako ne želi biti uništena i bačena u ropstvo.

Svaka tvornica bi organizirala jedan ili više pukova te vojske, sa svojim kaplarima, službama za vezu, oficirima, glavnim štabom, dakle vlast uspostavljenu slobodnim izborom a ne autoritativno nametnutu. Preko skupova, održavanih u tvornici, stalnim propagandnim radom i uvjeravanjem od strane najsvjesnijih elemenata postigao bi se korijeniti preobražaj radničke psihologije, masa bi se bolje pripremila i osposobila za vršenje vlasti, proširila bi se svijest o dužnostima i pravima druga i radnika, konkretna i djelotvorna svijest, zato što je nastala spontano iz živog i povijesnog iskustva.

Već smo kazali da je svrha ovih na brzinu iznijetih bilježaka samo to da potakne na razmišljanje i akciju. Svaki vid ovog problema zaslužio bi široko i duboko razmatranje, objašnjenje, pomoćne dopune i usklađenje. Ali jedino komunistička praksa može dati konkretno i potpuno rješenje problema socijalističkog života: zajednička rasprava koja s razumijevanjem mijenja svijesti, ujedinjujući ih i ispunjavajući radnim entuzijazmom. Reći istinu, zajednički doći do istine, to znači izvršiti komunističku i revolucionarnu akciju. Formula »diktatura proletarijata« mora prestati biti samo formula, prilika da bi se razmetalo revolucionarnom frazeologijom. Tko želi cilj mora htjeti i sredstva. Diktatura proletarijata je uspostavljanje nove, tipično proleterske države, u kojoj se stječu institucionalna iskustva potčinjene klase, u kojoj društveni život radničke i seljačke klase postaje proširen i snažno organiziran sistem. Ovakva država se ne improvizira: ruski komunisti, boljševici, već osam mjeseci rade na tome da

prošire i učine konkretnom parolu: »Sva vlast sovjetima«, a sovjeti su bili poznati ruskim radnicima još 1905. Talijanski komunisti treba da se obogate ruskim iskustvom i da uštede vrijeme i posao: djelo obnove zahtijevat će već samo po sebi toliko vremena i toliko rada da bi mu trebalo posvetiti svaki dan i svako djelo.

(Bez potpisa, napisali zajednički Antonio Gramši i Palmiro Toljati, Ordine nuovo, 21. lipnja 1919, I, br. 7; L'Ordine nuovo, Torino, Einaudi, 1955, p 10—13); Antonio Gramši, Izabrana dela, Beograd, Kultura, 1959, str. 153—156.

OSVAJANJE DRŽAVE

Kapitalistička koncentracija koja je određena načinom proizvodnje stvara odgovarajuće okupljanje ljudskih radnih masa. U toj činjenici potrebno je tražiti porijeklo revolucionarnih postavki marksizma, potrebno je tražiti uvjete novih proleterskih navika, novog komunističkog poretka preodređenog da zamijeni građanske običaje, kapitalistički nered koji je proizašao iz slobodne konkurencije i klasne borbe.

U području opće kapitalističke aktivnosti i radnik djeluje na planu slobodne konkurencije, ali on je pojedinac — građanin. Međutim, početni uvjeti borbe nisu jednaki za sve u isto vrijeme: postojanje privatnog vlasništva stavlja društvenu manjinu u povlašteni položaj, čini borbu nejednaku. Radnik je neprestano izložen vrlo pogubnim poteškoćama; sam njegov elementarni život, njegova kultura, život i budućnost njegove obitelji izloženi su teškim posljedicama promjena na tr-

žištu rada. Radnik tada pokušava da izađe iz oblasti konkurencije i individualizma. Načelo udruživanja i solidarnosti postaje temeljno načelo radničke klase, mijenja psihologiju i navike radnika i seljaka. Nastaju ustanove i organi u kojima se to načelo utjelovljuje; na njihovoj osnovi počinje proces povijesnog razvitka koji vodi do zajednice sredstava za proizvodnju i razmjenu.

Udruživanje može i mora biti prihvaćeno kao temeljna činjenica proleterske revolucije. U ovisnosti od te povijesne tendencije, u razdoblju koje je prethodilo sadašnjici (koje možemo nazvati razdobljem Prve i Druge internacionale ili razdobljem regrutiranja), nastali su i razvili su se socijalističke partije i strukovni sindikati.

Razvitak tih proleterskih ustanova i uopće čitavog proleterskog pokreta nije bio samostalan, nije se pokoravao vlastitim unutrašnjim zakonima života i povijesnog iskustva iskorištavane radničke klase. Povijesne zakone je nametala klasa vlasnika organizirana u državi. Država je uvijek bila protagonist povijesti, jer se u njezinim organima okuplja moć vlasničke klase. U državi se vlasnička klasa disciplinira i jedinstveno spaja, iznad rascjepa i udaraca konkurencije, da bi zadržala netaknutim povlašten položaj u najvišoj fazi same konkurencije: u klasnoj borbi za vlast, za prvenstvo u upravljanju i discipliniranju društva.

U tom razdoblju je proleterski pokret bio samo jedna funkcija slobodne kapitalističke konkurencije. Proleterske ustanove su morale uzeti neki oblik ne zbog unutrašnjeg, nego zbog vanjskog zakona, pod velikim pritiskom događaja i prinuda koji zavise od kapitali-

stičke konkurencije. Otuda su potekli unutrašnji sukobi, skretanja, kolebanja, kompromisi koji obilježavaju čitavo razdoblje života proleterskog pokreta što je pretrodilo sadašnjici a dostiglo vrhunac u slomu Druge internacionale.

Neke struje socijalističkog i proleterskog pokreta izričito su postavile kao bitnu činjenicu revolucije organiziranje radnika po struci, i na tome su temeljili svoju propagandu i djelovanje. Na trenutak se činilo da je sindikalni pokret istinski tumač marksizma, pravi tumač istine.

Zablude sindikalizma sastoje se u tome što on kao trajnu činjenicu, kao stalan oblik udruživanja prihvaća strukovni sindikat u sadašnjim oblicima i funkcijama, koji su nametnuti, a ne predloženi, pa prema tome ne mogu imati stalni i predvidljivi pravac razvitka. Sindikalizam, koji se prikazao kao začetnik »spontane« tradicije neograničene slobode, bio je, u stvari, jedna od mnogih kamufलाža jakobinskog i apstraktnog duha.

Otuda potječu zablude sindikalističke struje, koja nije uspjela zamijeniti socijalističku partiju u zadatku odgoja radničke klase za revoluciju. Radnici i seljaci su osjećali da je u čitavom razdoblju u kojem su vlasnička klasa i demokratsko-parlamentarna država nametnule povijesne zakone uzaludan i smiješan svaki pokušaj bijega iz oblasti tih zakona. Pouzdano je da u općoj konfiguraciji koje je steklo društvo uslijed industrijske proizvodnje svaki čovjek može aktivno sudjelovati u životu i mijenjati sredinu samo ukoliko djeluje kao pojedinac — građanin, član demokratsko-parlamentarne države. Liberalno iskustvo nije uzaludno i ono se može prevladati tek onda kada smo ga stekli. Apolitičnost apolitičnih ljudi bila je samo degeneracija po-

litike: poricati državu i boriti se protiv nje isto je tako politička činjenica koliko i uključivanje u opću povijesnu aktivnost koja se sjedinjuje u parlamentu i općinama, narodnim institucijama države. Mijenja se kvaliteta političke činjenice: sindikalisti su djelovali izvan stvarnosti i, prema tome, njihova je politika bila iz temelja pogrešna; socijalisti — parlamentaristi djelovali su u unutrašnjosti stvari, mogli su pogriješiti (čak su i učinili mnoge i teške pogreške), ali nisu pogriješili u smislu svoje akcije i zato su trijumfirali u »konkurenciji«. Velike mase, one koje svojim sudjelovanjem objektivno mijenjaju društvene odnose, organizirale su se oko socijalističke partije. Usprkos svim pogreškama i nedostacima, Partija je, u krajnjoj liniji, uspjela u svojoj misiji: stvoriti nešto od proletera koji prije nije bio ništa, da mu pruži svijest da oslobodilačkom pokretu dá pravi životni smisao koji je u općim crtama odgovarao procesu povijesnog razvitka ljudskog društva.

Najteža pogreška socijalističkog pokreta bila je slične prirode kao i ona koju su počinili sindikalisti. Sudjelujući u općoj aktivnosti ljudskog društva u državi, socijalisti su zaboravili da je trebalo da njihovo stajalište ostane u osnovi kritičko, stajalište antiteze. Oni su dopustili da ih privuče stvarnost, nisu je svladali.

Komunisti marksisti treba da se odlikuju psihologijom koju možemo nazvati »majeutičkom«.²⁾ Njihova akcija nije prepuštanje toku događaja što ih određuju zakoni kapitalističke konkurencije, nego stajalište kritičkog iščekivanja. Povijest je stalno nastajanje i ona

---

²⁾ Maleutica, grčka riječ koja ima značenje babičke vještine. To je način rasprave koju je u svojim dijalozima upotrebljavao grčki filozof Sokrat da bi sugovornika naveo preko pitanja i odgovora da sam otkrije istinu koja je u njemu (Bilj. red.).

se stoga, u biti, ne može predvidjeti. Ali to ne znači da je sve »nepredvidljivo« u nastajanju povijesti, naime, da poviješću upravljaju svojevolsnost i neodgovorna ćud. Povijest je istovremeno sloboda i nužnost. Ustanove u čijem se razvoju i čijim se aktivnostima povijest utjelovljuje nastale su i održavaju se jer imaju da ostvare neki zadatak i misiju. Nastali su i razvili su se određeni objektivni uvjeti proizvodnje materijalnih dobara i duhovne svijesti ljudi. Ako se ti objektivni uvjeti, koji su po svojoj mehaničkoj prirodi gotovo matematički izmjerljivi, mijenjaju, mijenja se i zbir odnosa koji reguliraju i stvaraju ljudsko društvo, mijenja se stupanj ljudske svijesti; preobražava se društvena konfiguracija, osiromašuju tradicionalne ustanove, neprikladne su za svoj zadatak, postaju pogubne i predstavljaju smetnju. Kada bi u nastajanju povijesti inteligencija bila nesposobna da prihvati ritam, da učvrsti jedan proces, bio bi nemoguć život civilizacije: politički genij se poznaje upravo po sposobnosti da svlada najveći mogući broj konkretnih termina neophodnih i dovoljnih da se utvrdi proces razvitka i, prema tome, po sposobnosti da anticipira blisku i daleku budućnost i na pravcu te intuicije postavi aktivnost jedne države, da se odvaži da ostvari sreću jednog naroda. U tom smislu je Karl Marks bio daleko najveći od suvremenih političkih genija.

Socijalisti su, često slijepo, prihvaćali povijesnu stvarnost, proizvod kapitalističke inicijative; zapali su u psihološku pogrešku liberalnih ekonomista: povjerovali su u stalnost ustanova demokratske države, u njihovo temeljno savršenstvo. Po njihovu mišljenju, oblik demokratskih ustanova može se popraviti, tu i tamo dotjerati, ali se u temelju mora poštovati. Primjer takve

ograničene umišljene psihologije nalazimo u minoskoj³⁾ ocjeni Filipa Turatija⁴⁾ prema kojoj parlament stoji prema sovjetu kao grad prema barbarskoj hordi.

Iz tog pogrešnog shvaćanja o povijesnom zbivanju i zastarjele prakse kompromisa i »kretenske« parlamentarne taktike rađa se današnja formula o »osvajanju države«.

Mi smo uvjereni, poslije revolucionarnih iskustava Rusije, Mađarske i Njemačke, da se socijalistička država ne može utjeloviti u ustanovama kapitalističke države, nego je ona iz temelja nova tvorevina u odnosu na njih, ako ne u odnosu na povijest proletarijata. Ustanove kapitalističke države organizirane su u svrhu slobodne konkurencije; nije dovoljno promijeniti kadar da bi se njihova aktivnost usmjerila u drugom pravcu. Socijalistička država još nije komunizam, tj. uspostavljanje solidarne ekonomske prakse i navike, nego je to prijelazna država čiji je zadatak obustaviti konkurenciju ukidanjem privatnog vlasništva, klasa, nacionalnih privreda; taj zadatak ne može ostvariti parlamentarna demokracija. Formulu »osvajanja države« treba razumjeti u ovom smislu: stvaranje novog tipa države, nastalog iz društvenog iskustva koje je stekla proleterska klasa, i utemeljenje te države u demokratsko-parlamentarnu.

I ovdje se vraćamo na polaznu točku. Kazali smo da se ustanove socijalističkog i proleterskog pokreta iz razdoblja koje je prethodilo sadašnjem nisu razvile samostalno nego kao rezultat opće konfiguracije ljudskog društva kojim vladaju najviši zakoni kapitalizma.

³⁾Naziv prema mitološkom kretskom kralju Minosu koji se u talijanskom jeziku upotrebljava u šaljivom tonu da bi se za nekog reklo da je neumoljiv sudac, dakle, u ovom slučaju ima značenje stroge ocjene (Bilj. red.).

⁴⁾Turati, Filippo (1857—1932), jedan od osnivača Talijanske socijalističke partije i rukovodilac njena desnog krila (Bilj. red.).

Rat je preokrenuo stratešku situaciju klasne borbe. Kapitalisti su izgubili prednost; njihova je sloboda ograničena; njihova moć poništena. Kapitalistička koncentracija je dostigla najviši razvitak koji joj je dozvoljen ostvarujući svijetski monopol u proizvodnji i razmjeni. Odgovarajuće okupljanje radnih masa dalo je nečuvenu snagu revolucionarnoj proleterskoj klasi.

Tradicionalne ustanove pokreta postale su nesposobne da zadrže toliko bujanje revolucionarnog života. Njihov vlastiti oblik je neprikladan za discipliniranje snaga uključenih u svjestan povijesni proces. One nisu mrtve. Nastale kao funkcija slobodne konkurencije, one moraju nastaviti postojati sve do ukinuća svakog ostatka konkurencije, sve do potpunog ukidanja klasa i partija, sve do stapanja nacionalnih proleterskih diktatura u Komunističku internacionalu. Ali pored njih moraju nastati i razvijati se ustanove novog tipa, državnog tipa, koje će upravo zamijeniti privatne i javne ustanove demokratsko-parlamentarne države. Ustanove koje će zamijeniti osobu kapitalista u upravnim funkcijama i industrijskoj vlasti i ostvariti samoupravljanje proizvođača u tvornici; ustanove koje su sposobne da preuzmu rukovodeću vlast u svim funkcijama nerazdvojno vezanim za složen sistem proizvodnih odnosa i razmjene koji povezuju odjeljenja jedne tvornice između sebe, uspostavljajući temeljno ekonomsko jedinstvo, ustanove sposobne da povežu razne aktivnosti poljoprivredne proizvodnje, koje putem horizontalnih i vertikalnih planova moraju stvoriti skladnu građevinu nacionalne i međunarodne privrede, oslobođenu parazitske i pogubne tiranije privatnih vlasnika.

Nikada pritisak i revolucionarno oduševljenje proletarijata Zapadne Evrope nisu bili življi. Ali nama

se čini da lucidnu i točnu svijest o svrsi ne prati isto tako svjetla i točna svijest o tome koja su sredstva u sadašnjem trenutku pogodna za postignuće samog cilja. Već je u masama ukorijenjeno uvjerenje da je proletrska država utjelovljena u sisteme savjeta radnika, seljaka i vojnika. Još nije izgrađena taktička koncepcija koja će objektivno osigurati stvaranje te države. Stoga je potrebno već sada uspostaviti mrežu proletrskih ustanova, ukorijenjenih u svijesti velikih masa, sigurnih u pogledu discipline, i odanosti masa, čime bi klasa radnika i seljaka u cjelini dobila oblik bogat dinamizmom i mogućnošću razvitka. Ako bi se danas, u sadašnjim uvjetima proletrske organizacije, potvrdio pokret masa s revolucionarnim karakterom, sigurno je da bi se rezultati učvrstili u čisto formalnu korekturu demokratske države i razriješili bi se u jačanju vlasti parlamenta (preko ustavotvorne skupštine) i dolasku na vlast antikomunističkih socijalista smutljivaca. Njemačko i austrijsko iskustvo mora nečemu da nas nauči. Snage demokratske države i kapitalističke klase još su neizmjerne: ne treba se zavaravati da se kapitalizam održava naročito radom svojih potkazivača i lakeja, a sje-me tako opake vrste svakako nije još nestalo.

! Stvaranje proletrske države nije napokon neki čudotvorni čin: i to je nastajanje i proces razvitka. Pretpostavlja pripremni rad na sistematizaciji i propagandi. Treba jače razviti i dati veću vlast proletrskim tvorničkim ustanovama, koje već postoje, učiniti da slične ustanove izniknu u selima, postići da ljudi koji ih sačinjavaju budu komunisti svijesni revolucionarne misije koju te ustanove trebaju izvršiti. Inače, čitavo naše oduševljenje, sva vjera radnih masa, neće uspjeti spriječiti da se revolucija jadno smjesti u novom parlamen-

tu lopova, praznih i neodgovornih ljudi i da za nastajanje proleterske države budu neophodne nove i još strahovitije žrtve.

(Bez potpisa, Ordine nuovo, 12 srpnja, 1919, I, br. 9; L'Ordine nuovo, 1919—1920, p. 13—19; Izabrana dela, str. 156—162)

TVORNIČKI SAVJET

Proleterska revolucija nije svojevoljan čin jedne organizacije koja se smatra da je revolucionarna ili sistema organizacija koje se smatraju da su revolucionarne. Proleterska revolucija je dugi povijesni proces koji se ostvaruje u nastajanju i razvijanju određenih proizvodnih snaga (koje mi ukratko nazivamo izrazom »proletarijat«), u određenoj povijesnoj sredini (koju mi ukratko nazivamo: »način individualnog vlasništva«, način kapitalističke proizvodnje, sistem tvornica, način organiziranja društva u demokratsko-parlamentarnu državu). U određenoj fazi toga procesa nove proizvodne snage ne mogu se više razvijati i smjestiti samostalno u službene sheme u kojima se razvija zajednički ljudski život; u toj određenoj fazi nastaje revolucionarni čin koji se sastoji u naporu usmjerenom na to da se nasilno razbiju te sheme, usmjerenom na to da se uništi čitav aparat ekonomske i političke vlasti, u kojem se revolucionarne proizvodne snage prisilno drže, u naporu usmjerenom na to da se razbije aparat građanske države i uspostavi tip države u čijim će shemama oslobođene proizvodne snage naći prikladan oblik za svoj daljnji razvitak, za svoje daljnje širenje, u čijoj će organizaciji naći zaštitu, neophodno i dovoljno oružje za uništenje svojih protivnika.

Stvaran proces proleterske revolucije ne može se poistovjetiti s razvitkom i akcijom revolucionarnih organizacija dobrovoljnog i ugovornog tipa, kao što su politička partija i strukovni sindikati, organizacije nastale unutar građanske demokracije, unutar političke slobode kao potvrda i razvitak te političke slobode. Ukoliko te organizacije utjelovljuju učenje koje tumači revolucionarni proces i predviđaju (unutar određenih granica povijesne vjerojatnosti) njegov razvitak, ukoliko ih priznaju široke mase kao svoj odraz i svoj embrionalni aparat vlasti, one će danas i sve više postati neposredni i odgovorni izvršioци daljnjih oslobodilačkih radnji, koje će čitava radnička klasa pokušati izvršiti u toku revolucionarnog procesa. Međutim, te snage ne utjelovljuju taj proces, one ne prevladavaju građansku državu, one ne obuhvaćaju niti mogu obuhvatiti čitavo mnogostruko brujanje revolucionarnih snaga koje kapitalizam oslobađa u neumoljivom kretanju svoga mehanizma iskorišćavanja i tlačenja.

U razdoblju ekonomske i političke prevlasti građanske klase, stvaran revolucionarni proces zbiva se potajno, u skrivenosti tvornice i u skrivenoj svijesti beskrajnih mnoštava koje kapitalizam podvrgava svojim zakonima. Taj proces nije kontroliran ni dokaziv i to će se moći dogoditi u budućnosti kada se elementi koji ga sačinjavaju (osjećanja nejasne težnje, navike, klice inicijative, običaji) budu razvili i očistili usporedo sa razvitkom društva i razvitkom položaja koji radnička klasa zauzima u oblasti proizvodnje. Revolucionarne organizacije (politička partija i strukovni sindikat) nastale su unutar političke slobode, unutar građanske demokracije, kao potvrda i razvitak slobode i demokracije uopće, unutar koje postoje odnosi građanina prema građani-

nu. Revolucionarni proces ostvaruje se na polju proizvodnje, u tvornici, gdje su odnosi tlačitelja i potlačénog, eksploatatora i iskorištavanog, gdje nema slobode za radnike, gdje ne postoji demokracija. Revolucionarni proces se ostvaruje tamo gdje je radnik ništa a hoće da postane sve, gdje je vlast vlasnika neograničena, gdje postoji vlast nad životom i smrti radnika, nad ženom radnika, nad njegovom djecom.

Kada mi kažemo da je povijesni proces radničke revolucije — koji je neodvojiv od ljudske zajednice u kapitalističkom sistemu, koji ima svoje zakone u sebi samom i nužno se razvija zbog sticaja mnogostrukih djelovanja koja su nekontrolirana, jer ih stvara stanje koje radnik ne želi i koje ne može predvidjeti — kada kažemo da je povijesni proces radničke revolucije izbio na svjetlost i da ga ne možemo kontrolirati i dokazivati?

Mi to kažemo kada je čitava radnička klasa postala revolucionarna, ne više u tom smislu što općenito odbija surađivati s ustanovama vlasti građanske države, ne više u tom smislu da predstavlja opoziciju u demokratskom polju, nego u smislu što čitava radnička klasa koja se nalazi u jednoj tvornici počinje djelovanje koje nužno mora dovesti do osnivanja radničke države, nužno mora dovesti do uobličavanja ljudskog društva u potpun originalan i univerzalan oblik, koji obuhvaća čitavu radničku Internacionalu a prema tome i čitavo čovječanstvo. Mi kažemo da je sadašnje razdoblje revolucionarno upravo zato što smo ustanovili da radnička klasa u svim nacijama teži stvoriti, teži svim svojim energijama da — ipak uz pogreške, kolebanja, nespretnosti svojstvene potlačenoj klasi, koja nema povijesnog iskustva i sve mora raditi ispočetka — izrazi iz svog krila ustanove novoga tipa na radničkom polju, usta-

nove na predstavničkoj osnovi koje su stvorene u industrijskom okviru. Mi kažemo da je sadašnje razdoblje revolucionarno zato što radnička klasa teži svim svojim snagama, čitavom svojom voljom, da osnuje vlastitu državu. Eto zbog čega kažemo da rađanje radničkih savjeta u tvornici predstavlja veličanstveni povijesni događaj, predstavlja početak novog razdoblja u povijesti ljudskog roda. Po tome je revolucionarni proces izbio na vidjelo i ulazi u fazu u kojoj ga možemo kontrolirati i dokazivati.

U liberalnoj fazi povijesnog procesa građanske klase i društva kojim vlada ta klasa, osnovna ćelija države bio je vlasnik koji u tvornici radi svog profita podjarmljuje radničku klasu. U liberalnoj fazi vlasnik je bio poduzetnik i industrijalac: industrijska moć, izvor industrijske moći bio je u tvornici, i radnik nije uspijevao da oslobodi svoju svijest uvjerenja potrebe vlasnika koji se poistovjetio s industrijalcem, poslovođom odgovornim za proizvodnju, pa i s njegovom nadnicom, njegovim kruhom, odjećom, njegovim krovom nad glavom.

U imperijalističkoj fazi povijesnog procesa građanske klase, industrijska vlast svake tvornice, odvaja se od tvornice i združuje se u trustu, u monopolu, u jednoj banci, u državnoj birokraciji. Industrijska vlast postaje neodgovorna i zato još autokratskija, nemilosrdnija, samovoljnija. Ali radnik oslobođen podložnosti »šefu«, oslobođen ropskog duha hijerarhije, potaknut i novim općim uvjetima u kojima se društvo nalazi u ovisnosti od nove povijesne faze, radnik ostvaruje neprocjenjive tekovine samostalnosti i inicijative.

U tvornici radnička klasa postaje određeno »sredstvo proizvodnje« u određenom organskom uređenju;

svaki radnik postaje »slučajno« dio tog uređenja; slučajno što se tiče njegove volje, ali ne slučajno što se tiče njegova radnog mjesta, jer on predstavlja određenu nužnost u procesu rada i proizvodnje i jedino zato nje-ga primaju na posao i jedino zato može zarađivati kruh. On je zupčanik mašine — podjele rada, radničke klase koja je postala sredstvo proizvodnje. Ako radnik postigne jasnu svijest o toj svojoj »određenoj nužnosti« i postavi je u temelj predstavničkoga aparata državnog tipa (to jest ne dobrovoljnog, ugovornog, preko članske karte, nego potpunog, organskog, povezanog sa stvarnošću koju je nužno priznati ako hoćemo da nam budu osigurani kruh, odjeća, krov nad glavom, industrijska proizvodnja), ako radnik odnosno ako radnička klasa to čini, ona obavlja značajnu stvar, ona započinje novu povijest, ona započinje razdoblje radničkih država koji će se morati sliti u stvaranje komunističkog društva, svijeta organiziranog na temelju i po tipu velike industrijske tvornice, Komunističke internacionale, u kojoj svaki narod, svaki dio čovječanstva stječe lik ako obavlja određenu istaknutu proizvodnju a ne više ako je organiziran u obliku države i ima određene granice.

Ukoliko gradi taj predstavnički aparat radničke klase, ustvari, vrši eksproprijaciju prve mašine, najvažnijeg sredstva proizvodnje: same radničke klase koja je ponovo sebe našla, stekla svijest o svom organskom jedinstvu i koja se jedinstveno suprotstavlja kapitalizmu. Radnička klasa tako potvrđuje da se industrijska vlast, da se izvor industrijske vlasti mora vratiti tvornici, postavlja ponovo tvornicu s radničkog stajališta, kao oblik u kojem se radnička klasa utemeljuje u određeno organsko tijelo, kao ćelija nove države, radničke države, kao temelj novog predstavničkog si-

stema, sistema savjeta. Pošto nastaje po proizvodnoj podjeli, radnička država već stvara uvjete svoga razvitka, svog nestajanja kao države, svog organskog uključivanja u svjetski sistem, u Komunističku internacionalu.

Kao što se danas u savjetu velike industrijske tvornice svaka radna ekipa (po struci) miješa, s proleterskog stajališta, s drugim ekipama jednog odjeljenja, kao što se svaki trenutak industrijske proizvodnje, s proleterskog stajališta, stapa s drugim trenucima i ističe proces proizvodnje, tako se u svijetu engleski *ugalj* stapa s ruskim *petrolejem*, sibirsko žito sa sicilijanskim *sumporom*, riža iz Verčela sa štajerskim *drvom*... stapa u jedinstveni organizam, podvrgnut međunarodnoj administraciji koja upravlja bogatstvom Zemljine kugle u ime cijelog čovječanstva. U tom smislu je tvornički 'savjet prva ćelija u povijesnom procesu koji treba postići vrhunac u komunističkoj internacionali, ne više kao političkoj organizaciji revolucionarnog proletarijata, nego kao reorganizaciji svjetske privrede i kao reorganizaciji čitavog ljudskog života, nacionalnog i svjetskog. Svaka sadašnja revolucionarna akcija ima vrijednost, povijesno je realna, ukoliko pristupa tom procesu i ukoliko se shvaća i ako je čin oslobođenja tog procesa od građanskih nadgradnji koje ga primoravaju i sprječavaju.

Kakvi odnosi treba da postoje između političke partije i tvorničkog savjeta, između sindikata i tvorničkog savjeta, proizlazi implicitno iz ovog izlaganja: partija i sindikat ne smiju se postaviti kao zaštitnici ili kao već stvorene nadgradnje te nove ustanove u kojoj povijesni proces revolucije dobija povijesni oblik koji se može kontrolirati. Oni se moraju postaviti kao

svijesni pokretači svog oslobođenja od snaga pritiska, koje se izlažu u građanskoj državi, moraju organizirati opće vanjske uvjete (političke) u kojima bi proces revolucije imao najveću brzinu i u kojima bi oslobođene proizvodne snage našle svoju najveću ekspanziju.

(Bez potpisa, Ordine nuovo, 5. lipnja 1920, II, br. IV; L'Ordine nuovo, 1919—1920, p. 123—127; Izabrana dela, str. 176—180)

DVIJE REVOLUCIJE

Nijedan oblik političke vlasti ne može biti povijesno razumljiv i opravdan ukoliko nije pravni aparat jedne stvarne ekonomske vlasti, ne može biti shvaćen i opravdan ukoliko nije organizacija zaštite i uvjet razvitka jednog određenog poretka proizvodnih odnosa i raspodjele bogatstva. Taj temeljni zakon historijskog materijalizma ukratko izlaže čitav splet tvrdnji koje smo organski našli unutar problema tvorničkih savjeta, ukratko izlaže razloge zbog kojih smo savjete smatrali kao središnje i važne u raspravi o stvarnim problemima radničke klase, ukratko izlaže određena pozitivna iskustva dubokog pokreta radničkih masa za stvaranje, razvitak i koordinaciju savjeta. Zato smo tvrdili: 1. da revolucija nije nužno proleterska i komunistička ukoliko namjerava postići rušenje političke vlasti građanske države; 2. da nije proleterska ni komunistička ukoliko namjerava i uspije uništiti predstavničke ustanove i upravni aparat preko kojih središnja vlada vrši političku vlast građanske klase; 3. da nije proleterska ni komunistička ukoliko plima narodnog ustanka da vlast u ruke ljudima koji se nazivaju (i koji su iskreno) komunisti. Revolucija je proleterska i komunistička jedino ukoliko je ona oslobađanje proleterskih i komu-

nističkih proizvodnih snaga nastalih u samom krilu društva u kojem vlada kapitalistička klasa; ona je proleterska i komunistička u mjeri u kojoj uspije promicati i unapređivati proširenje i uređenje proleterskih i komunističkih snaga sposobnih da započnu neophodan smišljen i pažljiv rad na stvaranju novog poretka odnosa proizvodnje i raspodjele, novi poredak u kojem nije moguće postojanje podjele društva na klase i u kojem sistematski razvitak teži da se poistovjeti s razvitkom slabljenja državne vlasti, sa sistematskim rastvaranjem političke organizacije zaštite radničke klase koja nestaje kao klasa da bi postala čovječanstvo.

Revolucija koja se ostvaruje u rušenju građanskog državnog aparata i u stvaranju novoga obuhvaća i privlači sve klase koje kapitalizam tlači. Ona je neposredno uvjetovana grubom činjenicom da u oskudici koju je ostavio imperijalistički rat velika većina stanovništva (sastavljena od zanatlija, sitnih vlasnika zemlje, malih građanskih intelektualaca, vrlo siromašnih seljačkih masa i zaostalih proleterskih masa) nema nikakvih garancija što se tiče osnovnih potreba svakodnevnog života. Ta revolucija teži da pretežno ima anarhičan i rušilački karakter i da se izražava kao slijepa eksplozija gnjeva, kao strahovito razbuktavanje bijesa bez konkretnog cilja, što se obrazuje u jednu novu državnu vlast samo zato što umor, razočarenje i glad primoravaju na kraju krajeva da se raspozna nužnost novog poretka i vlasti koja će osigurati primjenu.

Ta revolucija može da se ostvari u jednostavnoj i običnoj ustavotvornoj skupštini koja nastoji da izliječi rane koje je narodni gnjev nanio građanskom državnom aparatu; može da se ostvari u sovjetu, u samostalnoj političkoj organizaciji proletarijata i drugih potlačenih

klasa koje se zato ne usuđuju mimoći te organizacije, ne usuđuju se dirati ekonomske odnose i zbog toga su odbačene od vlasničkih klasa; može se doći do potpunog rušenja građanske državne mašine i do uspostavljanja stanja stalnog nereda u kojem se postojeća bogatstva i stanovništvo postepeno raslojavaju i nestaju smrvljeni zbog nepostojanja bilo koje samostalne organizacije; i napokon, može se stići do uspostavljanja proleterske i komunističke vlasti koja se iscrpljuje u ponovljenim i očajničkim pokušajima da s pozicija vlasti oživi ekonomske uvjete svoga postojanja i svoga jačanja i na koncu ipak bude pregažena od kapitalističke reakcije.

Ti povijesni slučajevi zabilježeni su u Njemačkoj, Austriji, Bavarskoj, Ukrajini i Mađarskoj. U revoluciji kao rušilačkom činu nije ostvarena revolucija kao proces obnove u komunističkom smislu. Postojanje vanjskih uvjeta — komunističke partije, rušenje građanske države, snažne sindikalne organizacije, naoružani proletarijat — nije bilo dovoljno da bi se nadoknadilo odsustvo slijedećih uvjeta: postojanja proizvodnih snaga koje teže razvitku i širenju, svjesnog pokreta proleterskih masa usmjerenog da se poistovjeti s ekonomskom i političkom vlasti, volje proleterskih masa da uvedu u tvornicu proleterski poredak i da učine tvornicu ćelijom nove države, odnosno da izgrade novu državu kao odraz industrijskih odnosa sistema tvornice.

Evo zbog čega smo mi uvijek smatrali da je dužnost jezgra komunista koje postoji u Partiji u tome da ne zapadnu u partikularističke obmane (problem izbornog bojkotizma, problem stvaranja jedne partije »zaista komunističke«) nego da rade na stvaranju masovnih uvjeta u kojima je moguće riješiti sve posebne probleme kao probleme organskog razvoja komunističke re-

volucije. Da li može, dakle, postojati komunistička partija (koja je partija akcije i nije akademija čistih doktrinara i politikanata koji misle »pravilno« i izražavaju se »pravilno« u materiji komunizma), ukoliko ne postoji u masi duh povijesne inicijative i težnje ka industrijskoj autonomiji koji moraju naći svoj odraz i svoju sintezu u komunističkoj partiji? Budući da stvaranje partije i nastajanje realnih povijesnih snaga, kojih su partije odraz, ne nastaje iznenada, ni iz čega, nego se odvija prema jednom dijalektičkom procesu, nije li najveći zadatak komunističkih snaga upravo u tome da se dá svijest i organizacija proizvodnim snagama, bitno komunističkim, koje se moraju razvijati i širiti, stvarajući stalan i siguran ekonomski temelj političke vlasti u rukama proletarijata?

Na isti način: da li se može partija uzdržati od sudjelovanja u izbornim borbama za predstavničke ustanove građanske demokracije, ukoliko ona ima dužnost politički organizirati sve potlačene klase oko komunističkog proletarijata da bi postigla ono što je potrebno da bi ove klase postale partija vlade u demokratskom smislu, pretpostavivši da jedino komunistički proletarijat može biti partija u revolucionarnom smislu?

Ukoliko komunistička partija postaje stranka »demokratskog« povjerenja svih potlačenih klasa, ukoliko drži stalan kontakt sa svim slojevima radnog naroda, ona vodi sve slojeve naroda da upoznaju u komunističkom proletarijatu vodeću klasu koja mora zamijeniti državnu vlast kapitalističke klase, stvoriti uvjete u kojima je moguće da se revolucija kao rušenje građanske države poistovjeti s proleterskom revolucijom, s revolucijom koja mora razvlastiti vlasnika, koja mo-

ra započeti razvitak novog poretka proizvodnje i raspodjele.

Tako ukoliko se komunistička partija postavlja kao zasebna partija industrijskog proletarijata, ukoliko djeluje i daje svijest i točan pravac proizvodnim snagama koje je kapitalizam pokrenuo sa svojim razvitkom, ona stvara ekonomske uvjete državne vlasti u rukama komunističkog proletarijata, stvara uvjete u kojima je moguće da se proleterska revolucija poistovjeti s narodnom pobunom protiv građanske države u kojoj ova pobuna postaje čin oslobođenja stvarnih proizvodnih snaga nagomilanih u krilu kapitalističkog društva.

Te različite vrste povijesnih događaja nisu odvojene i nezavisne; one su trenuci jednog istog dijalektičkog procesa razvitka u toku koga se odnosi uzroka i posljedice isprepliću, spajaju, ukrštavaju. Iskustvo revolucija je ipak pokazalo, poslije Rusije, kako su sve druge revolucije u dva vremena pogriješile i kako je pogreška druge revolucije zapečatila radničke klase u jedno stanje iscrpljenosti i potištenosti koje je dozvolilo građanskoj klasi da se čvrsto reorganizira i započne sistematski posao na uništenju komunističke avangarde koja je namjeravala da se obnovi.

Za komuniste koji se ne zadovoljavaju da jednodušno prežvakavaju osnovne elemente komunizma i historijskog materijalizma, nego žive u stvarnosti borbe i razumiju stvarnost takvu kakva je, s točke gledišta historijskog materijalizma i komunizma, revolucija kao zadobijanje socijalne vlasti od strane proletarijata može se shvatiti kao dijalektički proces u kojem politička vlast omogućuje industrijsku vlast, a industrijska ponovo političku. Sovjet je sredstvo revolucionarne borbe koje dopušta slobodan razvitak komunističke ekonom-

ske organizacije, koja od tvorničkog savjeta dolazi do središnjeg ekonomskog savjeta, koji učvršćuje planove proizvodnje i raspodjele i tako uspijeva da ukine kapitalističku konkurenciju. Tvornički savjeti, kao samostalan oblik proizvođača na industrijskom polju i kao temelj komunističke ekonomske organizacije, sredstvo su smrtno borbe za kapitalistički sistem ukoliko stvaraju uvjete u kojima društvo podijeljeno na klase se ukida i to je »materijalno« onemogućavanje svake nove podjele na klase.

Ali za komuniste koji žive u borbi to shvaćanje ne ostaje prazna misao: ono postaje motiv borbe, postaje pokretač snažnog napora organizacije i propagande.

Industrijski razvoj je uvjetovao u masama određeni stupanj duhovne samostalnosti i stalan duh pozitivne povijesne inicijative: nužno je dati jednu organizaciju i oblik tim elementima revolucionarnog proletarijata, stvoriti psihološke uvjete njihova razvitka i njih proširiti posredstvom svih radnih masa kroz borbu za nadzor proizvodnje.

Potrebno je promicati organsko stvaranje jedne komunističke partije, koja nije skup doktrinara ili malih Makiavelija⁵⁾ nego partija akcije revolucionarnih komunista, partija koja posjeduje točnu svijest o povijesnoj misiji proletarijata, koja zna voditi proletarijat u ostvarenju njegove misije, koja je zbog toga partija masa što se hoće osloboditi vlastitim sredstvima, autonomno, od političkog i industrijskog ropstva putem organizacije društvene ekonomike i nije jedna partija koja služi masama da bi ih zavedila herojskim opo-

⁵⁾ Machiavelli, Niccolo (1469—1527), talijanski političar, politički pisac i književnik. Dao novu koncepciju politike koju je odijelio od etike, na kojoj je izgrađeno ono što se poslije nazivalo makiavelizam.

našanjima francuskih jakobinaca. Potrebno je stvoriti, u mjeri kojoj to može biti postignuto akcijom partije, uvjete u kojima nemamo dvije revolucije, nego u kojoj narodna pobuna protiv gradanske države nalazi organizirane snage sposobne da započnu preobražaj nacionalnog aparata proizvodnje od sredstva plutokratskog tlačenja u sredstvo komunističkog oslobođenja.

(Bez potpisa, Ordine nuovo, 3. srpnja 1920, II, br. 8, L'Ordine nuovo, 1919—1920, p. 135—140)

PROŠLOST I SADAŠNJOST

GRADANSKO DRUŠTVO

Treba razlikovati građansko društvo kako ga je shvaćao Hegel i kako se često upotrebljava u ovim bilješkama (to jest u smislu političke i kulturne hegemonije jedne društvene grupe nad čitavim društvom, kao etički sadržaj država) od značenja koje tom pojmu daju katolici, za koje je, naprotiv, građansko društvo — političko društvo ili država, u protivnosti s društvom obitelji ili crkve...

Ono što se naziva hegelijanskim jezikom »građansko društvo« za katolicizam nije »neophodno«, odnosno to je čisto povijesno ili prolazno stanje. Prema katoličkom shvaćanju država je jedino crkva, jedna univerzalna i natprirodna država: to je srednjovjekovna koncepcija koja je teorijski izražena u svojoj punoći.

(A. Gramsci: *Passato e presente*, Roma, Editori Riuniti, 1975, p. 214—215)

HISTORIJSKI MATERIJALIZAM I FILOZOFIJA BENEDETA KROČEA

Struktura i nadgradnja

Izreku, sadržanu u uvodu *Kritici političke ekonomije*, da ljudi postaju svijesni sukoba u strukturi na području ideologije, treba shvatiti kao tvrdnju spoznajnog, a ne čisto psihološkog i moralnog značaja. Odatle slijedi da i teorijsko-praktično načelo o hegemoniji ima spoznajno značenje, i zbog toga je potrebno i na tom polju istražiti maksimalni teorijski doprinos, što ga je filozofiji prakse dao Iljič.⁶⁾ Time što je pridonio unapređenju političke doktrine i prakse, Iljič je zaista unaprijedio filozofiju kao filozofiju. Ostvarenje aparata hegemonije, ukoliko stvara novi ideološki teren, dovodi do preobražaja svijesti i metoda spoznaje, predstavlja čin spoznaje, filozofski čin. Ili, Kročeovim⁷⁾ jezikom kazano: kad uspije uvođenje novog morala, koji odgovara novom pogledu na svijet, uvodi se i taj pogled na svijet, to jest stvaraju se preduvjeti općoj filozofskoj reformi.

Struktura i nadgradnja sačinjavaju »povijesni blok«, to jest složen, proturječan i neskladan kompleks nadgradnje, odnosno odraz cjelokupnih društvenih odnosa proizvodnje. Odatle se zaključuje da samo jedan ideološki totalitarni sistem racionalno odražava proturječja strukture i predstavlja postojanje objektivnih uvjeta za obaranje prakse. Ako se stvori takva društvena grupa koja će biti sto posto ideološki homogena, to znači da postoji sto posto nužnih pretpostavki za to rušenje, ili da je ono »racionalno« zaista realno ostvarljivo i

⁶⁾ Lenjin (Bilj. tal. red.).

⁷⁾ Croce, Benedetto (1866—1952), filozof i jedan od najvećih talijanskih mislilaca, estetičar i kritičar (Bilj. red.).

suvremeno. To se rasuđivanje zasniva na međusobnom nužnom odnosu strukture i nadgradnje (upravo je taj međusobni odnos stvarni dijalektički proces).

(A. Gramsci: *II materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Roma, Editori Riuniti, 1975, p. 47; A. Gramsci: *Historijski materijalizam i filozofija Benedetto Crocea*, Zagreb, Naprijed, 1958, str. 59—60; A. Gramši, *Izabrana dela*, Beograd, Kultura, 1959, str. 65—67)

Ekonomija i ideologija

Zahtjev (prikazan kao bitan postulat historijskog materijalizma) da se svaka politička i ideološka promjena prikaže i izloži kao neposredni izraz strukture, treba teorijski pobijati kao primitivni infantilizam, a praktički ga treba pobijati autentičnim svjedočanstvom Marksa, pisca konkretnih političkih i povijesnih djela. U tu svrhu posebno su značajni *Osamnaesti Brimer* i djela o *Istočnom pitanju*, ali i druga (*Revolucija i kontrarevolucija u Njemačkoj*, *Građanski rat u Francuskoj* i manja djela). Analiza tih djela omogućuje da bolje utvrdimo povijesnu marksističku metodologiju upotpunjavajući, osvjetljujući i tumačeći teorijske tvrdnje, razasute u svim djelima.

To će nam pokazati koliko stvarne opreznosti Marks unosi u svoja konkretna istraživanja, opreznosti koje nema u glavnim djelima (one bi mogle naći mjesta samo u jednom metodi sustavnom izlaganju tipa Bernhajm (*Bernheim*), a Bernhajmova će se knjiga moći imati u vidu kao »tip« školskog priručnika ili »popularnog ogleda« historijskog materijalizma, u kojem bi se osim filološkog i učenog metoda — kojeg se Bern-

hajm pridržava po programu, iako je u njegovoj raspravi prešutno sadržan jedan pogled na svijet — moralo izričito tretirati marksističko shvaćanje povijesti). Od tih opreznosti mogle bi se kao primjer nabrojiti slijedeće:

1) Teškoća da se struktura svaki put statički utvrdi (kao trenutna fotografska slika); politika je zaista svaki put odraz razvojnih tendencija baze, koje se ne moraju nužno ostvariti. Jedna strukturalna faza može biti konkretno proučavana i analizirana tek onda kad je prošla cijeli proces razvitka, a ne za vrijeme samog procesa, osim hipotetički, s time da se izričito izjavi da se radi o hipotezi.

2) Odatle se izvodi da su rukovodioci vladajućih klasa određeni politički čin mogli pogrešno sračunati, grešku koju povijesni razvitak ispravlja i prevladava putem parlamentarnih vladinih »kriza« vladajućih klasa. Mehanički historijski materijalizam ne dopušta mogućnost greške, smatrajući da je svaki politički čin određen strukturom, i to neposredan kao odraz stvarne i trajne izmjene strukture (u smislu tekovine). Princip »greške« složen je: može se raditi o pogrešno sračunatom individualnom impulsu ili o pokušajima određenih grupa ili grupica da osiguraju hegemoniju unutar vladajuće skupine; pokušajima, koji mogu propasti.

3) Ne uzima se dovoljno u obzir da su mnogi politički čini uvjetovani unutrašnjim potrebama organizacionog značaja, to jest da su uvjetovani potrebom da osiguraju povezanost u jednoj partiji, jednoj grupi, društvu. To se u povijesti najbolje vidi na primjeru katoličke crkve. Bilo bi pogrešno kad bismo za svaku ideološku borbu unutar crkve htjeli naći neposredno i primarno objašnjenje u bazi. Iz tog razloga bili su

napisani mnogi političko-ekonomski romani. Očigledno je, naprotiv, da je najveći dio tih diskusija uvjetovan sektaškim i organizacionim potrebama. U sporu između Rima i Bizanta o proizlaženju Duha svetoga bilo bi smiješno objašnjavati tvrdnju da Duh sveti proizlazi samo od Oca samom strukturom Istoka, a tvrdnju da proizlazi od Oca i Sina strukturom Zapada. Dvije crkve, kojih postojanje i međusobni spor zavise o strukturi i cjelokupnoj povijesti, postavile su pitanja od principijelnog značenja s obzirom na razlike i unutrašnju povezanost jedne i druge, ali moglo se dogoditi da svaka od obiju crkava tvrdi ono što je tvrdila druga. Princip razdvajanja i sukoba bio bi se svejedno održao, jer problem odvajanja i sukoba jest onaj koji sačinjava povijesni problem, a nije slučajna zastava svake od stranaka.

(Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce, p. 119—120, Historijski materijalizam i filozofija Benedetta Crocea, str. 121—123; Izabrana dela, str. 93—94)

Učenje o političkim ideologijama

Među najinteresantnija pitanja koja treba ispitati i produbiti, spada kročeovska doktrina o političkim ideologijama. U tu svrhu nije dovoljno pročitati samo *Elemente politike* s dodatkom, nego je potrebno istražiti i recenzije koje je objavila »*Critica*« (između ostalih recenzija treba potražiti i onu u povodu Malagodijeve brošure *Političke ideologije*, koje je jedno poglavlje bilo posvećeno Kročeui; ti će razasuti rukopisi možda biti skupljeni u III i IV dijelu *Kritičkih razgovora*).

Pošto je Kroče u *Historijskom materijalizmu i marksističkoj ekonomiji* ustvrdio da je filozofija prakse samo jedan način izražavanja, pa je Lange dobro učinio kad u svojoj historiji materijalizma nije o njoj uopće govorio (o odnosima između Langea i filozofije prakse, koji su bili jako kolebljivi i nestalni, treba pogledati esej R. D'Ambrozija (*Ambrosio*) *Dijalektika u prirodi*, objavljen u reviji »*Nuova Rivista Storica*«, svezak 1932, str. 223—252), Kroče u izvjesnom momentu korjenito mijenja svoje mišljenje pa za osnovu svoje nove revizije uzima upravo onu definiciju koju je stvorio profesor Štamler (*Stammler*) o Langeu i koju sam Kroče ovako iznosi u *Historijskom materijalizmu i marksističkoj ekonomiji* (IV izd., str. 118): »Kao što se filozofski materijalizam ne sastoji u tvrđenju da tjelesni faktori vrše utjecaj na duhovne, nego u tome da od ovih grade puki vanjski izgled potonjih, tako i 'filozofija prakse' treba da se sastoji u tvrđenju da je ekonomija istinska stvarnost, a pravo da je varljiva prividnost.« Sad su i za Kročea nadgradnje puke prividnosti i iluzije, no da li je ta promjena kod Kročea obrazložena, a naročito da li ona odgovara njegovoj filozofskoj djelatnosti?

Kročeevo učenje o političkim ideologijama na najočigledniji način potječe od filozofije prakse; one su tvorevine prakse, oruđe političkog rukovođenja, moglo bi se dapače reći da su ideologije puke iluzije za one kojima se vlada, njihova doživljena zabluda, dok su za vlastodršce hotimične i svjesne zablude. Za filozofiju prakse ideologije predstavljaju nešto sasvim drugo, nisu arbitrarne nego stvarne povijesne činjenice, koje je potrebno oboriti i pokazati ih kao oruđa dominacije, i to ne zbog nekih moralnih razloga itd., nego upravo zbog

razloga političke borbe, zato da bi oni nad kojima se vrši vlast postali intelektualno neovisni od vlastodržaca; da se jedna hegemonija sruši i uspostavi druga, kao neophodan moment obaranja prakse. Čini se da se vulgarnom materijalističkom tumačenju više približava Kroče nego filozofija prakse.

Nadgradnje predstavljaju za filozofiju prakse neku stvarnost (ili one to postaju, kad nisu obične brižljive radnje pojedinaca), koja je objektivna i djelotvorna; ona izričito tvrdi da ljudi baš na ideološkom polju stječu spoznaje o svom društvenom položaju, a prema tome i o svojim zadacima, a to nije tako mala potvrda stvarnosti. Nadgradnja je i sama filozofija prakse, to je teren na kojem određene društvene grupe postaju svjesne svog vlastitog društvenog bića, svoje vlastite snage, vlastitih zadataka, vlastitog mnijenja. U tom je smislu točna i tvrdnja samog Kročea (Historijski materijalizam i marksistička ekonomija, IV izd. str. 118) da je filozofija prakse »povijest koja je već ostvarena i *in fieri*«.

Postoji, međutim, i temeljita razlika između filozofije prakse i ostalih filozofija: ostale su ideologije neorganske tvorevine, jer su proturječne, jer idu za usklađivanjem suprotnih i proturječnih interesa; njihova će »historičnost« biti kratkotrajna jer se proturječnost pojavljuje poslije svakog događaja, kojega su bile sredstvo. Naprotiv, filozofija prakse ne ide za tim da mirnim putem rješava proturječnosti koje postoje u povijesti i društvu, ona čak i predstavlja teoriju tih proturječnosti; ona nije oruđe vlasti vladajućih grupa, da bi dobila suglasnost i da bi vršila hegemoniju nad potčinjenim klasama; ona je izraz tih potčinjenih klasa, koje se žele same odgojiti u vještini vladanja i koje

su zainteresirane da upoznaju sve istine, pa i one koje su im neugodne, da bi mogle izbjeći zabludama (nemogućim) više klase, a još više i svojim vlastitim. U filozofiji prakse kritika ideologija obuhvaća cjelokupnost nadgradnji i potvrđuje njihovu brzu prolaznost, ukoliko hoće da prikriju stvarnost, tj. borbu i proturječje, pa i onda kad su »formalno« dijalektičke (kao kročeanizam), to jest kad tumače neku spekulativnu i pojmovnu dijalektiku, a u samom povijesnom mijenjanju ne vide dijalektiku.

Evo jednog primjera tog stava Benedeta Kročea, koji u predgovoru *Historijski materijalizam i marksistička ekonomija* piše 1917. da ćemo osnivaču filozofije prakse »isto tako sačuvati i zahvalnost, što je pridonio da nas učini neosjetljivim prema zlatotvorskome zavodjenju... božice Pravde i božice Čovječstva«: a zašto ne božice Slobode? I slobodu je Kroče proglasio božanstvom pa je i sam postao svećenikom jedne nove religije o slobodi.

Treba istaknuti da značenje ideologije nije jednako kod Kročea i u filozofiji prakse. Kod Kročea je to značenje suženo na malo neobjašnjiv način, iako prema njegovu pojmu o »historičnosti« i filozofija stječe vrijednost ideologije. Može se reći da po Kročeu postoje tri stupnja slobode: ekonomski liberalizam i politički liberalizam, koji nisu ni ekonomska ni politička znanost (premda u pogledu političkog liberalizma Kroče nije tako izričan), nego baš neposredne »političke ideologije«; zatim religija slobode, idealizam. Ni religija slobode, budući da je i ona kao i svaki drugi pogled na svijet nužno vezana za odgovarajuću etiku, ne bi smjela biti znanost nego ideologija. Čista bi znanost bio samo idealizam, jer Kroče tvrdi, da nijedan filozof,

ukoliko je on zaista filozof, ne može a da ne bude — idealist, htio to ili ne htio.

Treba produbiti pojam o konkretnoj (povijesnoj) vrijednosti nadgradnji u filozofiji prakse približivši ga sorelovskom⁸⁾ pojmu »povijesnog bloka«. Ako ljudi postaju svijesni svog socijalnog položaja i svojih zadataka na području nadgradnji, to znači da između strukture i nadgradnje postoji nužna i životna povezanost. Trebalo bi proučiti protiv kojih je historiografskih struja reagirala filozofija prakse u momentu njezina osnivanja i koja su gledanja bila najrasprostranjenija u to vrijeme i u odnosu na druge znanosti. U tom nam pogledu pružaju neke indicije i same slike i metafore, kojima često pribjegavaju osnivači filozofije prakse: tvrdnja, da ekonomija znači za društvo, ono što anatomija znači za biološke znanosti. Treba se isto tako sjetiti borbe koja se vodila u prirodnim znanostima, da bi se sa znanstvenog polja uklonili principi klasifikacije, koji su se zasnivali na vanjskim i kolebljivim elementima. Kad bi se životinje klasificirale prema boji kože, dlake ili perja, danas bi svi protestirali. Sigurno je da se za ljudsko tijelo ne može tvrditi da je njegova koža (ili oblik fizičke ljepote, koja je prevladala u toku povijesti) čista obmana, a da je stvarnost jedino kostur i anatomija. Ipak se dugo vremena tvrdilo nešto slično. Kad se ustvrdila važnost anatomije i funkcije kostura, nitko nije želio time ustvrditi da čovjek (a žena još manje) može da živi bez njih. Nastavljajući tako u metaforama, može se reći i to da se čovjek ne zaljubi u ženu zbog njezinog kostura (u užem smislu) ali da je

⁸⁾ Sorel, Georges (1847—1922), francuski sociolog i publicist, poznat kao teoretičar revolucionarnog sindikalizma. Objavljuje niz djela iz područja sociologije, morala i politologije, među kojima se naročito ističu »Razmatranja o nasilju« (Bilj. red.).

ipak razumljivo koliko kostur pridonosi draži njezinih kretnji itd.

Sa reformom poreskog i krivičnog zakonodavstva treba svakako dovesti u vezu i jedan drugi element, sadržan u predgovoru *Zur Kritik*. U tom je predgovoru rečeno da isto onako kao što pojedinca ne treba suditi po onome što sam misli o sebi, ni o društvu ne možemo suditi prema njegovim ideologijama. Možda bi se za tu tvrdnju moglo reći da je u vezi s reformom, prema kojoj se u krivičnim procesima došlo dotle da su dokazi svjedoka i materijalni dokazi nadomješteni priznanjem okrivljenog, primjenom odgovarajuće torture itd.

Upozoravajući na takozvane prirodne zakone i na pojam prirode (prirodno pravo, prirodna država itd.), »koji je nastao iz filozofije sedamnaestog stoljeća i vladao kroz osamnaesto«, Kroče (str. 93. *Historijski materijalizam i marksistička ekonomija*) podsjeća da je »slična koncepcija u stvari bila pogođena Marksovom kritikom samo sa strane, kad je on, analizirajući pojam *prirode*, pokazao kako je taj pojam ideološka dopuna historijskog razvitka buržoazije i najmoćnije oružje koje je ona upotrebila protiv privilegija i ugnjetavanja, koje je nastojala oboriti«. To upozorenje služi Kročeu za slijedeću metodičku postavku: »Taj je pojam mogao nastati kao oruđe praktičkog i prigodnog cilja, a da u biti ipak ne bude ništa manje točan«. U tom slučaju »prirodni zakoni« odgovaraju »racionalnim zakonima«; potrebno je opovrgnuti iracionalnost i osobitost samih tih zakona. Upravo tada, zato što je metafizičkog podrijetla, taj se pojam može iz korijena odbaciti, ali u pojedinostima se ne može pobijati. On nestaje zajedno s metafizikom, njezinim nekadašnjim djelom, a sad je već kako se čini. zaista iščezao. Neka u miru počiva

»velika dobrota« »prirodnih zakona«. Taj odlomak u svojoj cjelini nije potpuno razumljiv ni jasan. Treba se zamisliti nad činjenicom da se općenito (to jest neki put) neki pojam može pojaviti kao oruđe za ostvarenje nekog praktičkog i prigodnog cilja, a da u biti ne bude zbog toga ništa manje točan. Ali ne mogu da vjerujem da ima mnogo takvih koji bi se složili da se zbog toga što se izmijenila struktura moraju nužno srušiti i svi elementi odgovarajuće nadgradnje. Događa se, štoviše, i to, da od neke ideologije, koja je nastala zato da vodi narodne mase te zbog toga mora voditi računa o nekim njihovim interesima, ostane na životu više njezinih elemenata: i samo prirodno pravo, ako se ugasilo za obrazovane klase, sačuvano je od strane katoličke religije i živo je u narodu više no što se to misli. S druge se strane u kritici osnivača filozofije prakse ističe historičnost tog pojma i njegova prolaznost, pa je njegova unutrašnja vrijednost ograničena na tu historičnost, ali on nije negiran.

(Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce, p. 291—295; Historijski materijalizam i filozofija Benedetta Crocea, str. 271—275)

Politika i političke ideologije

Treba podvrći kritici Kročeov način postavljanja političke znanosti. Politika je, prema Kročeju, izraz »strasti«. Kroče je pisao u vezi sa Sorelom (Kultura i moralni život, II izd. str. 158): »To 'osjećanje cijepanja' nije bilo dovoljni jamac sindikalizmu, možda i zato što teorijski zamišljen rascjep znači rascjep, koji je već

prevladan; a ni 'mit' ga nije dovoljno zagrijao, možda zato što ga je Sorel rasturio u času kad ga je stvarao, a to time što mu je dao doktrinarno tumačenje«. Ali Kroče se nije dosjetio da se prigovori, koje je on uputio Sorelu, mogu okrenuti protiv samog Kročea: nije li i strast, koja je teorijski zamišljena, već prevladana? Nije li i sama strast, kojoj se daje doktrinarno tumačenje, i sama »raspršena«? Ne može se kazati ni to da je Kročeova »strast« nešto različito od Sorelova »mita«, da strast predstavlja kategoriju, spiritualni momenat prakse, a da je mit neka određena strast, koja, budući da je povijesno određena, može da bude i prevladana i rasturena, a da se pri tom ipak ne uništi kategorija kao momenat vječitog duha. Taj je prigovor točan samo utoliko što Kroče nije Sorel, a to je sasvim prirodno i banalno. Međutim, treba primijetiti kako je ovo Kročeovo postavljanje intelektualističko i prosvjetiteljsko. Kao mit, koji je Sorel konkretno studirao, nije bio papirnata stvar ni samovoljna konstrukcija Sorelova razuma, nije mogao da se rasprši pomoću nekoliko doktrinarnih stranica, s kojima su upoznati samo određeni uski krugovi intelektualaca, koji su zatim ovu teoriju dalje širili kao znanstveni dokaz znanstvene točnosti mita, koji je iskreno oduševljavao široke narodne mase.

Kad bi Kročeova teorija bila stvarna, politička znanost ne bi smjela biti ništa drugo nego neka nova »medicina« strasti, te se ne može poreći da dobar dio Kročeovih političkih članaka predstavlja upravo neku intelektualističku i prosvjetiteljsku medicinu strasti, tako da to svršava time da smiješnim postaje Kročeovo uvjerenje kako je on stvarno ubio široke historijske pokrete, zato što vjeruje da ih je i idejno »nadmašio

i rastavio«. U stvarnosti nije točno ni to da je Sorel samo teoretizirao i doktrinarno objašnjavao određeni mit: teorija o mitovima predstavlja za Sorela znanstveni princip političke znanosti, to je Kročeova »strast«, proučavana na najkonkretniji način, to je ono što Kroče naziva »religijom«, to jest pogled na svijet s odgovarajućom etikom; to je pokušaj da se koncepcija filozofije prakse o ideologijama, gledana kroz prizmu Kročeova revizionizma, svede na jedan znanstveni način izražavanja. U tome proučavanju mita kao osnove političke akcije Sorel je nadugo i naširoko proučavao i onaj određeni mit koji je bio temelj jedne društvene stvarnosti i pokretačka snaga njezinog razvitka. Zato njegovo raspravljanje ima dva vida: jedno je čisto teorijsko raspravljanje o političkoj znanosti, a drugo je neposredan politički aspekt, programatski. Premda je to vrlo nesigurno, ipak je moguće da je i politički i programatski aspekt sorelijanstva već prevladan i nestao. Danas se može kazati da je on prevladan u tom smislu, što je dopunjen i očišćen od svih intelektualističkih i literarnih elemenata, ali i danas treba priznati da je Sorel radio na postojećoj stvarnosti, a da ta stvarnost nije iščezla i nije prevladana.

Da Kroče nije izišao iz tih proturječnosti i da je on djelomično i svijestan toga, može se razumjeti na temelju njegova odnosa prema »političkim strankama«, koji se razabire iz poglavlja »Partija kao sud i kao predrasuda« u knjizi *Kultura i moralni život*, kao i po onome što on govori o strankama u *Elementima politike*. Ovo posljednje mnogo je značajnije. Kroče politička zbivanja svodi na aktivnost pojedinih »stranačkih vođa«, koji, da zadovolje svoju strast, prave od stranaka oruđa pomoću kojih mogu doći do trijumfa (tako da bi

medicinu strasti bilo dovoljno propisati samo malobrojnim pojedincima). Ali ni to ne objašnjava ništa. Riječ je o ovome: stranke su uvijek, neprekidno postojale, premda u drugim formama i pod drugim imenima, a neka trajna strast jest besmislica (samo se u metaforama govori o razumnim luđacima itd.). Postojala je, štoviše, uvijek neka stalna vojnička organizacija, koja je učila da treba uvijek hladnokrvno, bez strasti, izvršavati krajnji praktični način, ubijati druge ljude, koje pojedinci pojedinačno ne mrze itd. S druge strane, vojska je prvorazredni politički faktor i u doba mira: kako složiti strast sa stalnošću, sa redom i sistematskom disciplinom itd.? Politička volja mora osim strasti imati još neku pokretačku snagu, koja bi i sama bila trajnog karaktera, uređena i disciplinirana itd. Nije rečeno da se političke borbe, poput vojničkih, uvijek rješavaju krvlju, osobnim žrtvama, koje idu sve do najviše, do žrtvovanja života. Diplomacija predstavlja upravo takav oblik međunarodne političke borbe (što ne znači da ne postoji takav oblik diplomacije i za nacionalne međustranačke borbe) koji hoće da postigne pobjedu (koja nije uvijek kratkotrajna) bez prolijevanja krvi, bez rata. Samo »apstraktno« poređivanje vojničkih i političkih snaga (savezi itd.) dviju suparničkih država prisilit će slabiju na popuštanje. Eto jednog slučaja obuzdane i razumne »strasti«. Kod slučaja vođa i pristalica događa se da vođa i rukovodeće grupe raspiruju strasti masa i da ih vode u borbu i u rat, ali u tom slučaju razlog i suština politike nije strast, nego držanje vođa, koji su ostali hladnokrvni mislioci. Posljednji je rat pokazao da vojničke mase nije u rovovima zadr-

žala strast, nego ili teror vojnih sudova, ili pak hladnokrvno promišljeni i razboriti osjećaj dužnosti.

(Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce, p. 299—301; Historijski materijalizam i filozofija Benedetta Crocea, str. 278—280)

Strast i politika

To što je Kroče izjednačio politiku sa strašću može se objasniti činjenicom da je ozbiljno prišao politici, interesirajući se za političku akciju ugnjetenih klasa, koje, »s obzirom na to da su prinuđene na defenzivu« jer ih pritište »viša sila«, a u nastojanju da se oslobode teške današnjice (bilo čak i vjerojatne), ili, kako se to već drugačije kaže, doista brkaju politiku sa strašću (pa i u etimološkom smislu). Ali politička znanost mora (prema Kročeju) objasniti ne samo jednu stranu, akciju samo jedne strane, nego i drugu stranu, akciju s druge strane, ono što treba da se objasni. To je politička inicijativa, bila ona »defenzivna«, dakle »strastvena«, ili čak »ofenzivna«, naime, koja nije usmjerena na to da izbjegne neko postojeće zlo (pa i ono koje se pretpostavlja, jer se trpi i od zla, koje se tek očekuje, pa je zato, što se zbog njega trpi, ono zaista zlo). Ako se dobro ispita ovaj kročeanski pojam »strasti«, koji je izmišljen da bi se politika teorijski opravdavala, vidjet će se da se on sa svoje strane može opravdati jedino pojmom neprestane borbe, po kojem je inicijativa uvijek »strastvena«, budući da je borba neizvjesna pa se neprestano napada, da bi se izbjeglo porazu. Ali ne samo zato, nego i zbog toga da bi se protivnik držao u podređenom položaju, jer bi on »mogao

i pobijediti«, kad ne bi neprestano živio u uvjerenju da je slabiji, to jest da je neprestano tučen. Uglavnom, nema »strasti« bez antagonizma među ljudskim skupinama, jer u borbi čovjeka s prirodom »strast« se zove »znanošću«, a ne »politikom«. Zato se može kazati da je kod Kročea izraz »strast« pseudonim za društvenu borbu.

(Il materijalismo storico e la filosofia di Benedetto Croce, p. 301—302; Historijski materijalizam i filozofija Benedetta Crocea, str. 280—281)

BILJEŠKE O MAKIJAVELIJU O POLITICI I O MODERNOJ DRŽAVI

MODERNI VLADAR

Bilješke o Makijavelijevoj politici

Temeljni je karakter *Vladara* u tome da on nije sustavni traktat, nego »živa« knjiga, u kojoj se politička ideologija i politička znanost spajaju u dramatskoj formi »mita«. Između utopije i skolastičke rasprave, oblika u kojima se politička znanost pojavljivala do Makijavelija, on je dao u svojoj koncepciji fantazijski i umjetnički oblik, po kojem se doktrinarni i racionalni elemenat utjelovljuje u jednom kondotijeru, koji plastično i »antropomorfno« predstavlja simbol »kolektivne volje«. Proces nastajanja jedne određene kolektivne volje, za određeni politički cilj, ne biva prikazan putem detaljnog ispitivanja i pedantnih razvrstavanja principa i kriterija jedne metode djelovanja nego kao kvaliteta, kao karakteristične crte, dužnosti, potrebe jedne konkretne ličnosti, kao ono što pokreće djelovanje umjetničke fantazije onoga koga že-

limo uvjeriti te daje konkretniji oblik političkim strastima.⁹⁾

Makijavelijev *Vladar* bi se mogao proučavati kao povijesno pojednostavljenje sorelijanskoga »mita«, to jest kao jedna politička ideologija koja se ne prikazuje kao hladna utopija ni kao doktrinarno umovanje, nego kao stvaranje konkretne fantazije koja djeluje na jedan raspršen i razmravljen narod da u njemu potakne i organizira kolektivnu volju. Utopijski karakter *Vladara* jest u činjenici da on nije postojao u povijesnoj stvarnosti, nije se prikazivao talijanskom narodu sa značajkama objektivne neposrednosti, već je bio čista doktrinarna apstrakcija, simbol šefa, idealnog kondotijera; ali strastveni elementi, mitski, što su sadržani u čitavom svešćiću, dramatskog pokreta velikog učinka, rezimiraju se i postaju živi u zaključku, u prizivu jednoga vladara »koji stvarno postoji«. U čitavom djelu malog obujma Makijaveli raspravlja o tome kakav mora biti Vladar da bi jedan narod doveo do utemeljenja nove države, a tu raspravu on vodi logičkom rigoroznošću i znanstvenom udaljenošću.

U zaključku sam Makijaveli postaje narodom, spaja se s narodom, ali ne s narodom »generički« shvaćenim već s narodom što ga je Makijaveli uvjerio svojom prethodnom raspravom, kojemu on postaje i osjeća se savješću i izrazom, osjeća se poistovjećivanje: čini se da čitav »logički« rad i nije drugo nego jedno samorazmišljanje naroda, jedno unutrašnje razmišljanje, ko-

⁹⁾ Ostaje još da se u pisaca koji prethode Makijaveliju potraži da li postoje tekstovi kao što je *Vladar*. I završetak *Vladara* je povezan s tim »mitskim« karakterom knjige: pošto je prikazao idealnoga kondotijera, Makijaveli jednim pasusom velike umjetničke snage priziva stvarnog kondotijera da ga povijesno utjelovi: taj strastveni naziv se ogleda u čitavom djelu dajući mu upravo dramatsko značenje. U Prolegomenama L. Rusoa Makijaveli se naziva umjetnikom politike, jednom se štoviše nalazi izraz »mit«, ali ne u točnom značenju koje smo naveli.

je se odvija u narodnoj svijesti i koje će u zaključku uroditi jednim neposrednim strastvenim krikom. Strast, od razmišljanja o sebi samoj, ponovo postaje »uzbuđenje«, groznica, fanatizam akcije. Eto zašto epilog *Vladara* nije nešto izvanjsko, nešto kao izvani »pri-rijepljeno«, nešto retorično, nego treba da bude objašnjeno kao potreban elemenat djela, štoviše kao onaj elemenat kojega pravo svjetlo odsijeva od čitava djela i od njega čini kao neki »politički manifest«.

Može se proučavati kako Sorel nije stigao od koncepcije ideologije-mita do shvaćanja političke partije, nego se zaustavio na koncepciji profesionalnoga sindikata. Istina je da za Sorela »mit« nije nalazio svoj najveći izraz u sindikatu kao organizaciji kolektivne volje nego u praktičnom djelovanju sindikata i jedne kolektivne volje koja već djeluje u praktičnoj akciji, kojoj bi najveća realizacija trebala biti generalni štrajk, to jest »jedna pasivna aktivnost«, tako reći, a koja bi predstavljala negativan i preliminaran karakter (pozitivan karakter proistječe samo iz sporazuma koji je postignut u udruženim voljama), jedne aktivnosti koja ne predviđa jednu vlastitu »aktivnu i konstruktivnu« fazu. U Sorela, dakle, borile su se dvije nužnosti: ona mitska i ona kritike mita ukoliko je »svaki unaprijed određeni plan utopističan i reakcionaran«. Rješenje bijaše napušteno u impulsu iracionalnog, »arbitrarnog« (u bergsonovskom smislu »životnog elana«) ili pak »spontanosti«. ¹⁰⁾

¹⁰⁾ Ovdje bi trebalo napomenuti razumljivo proturječje u načinu na koji Kroče postavlja svoj problem povijesti i antipovijesti s ostalim načinima Kročeva mišljenja: njegova averzija prema »političkim strankama« i njegov način kako postavlja pitanje »predvidljivosti« socijalnih zbivanja (uporediti Kritički razgovori, prva serija, str. 150—152, recenzija knjige Ludovika Limentanija: Predviđanje socijalnih zbivanja, Torino, Boka, 1907): ako socijalna zbivanja nisu predvidljiva te ako je i sam pojam predvid-

Može li pak jedan mit biti »nekonstruktivan«, može li se zamisliti, u poretku Sorelovih intuicija, da bi mogao biti produktivan efektivnošću jedan instrument koji kolektivnu volju ostavlja u njezinoj primitivnoj i osnovnoj fazi pukoga formiranja, zbog razlikovanja (zbog »rascjepa«), bilo čak nasiljem, to jest uništavajući postojeće moralne pravne odnose? Ali, ta kolektivna volja tako elementarno oblikovana zar neće odmah prestati postojati, raspršavajući se u beskrajne pojedinačne volje koje zbog pozitivne faze slijede različite i oprečne pravce? Osim toga ostaje to da ne može biti rušenja, negacije bez jedne prešutne konstrukcije, potvrde, ne u »metafizičkom« smislu, nego praktično, to jest politički, kao partijski program. U tom slučaju se vidi da se iza spontanosti pretpostavlja jedan čisti mehanizam, iza slobode (životnog elana-samovoljnosti) krije maksimum determinizma, iza idealizma pak apsolutni materijalizam.

Moderni vladar mit-vladar, ne može biti stvarna ličnost, konkretni individuum, može biti samo jedan organizam; složen društveni elemenat u kojemu je već započelo konkretiziranje jedne kolektivne volje koja je već djelomično priznata i potvrđena u akciji. Taj je organizam već dat povijesnim razvitkom i to je politička stranka, prva ćelija u kojoj se sakupljaju klice kolektivne volje koje teže da postanu univerzalne i potpune. U suvremenom svijetu samo se jedna političko-povijesna, neposredna i neodgodiva akcija, karakterizirana potrebom brzog i munjevitog postupka, mo-

ljivosti puka riječ, iracionalno mora upravljati i svaka je ljudska organizacija antipovijest, jedna »predrasuda«: ne preostaje drugo nego od slučaja do slučaja, i neposrednim kriterijima, rješavati pojedine praktične probleme što ih postavlja povijesni razvitak (usporediti Kročeov članak »Stranka kao sud i kao predrasuda« u »Kultura i životni moral«), tako da oportunitizam preostaje kao jedina moguća politička linija.

že mitski utjeloviti u jednom konkretnom pojedincu; brzina ne može postati nužna samo zbog kakve velike neposredne opasnosti, velike opasnosti koja upravo munjevito izaziva razbuktavanje strasti i fanatizma, poništavajući kritički osjećaj i ironičku korozivnost koju mogu razoriti »karizmatički« karakter kondotijera (to se dogodilo u Bulanžeovoj avanturi). Ali, jedna neposredna akcija takve vrste, po samoj svojoj prirodi, ne može biti široka daha i organskog karaktera: bit će gotovo uvijek restauracijskog i reorganizacijskog tipa a ne tipa koji je svojstven osnivanju novih država i novih nacionalnih i socijalnih struktura (kao što je bio slučaj Makijavelijeva *Vladara*, u kojemu je vid restauracije bio samo retorički element, to jest povezan s literarnom koncepcijom o Italiji koja proistječe iz Rima i koja je morala restaurirati red i moć Rima),¹¹⁾ bit će gotovo uvijek »defenzivnog« tipa a ne originalnog stvaralačkog, u kojemu se, to jest, pretpostavlja da se kolektivna volja, koja već postoji, iscrpla, raspršila, pretrpjela opasan i prijeteći udarac, ali ne katastrofalan i odlučan, i da je treba ponovo koncentrirati i ojačati, i da nije jedna kolektivna volja koju treba stvoriti *ex novo*, izvorno, i usmjeriti je prema konkretnim i racionalnim ciljevima, nego da ona posjedu-

¹¹⁾ Osim toga, na svoju političku koncepciju potrebe jedinstvene talijanske države Makijaveli nije bio naveden samo egzemplarnim modelom velikih apsolutnih monarhija u Francuskoj i Španjolskoj nego i sjećanjem na prošlost Rima. Treba istaknuti, međutim, da zbog toga Makijavelija ne smijemo miješati s literarno-retoričkom tradicijom. Zato što taj element nije isključiv ni dominantan, nužnost velike nacionalne države nije izvedena iz njega. Konačno također zato što je samo pozivanje na Rim manje apstraktno nego što izgleda kad je smješteno baš u klimu humanizma i renesanse. U VII knjizi »Ratne vještine« čitamo: »Ova provincija (Italija) čini se da je rođena da uskrisuje mrtve stvari, kao što smo to vidjeli u slučaju poezije, slikarstva i kiparstva«. Zašto, dakle, ne bi ponovo stekla vojničku sposobnost? Trebat će još grupirati ostale istovrsne napomene da bi im se odredio točan karakter.

je jednu konkretnost i racionalnost koje još nisu bile podvrgnute provjeri i kritici jednog ostvarivog i općeg poznatog povijesnog iskustva.

»Apstraktni« karakter sorelijanske koncepcije »mita« pokazuje se u averziji (koja poprima strastveni oblik etičke odvratnosti) prema *jakobincima* koji su doista bili »kategorijsko utjelovljenje« Makijavelijeva *Vladara*. Moderni *Vladar* treba da ima jedan dio posvećen *jakobinizmu* (u integralnom značenju što ga je taj pojam imao povijesno i mora ga imati pojmovno), kao pojednostavljenje onoga kako se konkretno oblikovala i djelovala jedna kolektivna volja koja je bar po nekim aspektima bila kreacija *ex novo*, izvorna. Treba također da bude definirana kolektivna volja i politička volja uopće, u modernom smislu, volja kao djelotvorna svijest povijesne nužnosti, kao protagonist stvarne i efektivne povijesne drame.

— Jedan od prvih dijelova treba biti posvećen upravo »kolektivnoj volji«, postavljajući pitanje ovako: »Kada se može reći da postoje uvjeti da bi se mogla potaknuti i razviti jedna *nacionalno-narodna kolektivna volja*? Stoga povijesna (ekonomska) analiza socijalne strukture određene zemlje i »dramatički« prikaz stoljetnih pokušaja da se potakne ta volja i pokažu uzroci stalnih promašaja. Zašto se u Italiji u Makijavelijevo vrijeme nije pojavila apsolutna monarhija? Treba se vratiti sve do Rimskog Carstva (pitanje jezika, intelektualaca itd.) razumjeti funkciju srednjovjekovnih komuna, značenje katolicizma itd.: jednom riječi, valja skicirati sintetički ali točno čitavu talijansku povijest.

Uzrok stalnim promašajima u pokušajima da se stvori jedna *nacionalno-narodna kolektivna volja* treba potražiti u postojanju određenih socijalnih grupa

koje se stvaraju nakon raspada gradske buržoazije, u posebnom karakteru drugih grupa u kojima se odražava međunarodna funkcija Italije kao sjedište crkve i depozitara Svetoga Rimskog Carstva itd. Ta funkcija i pozicija koja iz toga proistječe određuje unutrašnje stanje koje se može nazvati »ekonomsko-korporativnim«, to jest, politički, gorim nego što su bili oblici feudalnog društva, oblikom koji je manje progresivan a više stagnirajući: uvijek je nedostajala i nije mogla da se oblikuje jedna efikasna *jakobinska* snaga, upravo snaga koja je u drugim nacijama potakla i organizirala nacionalno-narodnu kolektivnu volju i osnovala moderne države. Konačno, postoje li uvijek za tu volju, ili pak kakav je sadržajni odnos između tih uvjeta i oprečnih snaga? Suprotne snage već su tradicionalno bile zemljoposjednička aristokracija, a općenitije zemlišno vlasništvo u svom kompleksu, sa svojom karakterističnom talijanskom crtom posebne »zemlišne buržoazije«, nasljedstvo parazitizma koje je modernim vremenima ostavila nakon svojega raspada komunalna buržoazija (stotina gradova, gradova šutnje). Pozitivne uvjete treba potražiti u postojanju gradskih socijalnih grupa, prikladno razvijenih na području industrijske proizvodnje i koje su dostigle određenu razinu povijesno-političke kulture. Nemoguća je bilo kakva formacija nacionalno-narodne kolektivne volje ukoliko u politički život ne prodru istovremeno velike mase radnih seljaka. To je htio postići Makijaveli reformom milicije, to su uradili jakobinci u francuskoj revoluciji, u tom pojmu treba poistovjetiti preuranjeni Makijavelijev jakobinizam, klicu (više ili manje plodnu) njegove koncepcije nacionalne revolucije. Čitava povijest od 1815. pa dalje pokazuje napor tradicionalnih klasa da spriječe oblikovanje ko-

lektivne volje ove vrste, da održe »ekonomsko-korporativnu« vlast u međunarodnom sistemu pasivne ravnoteže.

Važno poglavlje modernog *Vladara* morat će biti posvećeno pitanju intelektualne i moralne reforme, to jest pitanju religije ili jednog nazora na svijet. I u ovom području nalazimo kako u tradiciji odsutnosti jakobinstva i strah od jakobinstva (posljednji filozofski izražaj takvoga straha jest maltuzijanski Kročevov stav prema religiji). Moderni *Vladar* mora i ne može ni biti glasonoša i organizator jedne intelektualne i moralne forme, to pak znači stvoriti teren za budući razvitak nacionalno-narodne kolektivne volje prema ispunjenju jednog višeg i potpunog oblika moderne civilizacije.

Te dvije temeljne točke: reformiranje nacionalno-narodne kolektivne volje kojoj je moderni *Vladar* u isto vrijeme i organizator i aktivan i djelotvoran izražaj, i intelektualna i moralna reforma — morali bi sačinjavati strukturu rada. Konkretno točke programa moraju se inkorporirati u prvo poglavlje, to jest morale bi »dramatički« proizlaziti iz razgovora, a ne biti jedno hladno i pedantno izlaganje umovanja.

Može li biti kulturne reforme, to jest kulturnog uzdizanja potlačenih društvenih slojeva, bez prethodne ekonomske reforme i promjene u društvenom položaju i ekonomskom svijetu? Stoga intelektualna i moralna reforma ne može a da ne bude vezana uz program ekonomske reforme, štoviše program ekonomske reforme je upravo konkretan način kojim se predstavlja svaka intelektualna i moralna reforma. Moderni *Vladar*, razvijajući se, remeti čitav sistem intelektualnih i moralnih odnosa toliko koliko njegov razvitak znači upravo to da se svaki čin koncipira kao koristan ili štetan, kao

pun vrlina ili opak, samo toliko koliko ima kao polaznu točku samog modernog *Vladara* i služi ili da poveća njegovu vlast ili da joj se protivi. *Vladar* u svijestima uzima mjesto božanstva ili kategoričkoga imperativa, postaje temelj jednog modernog laicizma i jedne potpune laicizacije čitava života i svih odnosa u ponašanju.

(A. Gramsci, *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, Torino, Einaudi Editore, 1955, p. 3—8)

Znanost o politici

Osnovna novost koju je filozofija prakse unijela u znanost o politici i povijesti jest dokaz da ne postoji neka apstraktna »ljudska priroda« stalna i nepromjenjiva, pojam koji, sigurno, potječe od religiozne misli i transcendencije. Ljudska priroda je ukupnost socijalnih odnosa što su povijesno određeni, to jest povijesna činjenica koja se, unutar određenih granica, može utvrditi pomoću metoda filologije i kritike. Stoga političku znanost valja shvatiti u njezinom konkretnom sadržaju (a također u njezinoj logičkoj formulaciji) kao organizam u razvitku. Ipak valja primijetiti da se Makijavelijevo postavljanje političkoga pitanja (to jest tvrdnja koja je sadržana u njegovim spisima da je politika samostalna aktivnost, koja ima svoje principe i zakone što se razlikuju od moralnih i religioznih principa; ta postavka ima velik filozofski doseg jer implicitno uvodi novosti u cjelokupno shvaćanje svijeta) danas još raspravlja i osporava, pa ta tvrdnja nije uspjela postati »opći način mišljenja«. Što to znači? Znači li

samo to da se intelektualna i moralna revolucija, čiji su elementi sadržani *in nuce* u Makijavelijevoj misli, još nije ostvarila, još nije postala javnim i očitim oblikom nacionalne kulture? Ili to pak ima puko aktualno političko značenje, služi da pokaže postojeću podvojenost između onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja, da pokaže kako postoje dvije kulture — kultura onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja, i da vladajuća klasa, kao crkva, ima svoj stav prema običnim ljudima, koji je s jedne strane diktiran potrebom da se ne odvoji od njih, a s druge, da ih održi u uvjerenju da Makijaveli nije ništa drugo nego đavolska prikaza?

Tako se postavlja problem značenja što ga je Makijaveli imao u svoje vrijeme i ciljeva koje je sebi postavljao dok je pisao svoje knjige, posebno *Vladara*. Makijavelijevo učenje nije bilo, u njegovo vrijeme, neka čisto »knjiška« stvar, monopol izoliranih mislilaca, tajna knjiga koja kruži među posvećenim. Makijavelijev stil nije stil sustavnog pisca rasprava, kao što ih je bilo u srednjem vijeku i humanizmu. Suprotno: to je stil čovjeka akcije, čovjeka koji hoće da potakne na akciju, stil partijskog »manifesta«. »Moralističko« tumačenje što ga je dao Foscolo¹²⁾ doista je pogrešno. Svakako je istina da je Makijaveli nešto otkrio a ne samo teorizirao stvarnost; ali kakav je bio cilj toga otkrivanja? Da li je bio moralistički ili politički cilj? Običava se kazati da se Makijavelijeve norme za političku aktivnost »primjenjuju, ali se ne izriču«; veliki političari, kaže se, počinju time što proklinju Makijavelija, izjašnjavaju se kao antimakijavelisti baš zato da bi »sveto« mogli primjenjivati njegove norme. Da

¹²⁾ Ugo, Foscolo (1778—1827), talijanski književnik i pjesnik, rodoljub i pobornik nacionalne idcje.

nije Makijaveli nedovoljno makijavelist, jedan od onih koji »poznaju igru« i luckasto je naučavaju dok vulgarni makijavelizam uči da se radi oprečno? Apstraktno je istinita Kročeova tvrdnja da makijavelizam, budući da je znanost, služi koliko reakcionarima toliko demokratima kao što vještina mačevanja služi plemićima i razbojnicima, za obranu i za ubijanje, i da u takvom smislu valja shvatiti Foskolov sud. Sam Makijaveli bilježi da se ono što on piše primjenjuje i da su to uvijek primjenjivale najveće povijesne ličnosti. Ne izgleda stoga da on želi sugerirati nešto onome koji već zna niti je njegov stil takav da bi pripadao nepristrasnoj znanstvenoj aktivnosti, niti se može pomisliti da je on do svojih tvrdnji o političkoj znanosti došao putem filozofske spekulacije, što bi u ovoj posebnoj materiji u njegovo vrijeme imalo ponešto čudnog kada čak i danas nailazi na toliko suprotstavljanje i osporavanje.

Može se stoga pretpostaviti da Makijaveli ima u vidu »onoga koji ne zna«, da on namjerava politički odgojiti »onoga koji ne zna«, i to ne negativno politički odgojiti mrzitelje tirana kao što se čini da je tako shvatio Foskolo, nego pozitivno, onoga koji mora upoznati određena nužna sredstva, iako svojstvena tiranima, zato što želi postići određene ciljeve. Onaj koji je rođen u tradiciji ljudi od vlasti čitavom složenošću odgoja što ga poprima u obiteljskoj sredini u kojoj vladaju dinastički ili nasljedni interesi gotovo automatski stječe karakter realističkog političara. Tko je dakle taj koji »ne zna«? Revolucionarna klasa vremena, talijanski »narod« i »nacija«, gradska demokracija koja iz

svojega krila rađa Savonarolu¹³⁾ i Pjera Soderinija,¹⁴⁾ a ne Kastručija¹⁵⁾ i Valentina.¹⁶⁾ Može se smatrati da Makijaveli hoće uvjeriti te snage kako je nužno da imaju jednoga »vođu« koji zna što hoće i kako da postigne ono što hoće i da ga oduševljeno prime iako njegovo djelovanje može biti ili se može činiti u suprotnosti s proširenom ideologijom vremena, s religijom. Ta postavka Makijavelijeve politike ponavlja se i za filozofiju prakse: ponavlja se potreba da ljudi budu antimakijavelisti, razvijajući teoriju i tehniku politike koje mogu poslužiti objema zaraćenim stranama. Koliko god se misli da će one na kraju poslužiti osobito onoj strani koja »nije znala« jer se misli da u njoj postoji progresivna snaga povijesti, i zaista odmah se postiže rezultat: razbija se jedinstvo temeljeno na tradicionalnoj ideologiji, a bez toga nova snaga ne bi mogla steći svijest o vlastitoj nezavisnoj personalnosti. Makijavelizam je poslužio tome da se poboljša ta tradicionalna politička tehnika konzervativnih vladajućih grupa, isto tako kao i politika filozofije prakse; to ne smije prikriti njegovo bitno revolucionarno značenje, koje se i danas osjeća te objašnjava čitav antimakijavelizam, od onoga jezuitskog do onog pijetističkoga Paskvala Vilarija.¹⁷⁾

¹³⁾ Savonarola, Girolamo (1452—1498), talijanski propovjednik, dominikanac, prior samostana San Marko u Firenci. Napadajući moralnu dekadenciju visokog klera i pape bio je podržavan od masa te htio život u Firenci urediti na bazi teokratske demokracije. Uhvaćen od protivnika i spaljen kao heretik (Bilj. red.).

¹⁴⁾ Soderini, Piero (1452—1522), šef građanske vlade u Firenci koji je prihvatio Makijavelijev prijedlog o osnivanju stajaće vojske.

¹⁵⁾ Castracani, Castruccio (1281—1328), rodoljub i vojvoda grada Luke čiji je život napisao Makijaveli.

¹⁶⁾ Borgia, Cesare (1475—1507), sin pape Aleksandra VI, dobio naziv »vojvoda Valentino« nakon što mu je francuski kralj poklonio grofoviju Valentinoa (Bilj. red.).

¹⁷⁾ Vilari, Pasquale (1826—1917), talijanski povjesničar i političar koji je proučavao Makijavelija i njegovo vrijeme (Bilj. red.).

Politika kao samostalna znanost

Početno pitanje koje treba postaviti i riješiti u jednoj raspravi o Makijaveliju jest pitanje politike kao samostalne znanosti, to jest o mjestu što ga politička znanost zauzima i mora zauzimati u jednom sustavnom pogledu na svijet (povezanom i dosljednom) — u jednoj filozofiji prakse.

Napredak što ga je u tom pogledu učinio Kroče u proučavanju Makijavelija i njegove političke znanosti poglavito se sastoji (kao i u drugim područjima Kročeove kritičke djelatnosti) u tome što je razriješio niz lažnih, nepostojećih ili slabo postavljenih problema. Kroče se oslonio na svoje razlikovanje momenata duha i na tvrdnju o jednom momentu prakse, o praktičnom duhu, samostalnom i nezavisnom, iako kružno povezanom dijalektikom različitosti s čitavom stvarnosti. U jednoj filozofiji prakse zaista razlikovanje neće biti između momenata apsolutnoga duha, nego između stupnjeva nadgradnje i stoga će trebati utvrditi dijalektički položaj političke aktivnosti (i odgovarajuće znanosti) kao određeni stupanj nadgradnje: moći će se reći kao prvi nagovještaj i približnost da je političko djelovanje upravo momenat ili prvi stupanj, momenat u kojemu je nadgradnja još u neposrednoj fazi puke voljne potvrde, nejasna i elementarna.

U kojem se smislu mogu poistovjetiti politika i povijest pa stoga čitav život i politika? Kako se zbog toga čitav sistem nadgradnji može shvatiti kao različitosti politike i kako se, dakle, opravdava uvođenje pojma razlikovanja u jednu filozofiju prakse? Je li moguće govoriti o dijalektici različitosti i kako se može shvatiti pojam kruženja između stupnjeva nadgradnje?

Pojam »povijesnog bloka«, to je jedinstvo između prirode i duha (strukture i nadgradnje), jedinstvo suprotnosti i različitosti.

Može li se kriterij razlikovanja unijeti i u strukturu? Kako će valjati shvatiti strukturu: kako će se u sistemu socijalnih odnosa moći razlikovati elementi »tehnika«, »rad«, »klasa« itd., shvaćeni povijesno a ne »metafizički«? Kritika Kročeova stajališta prema kojoj, u polemičke svrhe, struktura postaje »skriveni bog«, »numenon«, u opreci prema »prividima« nadgradnje. »Prividima« u smislu metaforičkom i u pozitivnom smislu. Zato što se »povijesno« i kao jezik govorilo o »prividima«?

Zanimljivo je utvrditi kako je Kroče, iz tog općeg shvaćanja, izveo svoje posebno učenje o zabludi i o praktičkom porijeklu zablude. Za Kročea porijeklo je zablude u neposrednoj »strasti«, to jest individualnog je ili grupnog karaktera; ali što će proizvesti »strast« koja ima mnogo širi povijesni domašaj, strast kao »kategorija«? Strast koja je neposredni interes, koja je porijeklo »zablude« jest momenat koji se u *Tezama o Fojezbahu* (*Feuerbach*) naziva »schmutzig-judisch« (škrto-židovski): ali kao što je strast interes, »schmutzig-judisch« određuje neposrednu zabludu; tako strast mnogo šire socijalne grupe određuje filozofsku »zabludu« (intermedij-zabluda-ideologija, o čemu Kroče posebno raspravlja). U tome nizu je važno ovo: »egoizam (neposredna zabluda) — ideologija — filozofija« je opći termin za »zabludu«, koja je vezana za različite stupnjeve strasti, a koju će valjati shvatiti ne u moralističkom ili doktrinar-nom smislu, nego u čisto »povijesnom« i dijalektičkom smislu »onoga što je povijesno prolazno i zaslužuje da

propadne«, u smislu »nekonačnosti« svake filozofije, »smrti-života«, »bića-nebića«, to jest u smislu dijalektičkog termina što ga valja prevladati u razvitku.

Izraz »prividno«, »privid« znači upravo to i ništa drugo nego to, i taj izraz treba opravdati protiv dogmatizma: on je potvrda prolaznosti svakog ideologijskog sistema, a uz to je potvrda povijesne vrijednosti svakoga sistema i njegove nužnosti (»Na ideologijskom terenu čovjek stječe svijest o socijalnim odnosima«: reći to zar ne znači potvrditi nužnost i vrijednost »privida«?)

Kročeovo shvaćanje o politici kao strasti isključuje stranke jer se ne može pomišljati na jednu organiziranu i stalnu »strast«: stalna strast je stanje orgazma i grča koje uzrokuje nesposobnost djelovanja. To isključuje stranke i svaki unaprijed određeni »plan« za akciju. Ipak postoje stranke i izrađuju se planovi za akciju, primjenjuju se i često ostvaruju u vrlo značajnoj mjeri; postoji, prema tome, u Kročeovoj koncepciji neka »mana«. Ne vrijedi kazati ni to da ako stranke postoje to nema velikog »teorijskog« značenja, jer u času akcije »partija koja djeluje« nije isto što i partija koja je prije postojala. Djelomično to može biti istinito, ali ipak između dvije »partije« podudarnosti su tolike da se zapravo može reći kako se radi o istom organizmu.

Ali, da bi ta koncepcija bila valjana morala bi biti takva da se može primijeniti i na »rat«, te stoga protumačiti činjenicu o stajacim vojskama, vojnim akademijama, oficirskim korovima. I rat je također »strast«, najintezivnija i najgrozničavija, momenat političkoga života. On je, u drugim oblicima, nastavak određene politike; potrebno je, dakle, razjasniti kako »strast«

može postati moralna »dužnost«, i to ne dužnost političkog morala nego etičkog.

Što se tiče »političkih planova« koji su povezani sa strankama kao trajnim formacijama treba se sjetiti onoga što je Moltke¹⁸⁾ govorio o vojnim planovima; naime, da se oni ne mogu izraditi ni utvrditi unaprijed u svim svojim detaljima, nego samo u svojoj jezgri i glavnoj zamisli, jer pojedinosti akcije u određenoj mjeri ovise o pokretima protivnika. Strast se očituje upravo u pojedinostima, ali čini se da Moltkeov princip nije takav da opravdava Kročevu koncepciju: u svakom slučaju ostala bi da se objasni vrsta »strasti« vrhovnog štaba koji je hladno i »bestrastveno« izradio plan.

(Note sul Machiavelli, p. 8—13; Izabrana dela, str. 195—200)

Ako kročevski pojam strasti kao političkog momenta nailazi na teškoću u tome da objasni i opravda trajne političke organizacije kao što su stranke, a još više nacionalne vojske i vrhovne štabove, jer se ne može shvatiti trajna organizirana strast a da ona ne postane racionalnost i promišljen odraz, to jest ne više strast, tada se rješenje može naći jedino u poistovjećanju politike i ekonomije. Politika je trajno djelovanje i rađa trajnim organizacijama upravo ukoliko se poistovjećuje s ekonomijom. Ali ona se razlikuje i stoga se može odvojeno govoriti o ekonomiji i o politici, a može se govoriti o »političkoj strasti« kao o neposrednm podstreku za akciju što se rađa na »trajnom i organskom« terenu ekonomskoga života, ali ga nadvisuje i čini da

¹⁸⁾ Moltke, Carl Bernhard (1800—1891), pruski general-feldmaršal, modernizirao prusku vojsku (Bilj. red.).

ulaze u igru takvi osjećaji i želje u čijoj se ražarenoj atmosferi i samo kalkuliranje individualnoga ljudskog života pokorava zakonima različitim od onih kojima se upravlja osobna korist.

Osim zasluga moderne »makijavelistike« što je proistekla od Kročea, valja zabilježiti i »pretjerivanja« i odstupanja koja je stvorila. Stvorila se navika da se Makijaveli previše shvaća kao »političar uopće«, kao »učenjак politike«, aktualan u svim vremenima.

Makijavelija treba puno više smatrati nužnim izrazom svojega vremena i čvrsto povezanim s uvjetima i zahtjevima svojega vremena koji rezultiraju: 1) iz unutrašnjih borbi i firentinskoj republici te iz posebne strukture države koja se nije znala osloboditi komunalno-municipalnih ostataka, to jest oblika koji je postao smetnja zbog feudalizma; 2) iz borbi između talijanskih država za ravnotežu u talijanskim okvirima, koju su priječili papinstvo i drugi feudalni ostaci, municipalni po gradskom državnom ustrojstvu a ne teritorijalni; 3) iz borbi između talijanskih država koje su bile više ili manje solidarne u pitanju evropske ravnoteže, ili su pak rezultirali iz proturječja između nužnosti talijanske unutrašnje ravnoteže i zahtjeva evropskih država koje su se borile za hegemoniju.

Na Makijavelija djeluje primjer Francuske i Španjolske koje su dostigle jako teritorijalno državno jedinstvo; Makijaveli čini jednu »eliptičku usporedbu« (da upotrijebimo Kročeov izraz) i izvodi pravila za jaku državu uopće a talijansku posebno. Makijaveli je u svemu čovjek svoje epohe i njegova politička znanost predstavlja filozofiju vremena: koja namjerava organizirati apsolutne nacionalne monarhije, politički oblik koji dopušta i olakšava budući razvitak kapitalističkih

proizvodnih snaga. U Makijavelija se *in nuce* može otkriti razdvajanje vlasti parlamentarizma (predstavničkog sistema): njegova »okrutnost« je upućena protiv ostataka feudalnoga svijeta, ne protiv naprednih klasa. Vladar mora okončati feudalnu anarhiju; to i radi Valentino u Romanji, oslanjajući se na proizvodne klase, trgovce i seljake. Budući da je karakter poglavara države vojničko-diktatorski, kao što se to traži u jednom razdoblju borbe za utemeljenje i učvršćenje jedne nove vlasti, klasna oznaka koja je sadržana u djelu *Ratne vještine* treba da bude shvaćena i kao obilježje opće državne strukture. Ako urbane klase žele okončati unutrašnji nered i vanjsku anarhiju moraju se osloniti na seljake kao masu, konstituirajući tako jednu oružanu snagu, sigurnu i pouzdanu, sasvim različita tipa nego što su plaćeničke čete. Može se reći da bitno politička i tako dominantna koncepcija navodi Makijavelija na to da pravi pogreške vojničkoga karaktera: on posebno misli na pješaštvo, čije mase mogu biti unovačene političkom akcijom i zato ne pozna značenje artiljerije. Ruso, (*u Prolegomenima za Makijavelija*) opravdano bilježi da *Ratne vještine* integriraju Vladara, ali iz svojega zapažanja ne izvodi sve zaključke. I u *Ratnoj vještini* Makijavelija moramo smatrati političarom koji treba da se bavi ratnom vještinom; njegova jednostranost (s ostalim »kuriozitetima«, kao što je teorija falange, koji omogućavaju lake dosjetke poput one najproširenije što ju je izvukao Bandelo) ovisi o činjenici da središte njegova zanimanja i njegove misli nije u tehničko-vojničkom pitanju, nego da on o njemu raspravlja samo koliko je potrebno njegovoj političkoj konstrukciji. Ne samo da *Ratne vještine* treba biti povezana s *Vladarom* nego isto tako i *Firentinska povi-*

jest. One moraju poslužiti upravo kao analiza stvarnih talijanskih i evropskih uvjeta, odakle izviru neposredni zahtjevi što su sadržani u *Vladaru*.

Po jednom shvaćanju Makijavelija, koje više odgvara vremenu, proistječe podređeno, više historicističko vrednovanje takozvanih »antimakijavelista«, ili bar onih koji su među njima »najnaivniji«. Nije zapravo, riječ o antimakijavelistima, nego o političarima koji izražavaju potrebe svojega vremena, ili o uvjetima koji su različiti od onih koji su djelovali na Makijavelija; polemički oblik je čista književna slučajnost. Tipičan primjer tih »antimakijavelista« treba potražiti u Žaku Bodenu (*Jean Bodin*) (1530—1596) koji je bio poslanik u općim staležima u gradu Bloa god. 1576. i tu je uspio da treći stalež odbije zatraženu pomoć za građanski rat.¹⁹⁾

Za vrijeme građanskih ratova u Francuskoj bio je Boden eksponent treće stranke, koju su zvali strankom »političara«, a polazila je s točke gledišta nacionalnog interesa, to jest unutarnje ravnoteže klasa, u kojoj hegemonija pripada trećemu staležu, preko monarha. Čini mi se kako je jasno da bi bilo apsolutno površno i izvanjski kad bi se Boden svrstao među »antimakijaveliste«. Boden utemeljuje političku znanost u Francuskoj na terenu koji je mnogo napredniji i složeniji od onoga što ga je Italija ponudila Makijaveliju. Za Bodena se ne radi o tome da osnuje (nacionalnu) jedinstvenoterritorijalnu državu, to jest da se vrati u epohu Luja

¹⁹⁾ Bodanova djela: *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, (1566) gdje upozorava na utjecaj klime na oblik država, napominje ideju progresa itd.: *La Republique*, (1576), gdje izražava mišljenje trećega staleža o apsolutnoj monarhiji i odnosima monarha s narodom; *Heptaplomeres* (djelo neobjavljeno do modernog vremena), u kojemu uspoređuje sve religije i opravdava ih kao izražaje različitih prirodnih religija, jedino razumljive i sve jednako dostojne poštovanja i tolerancije.

XI, nego da uravnoteži socijalne snage što se bore unutar te države koja je već jaka i ukorijenjena; Bodena ne zanima momenat sile, nego momenat pristanka. Tendencija koja se javlja u Bodena jest ona koja želi razviti apsolutnu monarhiju: treći je stalež toliko svjestan svoje snage i svojega dostojanstva, tako dobro zna da je sudbina apsolutne monarhije povezana s njegovom sudbinom i s vlastitim razvitkom da *postavlja uvjete za svoj pristanak*, nameće zahtjeve, namjerava ograničiti apsolutizam. U Francuskoj je Makijaveli već služio reakciji jer je mogao služiti da se opravda kako bi se svijet vječno održao u »kolijevci« (prema izrazu Bertranda Spavente), stoga je »polemički« trebalo biti antimakijavelist.

Treba zabilježiti da u Italiji što ju je proučavao Makijaveli nisu postojale već razvijene i za nacionalni život tako značajne predstavničke ustanove kao što su bili opći staleži u Francuskoj. Kada se moderno i tendenciozno primjećuje da su parlamentarne ustanove u Italiji uvezene iz inozemstva, ne vodi se računa da to samo odražava stanje zaostalosti i stagnacije talijanske političke i socijalne povijesti od 1500—1700, stanje koje je velikim dijelom bilo uzrokovano prevagom međunarodnih odnosa nad unutrašnjima, koji su tako bili paralizirani i zakočeni. To što je državna talijanska struktura, zbog strane prevlasti, ostala u polufeudalnoj fazi jednog objekta stranoga *sizerenstva* — je li to možda nacionalna »originalnost« koju je razorio uvoz parlamentarnih formi, koje, naprotiv, daju oblik procesu nacionalnog oslobođenja i prelasku koji vodi do moderne teritorijalne države (nezavisne i nacionalne)? Uostalom, predstavničke ustanove su postojale, posebno na Jugu i Siciliji, ali su bile mnogo ograničenijeg karaktera nego u Francuskoj zato što je u tim kraje-

vima treći stalež bio slabo razvijen. Pa su zato parlamenti bili oruđa da bi se održala barunska anarhija protiv inovatorskih pokušaja monarhije, koja se, kad već nije postojala buržoazija, morala osloniti na »uboge«^{20.}) To da je program ili tendencija da se poveže grad sa selom moglo u Makijavelija imati samo jedan vojnički izraz razumije se ako se pomisli da bi francusko jakobinstvo bilo neprotumačivo bez pretpostavke fiziokratske kulture s njezinim dokazivanjem ekonomske i socijalne važnosti izravnog poljoprivrednika. Makijavelijeve ekonomske teorije proučavao je Đino Arias (*Gino Arias*) (u »Ekonomskim analima« sveučilišta Bokononi), ali moramo se zapitati je li Makijaveli imao ekonomskih teorija: radi se o tome da se vidi može li se Makijavelijev jezik, bitno politički, prevesti u ekonomske termine i na koji bi se ekonomski sistem mogao svesti. Trebalo bi vidjeti je li Makijaveli, koji je živio u merkantilističkom periodu, politički prethodio vremenu i anticipirao zahtjev koji su poslije izrazili fiziokrati.²¹⁾

(*Note sul Machiavelli*, p. 13—17)

²⁰⁾ Napominjem studiju što ju je napisao Antonio Panella o *antimacijavelistima*, objavljenu u »Marzocco« 1927 (ili pak 1926?) u jedanaest članaka: vidjeti kako se tu sudovi o Bodenu u usporedbi s Makijavelijem i kako se uopće postavlja problem antimacijavelizma. (Prva su tri članka objavljena 1926, ostali 1927. godine).

²¹⁾ Da li bi, također, i Ruso bio moguć bez fiziokratske kulture? Ne čini mi se ispravnim tvrditi da su fiziokrati predstavljali puke seljačke interese i da se samo putem klasične ekonomije afirmiraju interesi urbanoga kapitalizma. Fiziokrati predstavljaju raskid s merkantilizmom i sistemom korporacija i oni su jedna faza da bi se došlo do klasične ekonomije, a to mi izgleda upravo zato što oni predstavljaju jedno buduće, mnogo složenije društvo od onoga protiv kojega se bore, a također i od onoga koje neposredno prolazi iz njihovih tvrdnji. Njihov je jezik previše vezan za vrijeme te izražava neposredan kontrast između grada i sela, ali ostavlja mogućnost da se predvidi proširenje kapitalizma na poljoprivredu. Formula *laissez faire — laissez passer* to jest formula o slobodi industrije i inicijative, zaista nije povezana s poljoprivrednim interesima.

Elementi politike

Treba upravo reći da najprije zaboravljamo baš prve elemente, najosnovnije stvari; uostalom, oni, ponavljajući se bezbroj puta, postaju stupovi politike i bilo kojeg kolektivnog djelovanja.

Prvi je elemenat da zaista postoje oni koji upravljaju i oni kojima se upravlja; upravljači i upravljani. Čitava politička znanost i politička vještina temelje se na toj osnovnoj, nesvodljivoj (u određenim općim uvjetima) činjenici. Porijeklo te činjenice problem je za sebe, koji će se zasebno morati proučavati (bar će se moći i morati proučavati kako da se ublaži i ukloni ta činjenica mijenjajući određene uvjete za koje se može utvrditi da djeluju u tom smislu), ali ostaje činjenica da postoje upravljači i upravljani, oni koji vladaju i oni kojima se vlada. S obzirom na tu činjenicu bit će potrebno vidjeti i kako se može upravljati na najefikasniji način (s obzirom na određene ciljeve) i kako prema tome, treba na najbolji način pripremati upravljače (i u tome se, točnije, sastoji prvi odsjek političke znanosti i vještine), i kako se, s druge strane, upoznaju linije manjeg otpora, ili racionalne linije, da bi se postigla poslušnost upravljanih ili onih kojima se vlada.

U nastojanju upravljača temeljna je pretpostavka želimo li da uvijek bude onih kojima se vlada i onih koji vladaju, ili se pak hoće stvoriti uvjeti u kojima nestaje nužnost postojanja takve podjele? To jest, polazi li se od pretpostavke o stalnoj podjeli ljudskog roda ili se vjeruje da je ona samo povijesna činjenica koja odgovara određenim uvjetima? Treba ipak da bude jasno kako podjela na one kojima se vlada i koji vla-

daju, iako u krajnjoj analizi potječe od podjele društvenih grupa, još uvijek postoji, budući da su stvari takve kakve jesu, također i u krilu iste grupe, čak i takve koja je socijalno homogena; u određenom smislu može se reći da je ta podjela djelo podjele rada, da je to tehnička činjenica. Na toj koegzistenciji motiva spekuliraju oni koji u svemu vide samo »tehniku«, »tehničku« nuždu i tako dalje, kako ne bi sebi postavljali temeljni problem.

Budući da i u istoj grupi postoji podjela na one kojima se vlada, treba utvrditi neka neopoziva načela. Štoviše, to je teren na kojemu se događaju najteže »zablude«, to jest pojavljuju se najkriminalnije nesposobnosti, ali najteže za ispravljanje. Vjeruje se da pošto je postavljeno načelo iste grupe, poslušnost mora biti stalna, da je mora biti i bez potrebe da se dokaže »nužnost« i razumnost; ne samo to nego da ta poslušnost mora biti nesporna (netko misli, a što je još gore i djeluje prema tom mišljenju, da će poslušnost »doći« ako i ne bude tražena, ako put kojim treba ići i ne bude označen). Tako je teško iskorijeniti »kadornizam«²²⁾ kod upravljača, to jest uvjerenje da će nešto biti urađeno zato što upravljač smatra pravilnim i racionalnim da bude učinjeno: ako se to ne uradi, »krivnja« se prebacuje na onoga koji je »morao« itd. Tako je teško istrijebiti kriminalnu naviku da se zanemaruje izbjegavanje beskorisnih žrtava. Ipak, opće mišljenje pokazuje da se najveći dio kolektivnih (političkih) nesreća događa zato što se nije nastojalo da se izbjegne

---

²²⁾ Termin nazvan po generalu Luidiju Kadornu (1850—1928), vrhovnom zapovjedniku talijanske vojske u prvom svjetskom ratu koji je smijenjen 1917. godine nakon poraza kod Kobarida (Bilj. red.).

beskorisna žrtva, ili se pokazalo da se nije vodilo računa o tuđoj žrtvi te da se igralo tuđom kožom. Svatko je čuo kako oficiri s fronta pričaju da su vojnici stvarno riskirali život kada je to bilo potrebno, ali su se, na protiv, znali pobuniti kada su vidjeli da su zanemareni. Na primjer: jedna četa je bila u stanju da gladuje mnogo dana jer je vidjela da hrana nije mogla stići zbog više sile, ali bi se pobunila ako bi i samo jedan obrok bio izostavljen zbog nemara ili birokracije.

Ovo se načelo proteže na svako djelovanje koje zahtijeva žrtvu. Zbog toga uvijek poslije svake nevolje treba prije svega istražiti odgovornost upravljača, i to u užem smislu (na primjer: jedan front sačinjava više sekcija, a svaka sekcija ima svoju upravljače; moguće je da su za jedan poraz odgovorniji upravljači jedne sekcije nego upravljači neke druge, ali se radi o većoj ili manjoj odgovornosti, a ne o tome da nije nitko odgovoran, to nikada).

Pošto je utvrđeno načelo da postoje upravljani i upravljači, oni kojima se vlada i oni koji vladaju, istina je da su partije do sada najprikkladniji način za izgrađivanje rukovodilaca i sposobnosti rukovođenja (mogu se »partije« pojavljivati pod najrazličitijim imenima, pa čak i pod imenom antipartije i »negacije stranaka«; u stvari su i takozvani »individualisti« opet ljudi stranke samo što bi htjeli biti »vođe partija« po milosti božjoj ili po gluposti onih koji ih slijede).

Opći pojam koji je sadržan u izrazu »državni duh« ima precizno značenje, povijesno određeno. Ali, postavlja se problem: postoji li što slično onome što se zove »državnim duhom« u svakom ozbiljnom pokretu, koji nije samovoljan izraz individualizama, više ili manje opravdanih? Međutim, »državni duh« pretpostavlja

»kontinuitet«, bilo prema prošlosti, ili prema tradiciji, bilo prema budućnosti, to jest pretpostavlja da je svaki čin trenutak složenog procesa koji je već započet i koji će se nastaviti. Odgovornost za taj proces, za učestvovanje u tom procesu, solidarno s materijalno »nepoznatim« snagama ali kojih se djelovanje i aktivnost ipak osjećaju i o kojima se vodi računa kao da su »materijalne« i tjelesno prisutne — to se baš u određenim slučajevima zove »državnim duhom«. Očito je da takva svijest o trajanju mora biti konkretna a ne apstraktna, to jest, u određenom smislu, ne smije prelaziti određene granice. Uzmimo da su najmanje granice jedna prethodna i jedna buduća generacija. Time nije malo rečeno, jer se u svaku generaciju neće računati oni koji žive trideset godina prije ili poslije današnjice, nego će se računati organski, u povijesnom smislu, to što je bar za prošlost lako razumjeti: osjećamo se solidarni s ljudima koji su danas vrlo stari i koji za nas predstavljaju »prošlost« što još živi među nama, koju treba poznavati, s kojom valja urediti račune, a to je jedan od elemenata sadašnjice i jedna od pretpostavki budućnosti. Također s djecom, s generacijama što se rađaju i rastu, za koje smo odgovorni. (Drugo je »kult tradicije« koji ima tendencioznu vrijednost, sadrži jedan izbor i određeni cilj, to jest nalazi se u osnovi jedne ideologije). Pa ipak, ako se može reći da se tako shvaćeni »državni duh« nalazi u svima, treba se katkada boriti protiv njegovih deformacija i skretanja od njega.

»Podvig radi podviga«, »borba radi borbe« itd., a posebno uskogrudi i sitan individualizam, koji je pak hirovito zadovoljavanje trenutnih poriva itd. (Zapravo uvijek je u pitanju talijanska »apolitičnost« koja po prima razne slikovite i čudne oblike). Individualizam je samo animalna apolitičnost; sektaštvo je »apolitičnost«

i, ako se dobro promotri, zaista sektaštvo je jedan oblik osobne »klijentele«, dok nedostaje duh stranke koji je osnovni elemenat »državnog duha«. Dokazivanje da je duh stranke osnovni elemenat državnog duha jest jedna od najvažnijih zadaća, najuglednijih i najznatnijih zadaća što ih treba podržavati. Naprotiv, »individualizam« je animalni elemenat, »kojemu se stranci dive«, kao i ponašanje stanovnika zoološkoga vrta.

Politička stranka ✓

Rečeno je da protagonist novoga vladara ne bi mogao u modernom dobu biti osobni heroj, nego politička stranka, to jest ona određena stranka koja namjerava (a racionalno i povijesno je osnovana s tim ciljem) osnovati novi tip države.

Treba primijetiti kako je u režimima koji se postavljaju kao totalitarni tradicionalnu funkciju institucije kruna zapravo preuzela određena stranka, koja je štoviše totalitarna baš zato što obavlja takvu funkciju. Iako je svaka stranka izraz jedne društvene grupe, i to samo jedne, ipak upravo određene stranke predstavljaju samo jednu društvenu grupu, u određenim uvjetima, utoliko više ukoliko obavlja funkciju ravnoteže i arbitraže između interesa vlastite grupe i ostalih grupa te omogućuju da se grupa što je predstavljaju razvija uz suglasnost i pomoć drugih savezničkih grupa, ako ne čak i grupa koje su odlučno protivničke. Ustavna formula kralja ili predsjednika republike koji »vlada a ne upravlja« pravna je formula koja izražava tu funkciju arbitraže; brigu ustavnih stranaka da ne »otkriju« krunu ili predsjednika, formule o neodgovornosti šefa države za vladine odluke nego o ministar-

skoj odgovornosti — sve to spada u kazuistiku općega načela o zaštiti koncepcije o državnom jedinstvu, o suglasnosti onih kojima se upravlja s državnim djelovanjem, kakve god bile neposredne ličnosti u vladi i njihova stranka.

S totalitarnom strankom te formule gube u značenju, pa se stoga umanjuju ustanove koje su u tom smislu funkcionirale; ali nama funkcija biva utjelovljena u stranci koja će uzveličavati apstraktni pojam »države« te će na razne načine nastojati da ostavi dojam kako je »nepriistrana snaga« koja je djelatna i efikasna.

Je li nužna politička akcija (u užem smislu) da bi se moglo govoriti o »političkoj stranci«? Može se opaziti kako su se u modernom svijetu u mnogim zemljama organske i osnovne političke stranke, zbog nužnosti borbe ili drugog razloga, podijelile u frakcije od kojih svaka uzima ime stranke, pa čak i neovisne stranke. Zato često intelektualni glavni štab organske stranke ne pripada nijednoj od tih frakcija, nego djeluje kao da je samosvojna rukovodeća snaga koja se nalazi iznad stranaka, u što javnost katkada vjeruje. Ta se funkcija može preciznije proučavati ako se pođe s gledišta da su jedan dnevnik (ili grupa dnevnika), jedan časopis (ili grupa časopisa), i sami »stranke« ili »frakcije stranke« ili »frakcije određenih stranaka«. Pomislimo na ulogu »Timesa« u Engleskoj, na onu koju je imao »Corriere della sera« u Italiji, pa također na funkciju takozvane »informativne štampe«, koja za sebe kaže da je »apolitična«, pa čak na sportsku i tehničku štampu. Uostalom, ta pojava pokazuje zanimljive vidove u zemljama gdje je na vlasti jedina i totalitarna stranka: zato što takva stranka nema više čisto

političke funkcije već samo tehničko-propagandne, policijske funkcije moralnog i kulturnog utjecaja. Politička funkcija je posredna: budući da ne postoje druge legalne stranke, postoje uvijek druge stvarne stranke ili tendencije koje se ne mogu legalno obuzdati, protiv kojih se polemizira i bori kao u igri slijepoga miša. U svakom je slučaju sigurno da u takvim strankama dominiraju kulturne funkcije, koje stvaraju politički žargonski jezik; to jest, politička se pitanja odijevaju u kulturne oblike i kao takva postaju nerješiva.

Ali, jedna tradicionalna stranka ima bitno »posredan« karakter, to jest izričito se predstavlja kao čisto »odgojna« (lukus itd.), moralistička, kulturna (*sic*): a to je anarhistički pokret. I takozvana neposredna akcija (teroristička) koncipira se kao »propagandna« s primjerom: time se još može ojačati sud da anarhistički pokret nije samostalan, nego da žiti na marginama drugih stranaka, »da bi ih odgojio«. Može se govoriti o »anarhizmu« koji se nalazi u svakoj organskoj stranci. (Što li su pak »intelektualni ili cerebralni anarhisti« ako ne jedan vid takvog marginalizma u odnosu prema velikim strankama vladajućih društvenih grupa?) I sama »sekta ekonomista« bila je jedan povijesni vid takvog fenomena.

Pojavljuju se, dakle, dva oblika »stranke«, za koju se čini da kao takva ne obraća pažnju na neposredu političku akciju: ona što ju sačinjava elita kulturnih ljudi, čija je funkcija da sa stajališta kulture, opće ideologije, upravljaju velikim pokretom srodnih stranaka (koje su, u stvarnosti, frakcije jedne iste organske stranke), a u novije vrijeme javlja se drugi oblik, ne stranka elite, nego mase, koje kao masa nemaju druge političke funkcije nego one opće vjernosti, vojničkog

tipa, jednom vidljivom ili nevidljivom političkom centru (često je vidljivi centar komandni mehanizam onih snaga koje se ne žele pokazati u punoj svjetlosti, nego djelovati samo neizravno putem posredničke osobe i »posredničke ideologije«). Masa jednostavno služi »manevriranju« i biva »osvajana« moralnim predikama, sentimentalnim podbadanjima, mesijanskim mitovima o očekivanju basnoslovnih vremena u kojima će sva sadašnja proturječja i nevolje biti automatski razriješene i izliječene.

Kada se želi pisati povijest političke stranke, treba se zapravo suočiti s čitavim nizom problema koji su mnogo manje jednostavni nego što to vjeruje, na primjer, Roberto Mikels²³⁾ koga ipak smatraju stručnjakom za ovu materiju. Što će biti povijest jedne stranke? Hoće li to biti puko pričanje o unutrašnjem životu jedne političke organizacije? Kako se rađa, kako nastaju prve grupe koje je sačinjavaju, ideološke polemike u kojima se oblikuje njezin program i njezin pogled na svijet i život? U tome bi se slučaju radilo o povijesti ograničenih intelektualnih grupa, a ponekad o političkoj biografiji samo jedne političke ličnosti. Okvir slike morat će, stoga, biti širi i obuhvatniji.

Morat će se napisati povijest određene mase ljudi koja je slijedila pokretače, podržavala ih svojim povjerenjem, svojom lojalnošću, svojom disciplinom ili ih je »realistički« kritizirala rasipajući se ili ostajući pasivna prema nekim inicijativama. Ali, hoće li ta masa biti sastavljena samo od pristalica stranke? Hoće li biti dovoljno pratiti kongrese, glasanje itd., to jest svu ukupnost djelovanja i načina postojanja kojima masa

²³⁾ Michels, Roberto (1876—1936), sociolog, sveučilišni profesor u Torinu i Rimu, proučavao »oligarhijske tendencije« u radničkim političkim partijama (Bilj. red.).

jedne stranke očituje svoju volju? Očito je da će biti potrebno voditi računa o društvenoj grupi čija je data stranka izraz i najnapredniji dio: povijest jedne stranke, naime, neće moći a da ne bude povijest određene društvene grupe. Ali, ta grupa nije izolirana; ima prijatelje, one koji su joj srodni, protivnike, neprijatelje. Samo iz složene slike socijalne i državne ukupnosti (a često također s međunarodnim ukrštavanjima) proisteći će povijest određene stranke; stoga se može reći da pisati povijest jedne stranke ne znači ništa drugo nego pisati opću povijest jedne zemlje, s monografskoga stajališta, da bi se istaknuo jedan njezin karakterističan aspekt. Jedna stranka imat će veće ili manje značenje i težinu upravo u onoj mjeri u kojoj je njezina posebna aktivnost više ili manje djelovala u određivanju povijesti jedne zemlje.

Eto, dakle, kako iz načina pisanja povijesti jedne stranke proizlazi kakvo se shvaćanje stječe o tome što je jedna stranka ili što bi morala biti. Sektaš će se oduševljavati unutrašnjim pričicama koje će za njega imati tajno značenje te će ga ispuniti mističnim entuzijazmom; povjesničar će doduše dati svakoj stvari onu važnost što je ona ima u općem okviru, ali će iznad svega naglasiti stvarnu djelotvornost stranke, njezinu određujuću snagu, bila ona pozitivna ili negativna, u onome u čemu je pridonijela stvaranju jednoga događaja, a također u čemu je spriječila druge događaje.

Znati točno vrijeme kada se jedna stranka uspostavila, to jest kada ima precizan i trajan zadatak, izaziva mnoge diskusije a često, na žalost, jedan oblik bahatosti koji nije manje smiješan i opasan od »nacio-

nalne bahatosti« o kojoj govori Vico.²⁴⁾ Istina je da se može reći kako jedna stranka nije nikada dovršena i formirana, u tom smislu što svaki razvitak stvara nove zadatke i dužnosti, i u smislu da je za određene stranke pravi paradoks da su one dovršene i formirane kada više ne postoje, to jest kada je njihovo postojanje postalo povijesno beskorisno. Tako, budući da je i svaka stranka samo nomenklatura klase, očito je da se za stranku koja sebi postavlja kao zadatak da uništi podjelu na klase njezino savršenstvo i dovršenost sastojе u tome da više ne postoji jer ne postoje klase pa, prema tome, ni njihovi izrazi. Ali, ovdje se želi napomenuti poseban trenutak toga razvojnog procesa, trenutak koji slijedi za onim u kojemu jedna činjenica može postojati i ne postojati u tom smislu što potreba njezinoga postojanja još nije postala »konačna«, nego ovisi »velikim dijelom« o postojanju ličnosti izuzetne snage htijenja i volje.

Kada jedna stranka postaje povijesno »nužna«? Kada uvjeti njezina »trijumfa«, njezina neizbježna postojanja državom, bar u toku formiranja, dopuštaju da se normalno predvidi njihov budući razvitak. Ali, kada se može reći, u takvim uvjetima, da se jedna stranka ne može uništiti uobičajenim sredstvima? Da bi se odgovorilo na to pitanje treba razraditi jedno mišljenje: da bi postojala jedna partija nužno je da se sliju tri osnovna elementa (to jest tri grupe elemenata).

1) Jedan široki element običnih, prosječnih ljudi, čije sudjelovanje potječe iz discipline i vjernosti, ne iz stvaralačkog i visoko organizacijskog duha. Bez

²⁴⁾ Vico, Giambattista (1688—1744), filozof, povjesničar i estetičar i profesor na sveučilištu u Napulju. Izradio je svojevrsnu idealistički zasnovanu filozofiju povijesti, po kojoj se čitav povijesni proces provodi zakonomjerno u oblicima djetinjstva, mladosti, zrelosti i starosti (Bilj. red.).

njih stranka ne bi postojala, to je istina, ali je isto tako istina da stranka ne bi postojala ni »samo« s njima. Oni su snaga toliko koliko postoji netko tko ih centralizira, organizira, disciplinira. Ako ne bi bilo te kohezivne snage, raspršili bi se i nestali u nemoćan prah. Ne poriče se da svaki od ovih elemenata može postati jedna od kohezivnih snaga, ali o njima se govori upravo u trenutku kad oni to nisu i kada nisu u stanju da to budu, ili ako to jesu onda su to samo u uskom krugu koji je politički neefikasan i bez posljedica.

2) Glavni kohezivni element, koji centralizira na nacionalnom planu, koji čini da postane efikasna i moćna ukupnost snaga koje prepuštene same sebi ne bi značile ništa ili malo više od ništa. Taj element ima visoko kohezivnu snagu, koja je centralizatorska i disciplinatorska, a također, dapače, možda baš zbog toga i inventivna (ako se to »inventivna« shvaća u određenom pravcu prema određenim linijama snage, određenim perspektivama, također određenim pretpostavkama). Isto je tako istina da taj element sam ne bi formirao stranku, ali bi je on ipak formirao prije nego onaj prvi element koji smo razmatrali. Govori se o kapetanima bez vojnika, ali je u stvarnosti lakše formirati jednu vojsku nego obrazovati kapetana. Istina je da se vojska koja već postoji može uništiti ako nedostaju kapetani, dok će grupa kapetana koji već postoje koji su skladni i složni međusobno, sa zajedničkim ciljem ubrzo formirati vojsku i tamo gdje ona ne postoji.

3) Jedan srednji element koji povezuje prvi sa trećim, dovodi ih u dodir, ne samo »fizički« nego i moralno i intelektualno. U stvarnosti za svaku stranku postoje »određeni odnosi« između ta tri elementa, pa se

maksimum djelotvornosti postizava onda kada se ostvare takvi »određeni odnosi«.

Na osnovu tih razmišljanja može se reći da se jedna stranka ne može uništiti uobičajenim sredstvima onda kada, odnosno ako nužno postoji drugi element čiji je nastanak vezan za postojanje objektivnih materijalnih uvjeta. (Ako li pak taj drugi element ne postoji, svako je umovanje uzaludno). Ako taj element postoji, ne mogu a da se ne formiraju, makar u rasutom ili lutajućem stanju, ona druga dva elementa, odnosno prvi koji nužno formira treći kao svoj nastavak i izražajno sredstvo.

Da bi se to dogodilo potrebno je da se oblikuje željezno uvjerenje kako je nužno jedno određeno rješenje životnih problema. Bez toga uvjerenja neće se formirati drugi element, koji se može najlakše uništiti zato što je malobrojan, ali je potrebno da je taj drugi element, ako li je uništen, ostavio kao nasljeđe ferment iz kojega će se obnoviti. A gdje će taj ferment postojati i bolje se razvijati ako ne u prvom i trećem elementu koji su, očito, najhomogeniji s drugim? Stoga je djelatnost drugog elementa bitna za izgradnju toga elementa: kriterij za ocjenu toga drugog elementa trebat će potražiti: 1) u onome što stvarno čini; 2) u onome što priprema pretpostavljajući da će biti uništen. Između te dvije činjenice teško je reći koja je važnija. Budući da u borbi uvijek treba predvidjeti poraz, pripremanje vlastitih nasljednika je isto toliko važno kao ono što se radi da bi se pobijedilo.

Što se tiče partijske »bahatosti« može se reći da je ona gora od nacionalne bahatosti o kojoj govori Viko. Zašto? Zato što jedna nacija ne može a da ne postoji, a u činjenici što postoji uvijek je moguće, pa makar

i dobrom voljom i tražeći poticaje u tekstovima, naći da je postojanje sudbinsko i značajno. Međutim, stranka može i ne postojati po vlastitoj snazi. *Nikada* se ne smije zaboraviti da je u borbi između nacija svaka od njih zainteresirana da druga bude oslabljena i da su baš stranke elementi unutrašnjih borbi. Za stranke, dakle, uvijek se može zapitati postoje li one po vlastitoj snazi, kao vlastita nužnost, ili nasuprot, postoje radi tuđega interesa. (I zaista, u polemikama ta se točka nikada ne zaboravlja, dapače je razlog da se inzistira, posebno kada je odgovor nedvosmislen, a to znači da stvara dojam i ostavlja sumnje). Naravno, bio bi glupan onaj koji bi pustio da ga ta sumnja razdire. Politički gledano, to pitanje ima samo trenutno značenje. U povijesti takozvanog načela nacionalnosti strane intervencije u korist nacionalnih stranaka koje su remetele unutrašnji poredak antagonističkih država tako su brojne da, kada se govori na primjer o Kavurovoj²⁵⁾ »istočnoj« politici, pita se da li se radilo o »politici«, to jest o stalnoj liniji akcije, ili o trenutnoj varci da bi se njome oslabila Austrija na pomolu 1859. i 1866. godine. Tako se u macinijevskim pokretima u početku 1870 (primjer Barsantijev slučaj) vidi Bizmarkova²⁶⁾ intervencija, koji je, s obzirom na rat s Francuskom i opasnost od talijansko-francuskoga saveza, mislio da oslabi Italiju pomoću unutrašnjih sukoba. Tako neki u lipanjskim zbivanjima 1914. vide intervenciju austrijskog generalštaba s obzirom na rat koji je slijedio. Kao što se vidi, kazuistika je brojna i u tome valja imati

²⁵⁾ Cavour, Camillo (1810—1861), talijanski državnik koji je pridonio ujedinjenju kraljevine Italije, postavši njenim prvim ministrom i predsjednikom (Bilj. red.).

²⁶⁾ Bismarck, Otto (1815—1898), njemački političar, kancelar, tvorac Njemačkog Rajha (Bilj. red.).

jasne ideje. Prihvativši činjenicu da se, bilo što da se radi, uvijek služi nečijoj igri, važno je na svaki način nastojati da se dobro igra vlastita igra, to jest da se potpuno pobijedi. Na svaki način treba prezreti partijsku »bahatost« i tu bahatost zamijeniti konkretnim djelima. Valja posumnjati kako je, u svakom slučaju, malo ozbiljan onaj koji konkretna djela zamjenjuje bahatošću ili od bahatosti pravi politiku. Nije potrebno dodati da u slučaju stranaka treba izbjegavati čak i »opravdani« privid da se služi nečijoj igri, posebno ako je taj netko strana država: nitko ne može izbjeći da se u tome špekulira.

Teško je isključiti da bilo koja politička stranka (vladajućih, ali i podređenih grupa) ne vrši i neku policijsku funkciju, to jest da ne zaštićuje određeni politički i pravni poredak. Kad bi se to potanko dokazalo, pitanje bi trebalo postaviti drugim terminima: to jest o načinima i pravcima kojima se ta funkcija vrši. Je li smisao tih pravaca da sprječavaju ili šire, to jest je li reakcionarnog ili progresivnog karaktera? Vršiti li stranka, o kojoj je riječ, svoju policijsku funkciju da bi sačuvala izvanjski poredak, koji sputava žive snage povijesti, ili je obavlja u tom smislu što teži da uznesu narod do nove razine civilizacije čiji je politički i pravni poredak njezin programatski izraz? Zapravo oni koji krše zakon nalaze se: 1) među reakcionarnim društvenim elementima što ih je zakon razvlastio; 2) među progresivnim elementima koje zakon guši; 3) među elementima koji nisu dostigli civilizacijsku razinu koju zakon može predstavljati. Policijska funkcija jedne stranke može, dakle, biti progresivna ili regresivna: napredna je kada teži da u krugu zakonitosti drži razvlašćene reakcionarne snage, a da podigne na razinu

nove zakonitosti zaostale mase. Nazadna je onda kada teži da zadrži žive snage povijesti i održi prevladanu, antihistorijsku zakonitost, koja je postala izvanjska. Uostalom, funkcioniranje stranke o kojoj je riječ pruža kriterije za razlikovanje: kada je stranka napredna, ona funkcionira »demokratski« (u smislu demokratskog centralizma), kada je pak nazadna, ona funkcionira »birokratski« (u smislu birokratskog centralizma). Stranka je u tom drugom slučaju samo izvršilac, ne odlučuje. Ona je tada tehnički i policijski organ i njezin naziv političke stranke čista je metafora mitološkog značenja.

Industrijalci i veleposjednici

Postavlja se pitanje imaju li veliki industrijalci stalnu vlastitu političku stranku. Čini mi se da odgovor mora biti negativan. Veliki se industrijalci od zgrade do zgrade služe svim postojećim strankama, ali nemaju svoje vlastite. Oni zbog toga ni na koji način nisu »agnostici« ili »apolitični«; njihov je interes jedna određena ravnoteža koju postižu upravo tako što od zgrade do zgrade svojim sredstvima pojačavaju ovu ili onu stranku sa širokog poprišta političkog šahovskog polja (isključujući, razumije se, samo antagonističku stranku, koje se jačanje ne može pomagati čak ni zbog taktičkih razloga). Sigurno je, međutim, ako se to događa u »normalnom životu«, u krajnjim slučajevima, a to su oni koji su važni (kao što je rat u nacionalnom životu), tada je stranka velikih industrijalaca ona koja je stranka veleposjednika, koji, naprotiv, imaju svoju stalnu stranku.

Primjeri za ovu bilješku mogu se vidjeti u Engleskoj, gdje je konzervativna stranka progutala liberalnu, koja je ipak po tradiciji predstavljala stranku industrijalaca.

Engleska sa svojim velikim tredjunionima objašnjava tu činjenicu. Istina je da u Engleskoj formalno ne postoji partija koja bi u velikom stilu bila antagonistična prema industrijalcima, ali postoje masovne radničke organizacije. Zapaženo je kako se one u određenim trenucima, i to u onim odlučnim, konstitucijski preobražavaju, odozdo prema gore, kidajući birokratski omotač (na primjer, u 1919. i 1926). S druge strane postoje stalni i uski interesi između veleposjednika i industrijalaca (posebno sada kada je protekcionizam postao općenit, agraran i industrijski), pa je zaista točno da su veleposjednici »politički« mnogo bolji organizatori nego što su to industrijalci, više privlače intelektualce, »stalniji« su u svojim direktivama itd. Zanimljiva je sudbina tradicionalnih »industrijskih stranaka«, kao engleske »liberalno-radikalne« i francuske radikalne (koja se, međutim, uvijek mnogo razlikovala od prve tako i od one dobre uspomene »talijanske radikalne«): što su one predstavljale? Sklop velikih i malih klasa, ne samo jednu veliku klasu; odatle potječe njihovo različito nastajanje i nestajanje; »manevarske« čete je davala mala klasa, koja se u tom sklopu nalazila uvijek u različitim uvjetima, sve dok se nije potpuno preobrazila. Danas daje čete »demagoškim strankama« i slaže se.

Općenito se može reći da je u ovoj povijesti stranaka usporedba između raznih zemalja najpoučnija i najodlučnija da bi se pronašlo porijeklo uzroka preobražaja. To isto vrijedi u polemikama između stranaka

»tradicionalističkih« zemalja, to jest tamo gdje su zastupljeni »ostaci« čitavog povijesnog »kataloga«.

Početni prosudbeni kriterij za poglede na svijet, a posebno za praktične stavove, jest ovaj: pogled na svijet ili praktičan čin može li se shvatiti »izolirano«, »neovisno«, sa svom odgovornošću holektivnog života, ili to nije moguće pa se pogled na svijet i praktičan stav mogu shvatiti samo kao »integracija«, usavršavanje, protuteža itd. jednom drugom pogledu na svijet ili praktičnom stavu? Ako se razmisli, vidjet će se da je taj kriterij odlučan za idealan sud o idealnim i praktičkim pokretima, a vidjet će se također da taj kriterij ima ne mali praktičan domet.

Jedan od najuobičajnijih idola jest vjerovanje da je sve ono što postoji »prirodno« da postoji, da ne može a da ne postoji, te da vlastiti pokušaji reforme, kako god loše išli, neće prekinuti život, jer će tradicionalne snage nastaviti djelovati, da će upravo nastaviti živjeti. Doduše, u tom načinu mišljenja ima nešto točno, i loše bi bilo kad ne bi bilo tako. Ali, taj način mišljenja postaje, iznad određenih granica, opasan (neki slučajeви politike »što gore to bolje«), a na svaki se način, kako je rečeno, podržava kriterij filozofskog političkog, i povijesnog suda. Ako se promotri do kraja sigurno je da neki pokreti shvaćaju sami sebe kao marginalne; to jest, pretpostavljaju jedan glavni pokret u koji se uključuju radi reformiranja određenih zamišljenih ili istinitih zala, to jest određeni su pokreti čisto reformistički.

Taj princip ima političko značenje, jer je teoretska istina da svaka klasa ima samo jednu stranku dokazana u odlučnim zaokretima činjenicom da se različite grupacije, od kojih se svaka prikazivala »nezavisnom stran-

kom«, ujedinjuju i postaju jedinstvenim blokom. Mnogostrukost koja je prije postojala bila je samo »reformističkog« značenja, to jest odnosila se na parcijalna pitanja, u određenom je smislu bila politička podjela rada (korisna, u svojim granicama); ali svaki je dio pretpostavljao onaj drugi tako da se u odlučnim trenucima, to jest upravo onda kada su se osnovna pitanja pokretala, formiralo jedinstvo, potvrdio se blok.

Odatle treba zaključiti da se u izgrađivanju stranaka treba oslanjati na »monolitni« karakter, a ne na drugorazredna pitanja; prema tome valja obratiti pažnju da između upravljača i upravljenih, između vođa i mase, bude homogenosti. Ako u odlučnim trenucima vođe prelaze u svoju »pravu stranku«, mase ostaju na cjedilu, nepokretne i neefikasne. Može se reći da nijedan stvarni pokret ne stječe odjednom svijest o svojoj totalitarnosti, nego je stječe samo na osnovu stalnih iskustava, to jest onda kada spazi, iz događaja, da ništa od onoga što postoji nije prirodno (u iskrivljenom smislu te riječi), nego da postoji zato što su tome određeni uvjeti, kojih nestanak ne ostaje bez posljedica. Tako se pokret usavršava, gubi obilježja arbitrarnosti, karakter »simbioze«, postaje doista neovisan, u tom smislu što radi postizavanja određenih posljedica stvara određene nužne pretpostavke, i dapače u stvaranju tih pretpostavki angažira sve svoje snage.

Neki teoretski i praktični vidovi »ekonomizma«

Ekonomizam — teoretski pokret za slobodnu razmjenu — teoretski sindikalizam. Treba vidjeti u kojoj je mjeri teoretski sindikalizam potekao iz filozofije prakse a u kojoj mjeri iz ekonomskih doktrina o slo-

bodnoj razmjeni, to jest, u krajnjoj analizi, iz liberalizma. I zato treba vidjeti nije li ekonomizam, u svom najdovršenijem obliku neposredno vezivanje liberalizma, i nije li imao, čak u porijeklu, vrlo slabe veze s filozofijom prakse, veze koje su u svakom slučaju bile samo izvanjske i čisto verbalne.

S te točke gledišta treba razmotriti polemiku Einaudi²⁷⁾-Kroče²⁸⁾, koju je izazvao novi predgovor (iz 1917) djelu o *Historijskom materijalizmu*: zahtjev što ga je istaknuo Einaudi, da treba voditi računa o literaturi, o ekonomskoj povijesti koju je potaknula klasična engleska ekonomija, može se zadovoljiti u tom smislu da je takva literatura, zbog površnog stapanja s filozofijom prakse, urodila ekonomizmom. Stoga kada Einaudi kritizira (da pravo kažemo na neprecizan način) neke ekonomističke degeneracije, on zapravo radi ono što šteti njemu samome. Veza između ideologija slobodne razmjene i teoretskoga sindikalizma posebno je očita u Italiji, gdje je poznato kako se sindikalisti kao što je Lancilo²⁹⁾ i kompanija dive Pareto³⁰⁾. Značenje tih dviju tendencija ipak je vrlo različito: prva je vlastitost jedne vladajuće i vodeće socijalne grupe, a druga grupa koja je još podložna, koja još nije stekla svijest o svojoj snazi, svojim mogućnostima i načinima razvitka pa stoga ne zna izaći iz faze primitivizma.

Postavka o pokretu slobodne razmjene zasniva se na teoretskoj zabludi kojoj nije teško utvrditi praktično

²⁷⁾ Einaudi, Luigi (1874—1961), talijanski ekonomista, sveučilišni profesor, ministar, te predsjednik talijanske republike (Bilj red.).

²⁸⁾ »La riforma sociale«, srpanj—kolovoz 1918, str. 415. (Bilj. tal. red.).

²⁹⁾ Lanzillo, Agostino (1886—1952), kao sindikalista pristaša Sorelova učenja, narodni zastupnik. Neko vrijeme je bio pristaša fašizma ali se kasnije od njega odvojio (Bilj. red.).

³⁰⁾ Pareto, Vilfredo (1848—1923), talijanski ekonomista i sociolog, profesor sveučilišta u Lozani, koji je zastupao stajalište o ulozi elita u društvu (Bilj. red.).

porijeklo: to jest na razlikovanju između političkog i građanskog društva, a to metodske razlikovanje postaje i prikazuje se kao organsko razlikovanje. Tako se tvrdi da je ekonomska aktivnost svojstvena građanskom društvu i da država ne smije intervenirati u njezinom reguliranju. Ali, kako se u stvarnosti građansko društvo i država poistovjećuju, valja utvrditi kako je i taj liberalizam »reguliranje« državnog karaktera koje je uvedeno i održavano zakonskim i prisilnim putem. To je čin volje koja je svjesna vlastitih ciljeva, a nije spontani, automatski izraz ekonomske činjenice. Stoga je taj liberalizam politički program, određen da promijeni, ako pobijedi, rukovodeći kadar države i ekonomski program same države, to jest da promijeni raspodjelu narodnoga dohotka.

Drukčiji je slučaj teoretskog sindikalizma utoliko ukoliko se odnosi na podložnu grupu, kojoj se tom teorijom priječi da ikada postane vladajućom, da se razvije u fazu koja je viša od ekonomsko-korporativne te uzdigne do faze etičko-političke hegemonije u građanskom društvu te da postane vladajuća u državi. Što se tiče ekonomskoga liberalizma, to je slučaj jedne frakcije rukovodeće grupe koja neće da mijenja strukturu države nego samo usmjerenost vlade, koja hoće da reformira trgovinsko zakonodavstvo, a samo posredno ono industrijsko (jer se ne može poreći da protekcionizam, posebno u zemljama siromašna i skućena tržišta, ograničava slobodu i industrijske inicijative i bolećivo favorizira rađanje monopola). Riječ je o rotaciji kojom se rukovodeće stranke izmjenjuju na vlasti, a ne o osnivanju i organiziranju novog političkog društva, a još manje o novom tipu građanskoga društva. U pokretu teoretskoga sindikalizma pitanje se poka-

zuje još složenije: ne može se poreći da su u njemu neovisnost i samostalnost podložne grupe, za koje on kaže da ih izražava, naprotiv žrtvovane intelektualnoj hegemoniji vladajuće grupe, jer upravo, teoretski sindikalizam i nije drugo nego jedan vid liberalizma, opravdavan ponekim osakaćenim i stoga banaliziranim tvrdnjama filozofije prakse. Zašto i kako nastaje to »žrtvovanje«? Da li se isključuje preobražaj podređene grupe u vladajuću, ili zato što se problem uopće ne iznosi (fabijevci³¹), De Man, značajan dio laburista), ili zato što se predstavlja u neprikladnim i neefikasnim oblicima (socijaldemokratske tendencije općenito), ili zato što se afirmira neposredan skok iz režima grupa u sistem savršene jednakosti i sindikalne ekonomije?

U najmanju ruku je čudan stav ekonomizma prema izražajima volje, akcije, te političke i intelektualne inicijative, kao da one nisu organska emanacija ekonomskih nužnosti i, dapače, jedini djelotvorni izraz ekonomije; tako je neprilično da se konkretno postavljanje pitanja hegemonije tumači kao činjenica koja podređuje hegemonijsku grupu. Činjenica hegemonije pretpostavlja, nesumnjivo, da se vodi računa o interesima i tendencijama grupa nad kojima će se hegemonija vršiti, da se uspostavi određena kompromisna ravnoteža, to jest da vladajuća grupa učini određene žrtve ekonomsko-korporativne naravi. Ali je također nesumnjivo da se takve žrtve i takav kompromis ne mogu odnositi na ono što je bitno, jer ako je hegemonija etičko-politička ne može a da ne bude također i ekonomska, ne može a da ne bude utemeljena u odlučnoj funkciji

³¹) Fabijevci ili Fabijansko društvo, engleska reformistička i socijalistička organizacija, osnovana 1883, koja se zalagala za evolutivni preobražaj kapitalističkog društva u socijalizam putem niza postepenih reformi.

što je vladajuća grupa vrši u odlučujućoj jezgri ekonomske aktivnosti.

Ekonomizam se pojavljuje u mnogim drugim oblicima, osim u obliku liberalizma i teoretskoga sindikalizma. Njemu pripadaju sve forme izbornog bojkota (tipičan je primjer apstinencija talijanskih klerikalaca nakon 1870. koja je poslije 1900. bivala sve blažom, sve do 1919. i do formiranja Narodne stranke:³²) organsko razlikovanje koju su klerikalci pravili između kraljevske i zakonite Italije bijaše reprodukcija razlikovanja između ekonomskog i političko-zakonitog svijeta), a te su razlike brojne, u tom smislu što može postojati poluapstinencija, četvrtapstinencija itd. Za apstinenciju je vezana formula »što gore — to bolje«, a također i formula takozvane parlamentarne »nepomirljivosti« nekih poslaničkih frakcija. Ne protivi se uvijek ekonomizam političkoj akciji i političkoj stranci, koja se, međutim, smatra pukim odgojnim organizmom sindikalnoga tipa.

Orijentacijska točka u proučavanju ekonomizma i razumijevanja odnosa između strukture i nadgradnje jest onaj pasus iz *Bijede filozofije* gdje se kaže da je u razvitku jedne društvene grupe važna ona faza u kojoj se pojedini članovi sindikata ne bore više za svoje ekonomske interese, nego za obranu i razvoj same organizacije.³³ Treba se istovremeno sjetiti Engel-

³²) Narodna stranka — Partito popolare italiano, koju je 1919. osnovao Don Sturzo Luidi (Sturzo Luigi) s određenim katoličkim programom i koja je poslije drugog svjetskog rata obnovljena kao Demokrišćanska partija (Bilj. red.).

³³) Vidjeti točnu tvrdnju: *Bijeda filozofije* znači bitan momenat u formiranju filozofije prakse; možemo smatrati da je ona razvijanje Teza o Fojerbachu (Feuerbach), dok je Sveta obitelj predstavljala neodređenu međufazu slučajnog postanka, kao što se to pokazuje u odlomcima koji su posvećeni Proudhonu i posebno francuskom materijalizmu. Odlomak o francuskom materijalizmu je u prvom redu poglavlje kulturne povijesti a ne teoretski odlomak, kako ga često tumače; kao kulturna povijest divan je.

sove tvrdnje da je ekonomija samo u »posljednjoj analizi« opruga povijesti (u dva pisma o filozofiji prakse, koja su također objavljena i na talijanskom), a tu tvrdnju valja izravno povezati s odlomkom u predgovoru *Kritike političke ekonomije*, gdje se kaže da ljudi na području ideologija postaju svjesni sukoba koji se događaju u ekonomskom svijetu.

U različitim se prilikama u ovim bilješkama³⁴⁾ utvrdilo da je filozofija prakse mnogo raširenija nego što se to hoće priznati. Tvrdnja je točna ako se shvati tako da je raširen povijesni ekonomizam, kako prof. Loria sada naziva svoja više ili manje rasklimana shvaćanja, i da je zato kulturni ambijenat potpuno promijenjen od kada je filozofija prakse započela svoju borbu; moglo bi se reći kročevskom terminologijom da je najveća hereza što je nastala u krilu »religije slobode«, također kao pravoslavna religija, i sama pretrpjela degeneraciju, da se proširila kao »praznovjerje«, to jest da je ušla u kombinaciju s liberalizmom i proizvela ekonomizam. Međutim, dok je pravoslavna religija već i zakržljala, valja vidjeti nije li heretičko praznovjerje još uvijek zadržalo ferment koji će ga preporoditi kao višu religiju, to jest ako se talog praznovjerja ne može lako uništiti.

Nekoliko karakterističnih točaka povijesnog ekonomizma: 1. U traženju povijesnih veza ne razlikuje se ono što je »relativno trajno« od onoga što je slučajna

Treba se sjetiti primjedbe da se kritika što je sadržana u *Bijedi filozofije* protiv Prudona i njegova tumačenja hegelovske dijalektike može protegnuti na Giobertija i na hegelizam umjerenih talijanskih liberala uopće. Usporedba Prudon-Doberti (Proudhon-Gioberti), unatoč tome što oni predstavljaju nehomogene povijesno-političke faze, dapače upravo zato, može biti zanimljiva i plodna.

³⁴⁾ Vidi Gramši, *Historijski materijalizam i filozofija Benedeta Kročea* (Bilj. tal. red.).

fluktuacija, a ekonomskom činjenicom se smatra osobni interes ili male grupe, u neposrednom i »prljavo-ljudskom« smislu. To jest, ne vodi se računa o formiranju ekonomske klase, sa svim nerazdvojivim odnosima, nego se prihvaća zelenaški i uskogrudni interes, posebno kada se podudara sa zločinačkim oblicima što ih razmatraju krivični zakoni; 2. učenje po kojem se ekonomski razvitak svodi na nizanje tehničkih primjena sredstava rada. Prof. Loria je briljantno izložio to učenje primijenjeno u članku o društvenom utjecaju aviona koji je objavljen u »*Rassegna contemporanea*« iz 1912; 3. učenje po kojem se ekonomski i povijesni razvitak čini neposredno zavisnim o promjenama nekog značajnog elementa proizvodnje, otkrića neke nove sirovine, novog goriva itd, koji povlače za sobom primjenu novih metoda u konstrukciji i pogonu strojeva. U ovo posljednje vrijeme postoji čitava jedna literatura o petroleju: može se kao tipičan vidjeti članak Antonina Lavioze u »*Nuova antologia*« 16. svibnja 1929. Otkrića novih goriva i novih pogonskih energija, kao i novih sirovina koje treba prerađivati, svakako imaju veliko značenje jer može promijeniti položaj pojedinih država, ali ne određuje povijesno kretanje.

Često se događa da se bori protiv povijesnog ekonomizma, a vjeruje se da je to borba protiv historijskog materijalizma. To je, na primjer, slučaj s jednim člankom u pariškom »*Aveniru*« od 10. listopada 1930. (koji je prenesen u »*Rassegna settimanale della stampa estera*« od 21. listopada 1930, str. 2303—2304) i koji se prenosi kao tipičan: »Odavno nam govore, a iznad svega poslije rata, da pitanja interesa vladaju narodima, da pokreću svijet naprijed. Tu su tezu izmislili marksisti, s pomalo doktrinarnim nazivom historijskog materija-

lizma. U čistom marksizmu ljudi uzeti u masi ne pokoravaju se strastima, nego ekonomskim nužnostima. Politika je strast. Domovina je strast. Te dvije ideje koje mnogo zahtijevaju imaju u povijesti samo prividnu funkciju jer se u stvarnosti život naroda, u toku stoljeća, objašnjava promjenjivom igrom koja se stalno obnavlja uzrocima materijalne naravi. Ekonomija je sve. Mnogi su »buržoaski« filozofi i ekonomisti preuzeli taj refren. Oni s visine hoće da nam rastumače veliku međunarodnu politiku tečajevima žita, petroleja ili kaučuka. Oni se trude da nam pokažu kako čitavom diplomacijom zapovijedaju problemi carinskih tarifa i cijena proizvodnje. Ta su razjašnjenja na velikom glasu. Ona se ponešto pričinjaju znanstvenim i proistječu od neke vrste superiornog skepticizma koji bi se želio prikazati nekom višom elegancijom. Zar strast u vanjskoj politici? Osjećaj u nacionalnim pitanjima? Ma nemojte! Ta je roba dobra za običnu čeljad. Veliki duhovi, oni koji su posvećeni, znaju da svima vlada davanje i primanje. Međutim, to je potpuno pseudoistina. Posve je krivo da narodi puštaju da ih vodi samo razmišljanje o interesu, a posvema je istinito da se oni pokoravaju iznad svega onom umovanju što ga diktira želja i vjera koja žarko teži prestižu. Tko ne shvaća ovo ne shvaća ništa.« U nastavku članka (pod naslovom *Manija prestiža*) iznose se primjeri iz njemačke i talijanske politike, koja bi trebala da potječe iz »prestiža«, a ne bi bila diktirana materijalnim interesima. Članak ukratko sadržava veliki dio najbanalnijih polemičkih točaka protiv filozofije prakse, ali, zapravo, to je polemika protiv rasklidanoga ekonomizma Lorijina tipa. Uostalom, pisac nije mnogo potkovan u tom pitanju. Ni s drugih vidova on ne razumije da »strasti« mogu biti ništa drugo nego sinonim za ekonomske interese i da je teško

tvrditi da je politička aktivnost neko trajno stanje grčevite i strastvene razdraženosti; upravo se francuska politika pokazala kao sustavna i dosljedna »racionalnost«, to jest očišćena od svakog elementa strastvenosti.

U svom najraširenijem obliku ekonomističkog praznovjerja filozofija prakse gubi veliki dio svoje kulturne ekspanzivnosti u višoj sferi intelektualne grupe, koliko god da je stječe među narodnim masama i urednijim intelektualcima koji neće da zamaraju mozak, ali žele da se pokažu veoma lukavima. Kao što je Engels napisao, mnogima je vrlo udobno kad mogu vjerovati, uz malu cijenu i bez ikakva napora, da u torbi mogu imati čitavu povijest i čitavu političku i filozofsku mudrost koncentriranu u nekoliko formula. Zaboravivši da teza prema kojoj ljudi stječu svijest o osnovnim sukobima na području ideologija nije psihološkog ili moralističkog karaktera nego organski spoznajnog, stvorila se *forma mentis* po kojoj se razmišlja o politici a kao i o povijesti, stalni *marche de dupes*, kao o igri opsjenarstva i obmane. »Kritička« se aktivnost svela na otkrivanje prevara, na izazivanje skandala, na kopkanje po prihodima reprezentativnih ljudi.

Tako se zaboravilo da je »ekonomizam« bio doista, ili se makar pretpostavlja da je objektivan kanon za tumačenje (objektivno — znanstvenim), da bi istraživanje u smjeru neposrednih interesa moralo vrijediti za sve vidove povijesti, za ljude koji predstavljaju »tezu« kao i za one koji predstavljaju »antitezu«. Osim toga se zaboravilo na jedno drugo stajalište filozofije prakse: na ono da »narodna vjerovanja« ili vjerovanja takva tipa imaju vrijednost materijalnih snaga. Pogreške u tumačenju u smislu istraživanja »prljavoljudskih« interesa

bile su katkada nezgrapne i komične pa su stoga negativno djelovale na ugled izvorne doktrine. Stoga se protiv ekonomizma ne valja boriti samo u teoriji historiografije nego također i posebno u političkoj teoriji i praksi. Na tom se polju borba može i mora voditi tako da se razvija pojam hegemonije, onako kao što je praktički vođena u razvitku teorije političke stranke i u praktičnom razvitku života pojedinih političkih stranaka (borba protiv teorije takozvane permanentne revolucije, kojoj su se suprostavljali pojam demokratsko-revolucionarne diktature i važnost podrške konstitucionalističkim ideologijama). Mogli bi se istražiti sudovi koji su se izricali onako kako su se razvijali određeni politički pokreti, uzimajući kao tip bulanžistički pokret³⁵⁾ (1886—1890. otprilike), ili Drajfusov proces,³⁶⁾ ili baš državni udar od 2. prosinca (analiza klasične knjige od 2. prosinca³⁷⁾, za studij o tome kakva se relativna važnost tu pridaje neposrednom ekonomskom faktoru, kakvo pak mjesto tu ima konkretan studij »ideologija«).

Pred ovim događajima ekonomizam sebi postavlja pitanje: kome neposredno koristi inicijativa o kojoj je riječ? i odgovara rezoniranjem koje je isto toliko uprošćeno koliko i paralogističko. Neposredno koristi određenoj frakciji vladajuće grupe, a da se ne bi pogriješilo, taj izbor pada na onu frakciju koja očito ima progresivnu i kontrolnu funkciju nad ukupnošću eko-

³⁵⁾ Boulanger, Georges (1837—1891), francuski general i političar, služeći se šovinističkim frazeologijama i antiparlamentarizmom i financiran rojalističkim sredstvima, organizira puč (bulanžizam) protiv Treće republike. Optužen za izdaju, pobjegao u Brisel gdje je počinio samoubojstvo (Bilj. red.).

³⁶⁾ Dreyfus, Alfred (1859—1935), francuski generalštapski oficir, optužen pod utjecajem antisemitske kampanje da je obavljao špijunažu u korist Njemačke, 1895. god. osuđen na doživotnu robiju na Vražjem otoku u Francuskoj Gvajani. Pod utjecajem javnog mnijenja rehabilitiran (Bilj. red.).

³⁷⁾ Marksov *Osamnaesti Brimer Luja Bonaparte* (Bilj. tal. red.).

nomskih snaga. Možemo biti sigurni da ne griješimo jer ako pokret koji proučavamo dođe na vlast, prije ili kasnije će progresivna frakcija vladajuće grupe završiti time da će kontrolirati novu vladu i učiniti od nje oruđe da državni aparat okrene u svoju korist.

Radi se, dakle, o jednoj vrlo jeftinoj nepogrešivosti, koja ne samo da nema teoretskog značenja nego ima vrlo slab politički domet i praktičnu efikasnost: općenito uzevši ne proizvodi drugo nego moralističke propovijedi i beskonačna osobna pitanja. Kada nastaje pokret bulanžiškog tipa, analizu bi trebalo realistički provoditi ovom linijom: 1. društveni sadržaj mase koja pristaje uz pokret; 2. kakvu je funkciju ta masa imala u ravnoteži snaga koja se preobražava, kao što to novi pokret pokazuje svojim vlastitim nastankom; 3. kakvo političko i socijalno značenje imaju zahtjevi što ih podnose rukovodioci, a koji nailaze na suglasnost; kakvim činjeničnim potrebama odgovaraju; 4. ispitivanje sukladnosti sredstava s predloženim ciljem; 5. jedino se u krajnjoj analizi, u političkoj a ne u moralističkoj formi iznosi hipoteza da će takav pokret nužno biti oslabljen i da će poslužiti sasvim drugačijim ciljevima od onih što ih mase sljedbenika očekuju. Međutim, ta se pretpostavka iznosi preventivno kada još nikakav konkretan element (to jest koji je takav izgledao prema općem mišljenju a ne po nekoj egzoteričnoj »znanstvenoj« analizi) ne postoji da bi tu hipotezu potkrijepio, tako da ona izgleda kao moralistička optužba za dvoličnost, podvalu, sitnu lukavštinu, glupost (za sljedbenike). Politička borba postaje nizom osobnih stvari između onoga koji je upućen, budući da ima kamen mudraca, i onoga koga vuku za nos vlastiti upravljači, a neće to da shvati zbog svoje vlastite gluposti.

S druge strane, dok još ti pokreti nisu stigli do vlasti, može se uvijek pomišljati da će propasti, a neki put doista su i propali — npr. sam bulanžizam, koji je propao kao takav a zatim bio definitivno uništen draj-fusovskim pokretom, zatim pokret Žorža Valoa (*Georges Valois*), pokret generala Geda (*Gaide*) — istraživanje treba, dakle, da se usmjeri prema poistovjećivanju elemenata snage, ali također i elemenata slabosti što ih sadržavaju u svojoj unutrašnjosti: »ekonomistička« hipoteza potvrđuje neposredan element snage, to jest da raspolaže određenom neposrednom ili posrednom potporom (veliki list koji podupire pokret također je jedna posredna financijska potpora), a to je sve. Suviše malo. I u tome slučaju analiza različitih stupnjeva odnosa snaga može kulminirati samo u sferi hegemonije i etičko-političkih odnosa.

Element koji treba dodati kao objašnjenje takozvanih teorija intransigencije jest onaj element krupnog načelnog suprostavljanja takozvanim kompromisima, čija se podređena manifestacija može nazvati »strahom od opasnosti«. Da je načelno protivljenje kompromisima čvrsto povezano s ekonomizmom jasno je po tome što koncepcija na kojoj se to protivljenje temelji ne može biti drugo nego čvrsto uvjerenje da u povijesnom razvitku postoje objektivni zakoni iste naravi kao što su prirodni zakoni, uz uvjerenost da postoji fatalistički finalizam sličnog karaktera kao što je i onaj religiozni: budući da će se povoljni uvjeti sudbinski morati ostvariti i od nje će biti određeni, a na ponešto misteriozan način odrediti palingenetičke događaje, odatle ne proistječe samo beskorisnost nego i štetnost svake voljne inicijative koja teži da unaprijed pripremi te situacije, po nekom planu. Usporedo s tim fatalističkim uvjere-

njima ipak postoji tendencija da se slijepo i nekritički povjeri »kasnije« regulatorskoj vještini oružja, što ipak nije posve lišeno logike i dosljednosti jer se misli da je intervencija volje (koja se već ostvaruje u samom trenutku rušenja), korisna za rušenje, ne za obnavljanje. Rušenje se shvaća mehaničkim, a ne kao rušenje-obnova. Pri takvom načinu mišljenja ne vodi se računa o faktoru »vremena«, niti se vodi računa, u krajnjoj analizi, o samoj »ekonomiji« u tom smislu što se ne shvaća kako su masovne ideologijske činjenice uvijek u zaostatku za masovnim ekonomskim činjenicama i da stoga u određenim trenucima automatski poticaj koji potječe od ekonomskog faktora biva usporen, sputan ili čak trenutno prekinut od strane tradicionalnih ideologijskih elemenata. Ne shvaća se da bi zato morala postojati svjesna i unaprijed pripremljena borba da bi se »razumjele« potrebe ekonomskog položaja mase koje mogu biti u suprotnosti s direktivama tradicionalnih vođa. Politički prikladna inicijativa uvijek je nužna za oslobodenje ekonomskog kretanja od zapreka tradicionalne politike, to jest da bi se izmijenio politički pravac određenih snaga koje je nužno apsorbirati da bi se ostvario novi, homogeni, ekonomsko-politički povijesni blok bez unutrašnjih proturječja; a budući da se dvije »slične« snage ne mogu drugačije stopiti u novi organizam nego putem serije kompromisa, ili silom oružja udružujući ih na planu savezništva, ili podređujući jednu drugoj primoravanjem, postavlja se pitanje da li imamo tu snagu i da li je »produktivno« upotrijebiti. Ako je ujedinjenje dviju snaga nužno da bi se pobijedila treća, pribjegavanje oružju i primoravanju (pretpostavivši da time raspolažemo) čista je metodička hipoteza, a jedina je konkretna mogućnost kompromis

jer sila može biti upotrijebljena protiv neprijatelja, a ne protiv jednoga dijela sebe samih što ga želimo brzo asimilirati, dijela čiji su nam »dobra volja« i entuzijizam potrebni.

Predviđanje i perspektiva

Druga točka koju treba utvrditi i razviti jest »dvostruka perspektiva« u političkoj akciji i državnom životu. Različiti su stupnjevi na kojima se može pojaviti dvostruka perspektiva, od najelementarnijih do najstroženijih, ali oni se mogu teoretski svesti na dva temeljna stupnja, koji odgovaraju dvostrukoj prirodi Makiavelijeva Centaura, životinjskoj i ljudskoj, prirodi sile i pristanka, autoriteta i hegemonije, nasilja i civiliziranosti, individualnog trenutka i univerzalnoga (»crkve« i »države«), agitacije i propagande, taktike i strategije itd. Neki su teoriju »dvostruke perspektive« sveli na nešto jedno i banalno, upravo samo na dva oblika »neposrednosti« koje u vremenu mehanički slijede, s većom ili manjom »blizinom«. Može se, međutim, dogoditi da koliko god je prva »perspektiva« »jako neposredna«, jako elementarna, da toliko druga bude morala biti »udaljena« (ne vremenski nego u dijalektičkom odnosu), složena, uzvišena, to jest može se dogoditi kao i u ljudskom životu: što je više pojedinac prisiljen da brani svoju neposrednu fizičku egzistenciju, toliko više zauzima stajalište i promatra s gledišta svih najstroženijih i najuzvišenijih civilizacija i čovječanstva.

Sigurno je da predviđati znači samo vidjeti dobro sadašnjost i prošlost kao nešto što je u kretanju: vidjeti dobro, to jest točno utvrditi temeljne i trajne elemente procesa. Ali, apsurdno je pomišljati na čisto

»objektivno« predviđanje. Onaj koji predviđa u stvari ima »program« koji treba da pobijedi i predviđanje je upravo elemenat takve pobjede. To ne znači da predviđanje mora uvijek biti arbitrarno i neosnovano ili čisto tendenciozno. Dapače, može se reći da samo u onoj mjeri u kojoj je objektivni vid predviđanja povezan s jednim programom, taj vid poprima objektivnost: 1. jer samo strast izoštrava intelekt i pomaže da intuicija postane jasnija; 2. budući da je stvarnost rezultat primjenjivanja ljudske volje na društvo stvari (strojara nad strojem), ne obazirati se ni na kakav voljni elemenat ili računati samo s intervencijom drugih volja, kao objektivnim elementom opće igre, sakati samu stvarnost. Samo onaj koji snažno želi, taj pronalazi potrebne elemente za ostvarivanje svoje volje.

Stoga smatrati da određeno shvaćanje svijeta i života posjeduje samo u sebi superiornost u sposobnosti predviđanja jest pogreška grube umišljenosti i površnosti. Sigurno je da je jedno shvaćanje svijeta sadržano u svakom predviđanju pa stoga nije bez važnosti da li je to shvaćanje kakav nepovezan skup proizvoljnih misaonih akata ili stroga i dosljedna vizija, ali važnost dobija upravo u živom mozgu onoga koji stvara predviđanje i oživljuje ga svojom snažnom voljom. To se vidi iz predviđanja takozvanih »nepristranih« ljudi: ona obiluju beskorisnostima, sitničavošću i elegantnim pretpostavkama. Jedino postojanje jednoga programa koji treba ostvariti kod »onoga koji predviđa« dovodi do toga da se on pridržava bitnog, pridržava onih elemenata koji su, budući da se mogu »organizirati«, prikladni da budu vođeni ili škrenuti; u stvarnosti su samo oni predvidljivi. To se protivi uobičajenom načinu na koji se razmišlja o pitanju. Općenito se

misli da svaki akt predviđanja pretpostavlja određivanje zakona pravilnosti onakvog tipa kakvi postoje u prirodnim naukama. Ali, budući da ti zakoni ne postoje u apsolutnom ili mehaničkom smislu koji se pretpostavlja, ne vodi se računa o voljama drugih i ne »predviđa se« njihovo primjenjivanje. Stoga se gradi na arbitrarnoj hipotezi a ne na stvarnosti.

»Suvišan« (i stoga površan i mehanički) politički realizam često dovodi do tvrđenja da državnik mora djelovati samo u okviru »efektivne realnosti«, da se ne smije interesirati za »ono što treba da bude«, nego samo za »ono što jest«. To bi značilo da državnik ne bi smio imati perspektive koje bi sezale dalje od njegova vlastitog nosa. Ta je zabluda navela Paola Trevesa³⁸⁾ da u Gvičardiniju³⁹⁾ a ne u Makijaveliju vidi »pravog političara«. Valja razlikovati ne samo »diplomatu« i »političara« nego i znanstvenika politike od političara na djelu. Diplomata ne može a da se ne kreće samo u postojećoj stvarnosti, jer njegova specifična aktivnost nije u tome da stvara nove ravnoteže nego da unutar određenih pravnih okvira sačuva ravnotežu koja postoji. Tako se i znanstvenik mora kretati samo u postojećoj stvarnosti, ukoliko je čisti znanstvenik. Ali, Makijaveli nije čisti učenjak; on je pristran čovjek moćnih strasti, djelatan političar koji hoće da stvori nove odnose snaga i stoga ne može a da se ne bavi onim »što mora biti«, svakako ne shvaćeno u moralističkom smislu. Pitanje se, dakle, ne može postaviti na taj način,

³⁸⁾ Treves, Paolo (1908—1958), povjesničar, sveučilišni profesor, socijalista, pripadao desnom krilu Socijalističke partije Italije. (Bilj. red.).

³⁹⁾ Guicciardini, Francesco (1483—1540), talijanski državnik, povjesničar, vršio političke i diplomatske funkcije u Firenci i papirskoj državi. Nasuprot Makijaveliju više praktičar nego teoretičar, iako su srodni po individualističkim i pragmatičkim shvaćanjima. (Bilj. red.).

ono je mnogo složenije to jest radi se o tome da se vidi je li ono »što mora biti« neki proizvoljan ili nužan akt, je li konkretno htijenje ili nejasna težnja, želja ili ljubav u oblacima. Djelatni političar je stvaralac, onaj koji potiče, ali on ne stvara ni iz čega, niti se kreće u mutnoj praznini svojih želja i sanja. On se temelji na postojećoj stvarnosti, ali što je ta postojeća stvarnost? Je li to nešto statično i nepokretno, ili je to prije odnos snaga u stalnom pokretu i mijenjanju ravnoteže? Primjenjivati volju na stvaranje nove ravnoteže snaga koje stvarno postoje i djeluju, temeljeći se na onoj određenoj analizi koja se smatra progresivnom i potencirajući je da bi pobijedila, to znači stalno se kretati na terenu postojeće stvarnosti, ali tako da bi se nadvladala i prevladala (ili da bi se tome pridonijelo). »Ono što mora biti« to je dakle konkretnost, dapače to je jedino historicističko i realističko tumačenje stvarnosti, jedina povijest u djelovanju, filozofija u djelovanju, jedina politika.

Suprotstavljanje Savonarole Makijaveliju nije suprotstavljanje onoga što jest onome što mora da bude (čitav Rusov⁴⁰) odlomak o tome čista je beletristika). nego je suprotstavljanje dvaju oblika onoga što mora biti, suprotstavljanje onoga apstraktnog i maglovitog Savonarolinog onome realističkom Makijavelijevog, realističkog, iako nije postala neposredna stvarnost jer se ne može očekivati da pojedinac ili knjiga promijene stvarnost nego samo da je protumače i označe moguću liniju akcije. Makijavelijeve granice i nevolje sastoje se samo u tome što je on bio »privatna ličnost«, pisac a ne šef države ili vojske, koji je također pojedinac, ali koji raspolaže snagama jedne države ili vojske, a ne

⁴⁰) Russo Luigi (1892) kritičar i povjesničar talijanske književnosti.

samo vojskom riječi. Ali, zato se ne može reći da je i Makijaveli bio »razoružani prorok«: to bi značilo praviti se duhovitim na previše jeftin način. Makijaveli nikada ne kaže da misli ili namjerava sam promijeniti stvarnost, nego jedino i konkretno da pokaže kako su morale djelovati te povijesne snage da bi bile efikasne.

Analiza situacija. Odnosi snaga

Proučavanje toga kako treba analizirati »situacije«, to jest kako treba utvrditi razne stupnjeve odnosa snaga, može poslužiti za osnovno izlaganje političke znanosti i vještine, shvaćeno kao ukupnost praktičkih istraživačkih pravila i posebnih zapažanja korisnih za buđenje interesa za postojeću stvarnost i poticanje strožih i snažnijih političkih intuicija. Zajedno s time treba postaviti izlaganje onoga što se u politici mora shvatiti kao strategija i taktika. Kao »strategijski« »plan«, kao propaganda i agitacija, kao znanost o organizaciji i upravljanju u politici.

Elementi empirijskih opažanja, koji su obično rasuto izloženi u raspravama o političkoj znanosti (kao primjer se može uzeti djelo G. Moske:⁴¹) *Elementi političke znanosti*), morali bi, ako već nisu apstraktna pitanja ili kule u zraku, naći mjesto u raznim stupnjevima odnosa snaga, počevši od odnosa međunarodnih snaga (tu bi našle mjesto bilješke o tome što je velika sila, o grupiranju država u hegemonističke sisteme, pa stoga i bilješke o pojmu nezavisnosti i suverenosti i onome što se odnosi na male i srednje sile), da bi se prešlo

⁴¹) Mosca, Gaetano (1858—1941), sveučilišni profesor, predavao povijest političkih doktrina na sveučilištima u Torinu, Milanu i Rimu, zastupnik elitističkih teorija (Bilj. red.).

na objektivne socijalne odnose, to jest na stupanj razvitka proizvodnih snaga, na odnose političke i partijske snage (hegemonijski sistemi unutar jedne države) i na neposredne političke odnose (ili pak potencijalno vojne).

Da li međunarodni odnosi prethode osnovnim socijalnim odnosima ili im (logično) slijede? Nema sumnje da im slijede. Svaka organska novina u strukturi organski modificira *apsolutne* i *relativne* odnose na međunarodnom polju, putem svojih tehničko-vojnih izraza. Čak ni geografski položaj jedne nacionalne države ne prethodi strukturalnim promjenama, nego ih (logično) slijede iako u određenoj mjeri djeluju na njih (upravo u onoj mjeri u kojoj nadgradnje djeluju na strukturu, politike na ekonomiju itd.). S druge strane međunarodni odnosi aktivno i pasivno djeluju na političke odnose (hegemonija stranaka). Što je god više neposredni ekonomski život jedne nacije podređen međunarodnim odnosima, toliko više jedna određena stranka predstavlja tu situaciju te je izrabluje da bi spriječila prednost protivničkih stranaka (valja se sjetiti čuvenog Nitijeva⁴²) govora o talijanskoj revoluciji koja da je *tehnički* nemoguća!). Iz toga niza činjenica može se doći do zaključka da često takozvana »stranka tuđina« nije baš ona koju takvom vulgarno označuju, nego baš ona stranka koja je najnacionalističkija, koja, u stvari, više nego što predstavlja vitalne snage vlastite zemlje, predstavlja podređenost i ekonomsku podjarmljenost nacijama ili grupi hegemonističkih nacija.⁴³)

---

⁴²) Nitti, Francesco (1868—1953), talijanski političar i ekonomist, liberal, ministar i predsjednik vlade (Bilj. red.).

⁴³) Napomena o tom »represivnom« internacionalnom elementu unutrašnjih snaga nalazi se u člancima što ih je objavio G. Volpe u »Corriere della sera« od 22. i 23. ožujka 1932. godine.

Problem odnosa između strukture i nadgradnje je onaj što ga treba točno postaviti i riješiti da bismo dospjeli do točke analize snaga koje djeluju u povijesti određenog razdoblja te da bismo odredili njihov odnos. Treba se kretati u okviru dvaju principa: 1. da nijedno društvo sebi ne postavlja zadatke za čije rješenje već ne postoje potrebni i dovoljni uvjeti, ili da bar nisu na putu da se pojave i razviju; 2. načela da nijedno društvo ne propada niti može biti zamijenjeno ako prije toga nije razvilo sve oblike života koji su sadržani u njegovim odnosima.⁴⁴⁾ Od razmišljanja o tim dvama pravilima može se doći do razvijanja čitavog niza drugih načela povijesne metodologije. Međutim, u proučavanju jedne strukture treba razlikovati organske pokrete (relativno trajne) od onih koji se mogu nazvati konjunkturalnim (i pokazuju se kao slučajni, neposredni, gotovo uzgredni). I konjunkturalni fenomeni zacijelo ovise o organskim pokretima, ali njihovo značenje nema širokog povijesnog dometa: oni izazivaju sitnu političku kritiku, iz dana u dan, koja napada male rukovođeće grupe i ličnosti neposredno odgovorne za vlast. Organski fenomeni izazivaju povijesno-socijalnu kritiku koja napada velike grupacije, s druge strane neposredno odgovornih ličnosti i s druge strane rukovođećeg kadra. U proučavanju jednog povijesnog razdoblja pokazuje se veliki značaj razlikovanja nastajanja krize koja se ponekad proteže desetke godina. To izuzetno

---

⁴⁴⁾ »Jedna društvena formacija ne propada prije nego što su se razvile sve proizvodne snage za koje je ona još dovoljna, a viši proizvodni odnosi ne zauzimaju mjesto prije nego što su se materijalni uvjeti njihove egzistencije rodili u samom krilu staroga društva. Stoga, čovječanstvo sebi uvijek postavlja samo one zadatke koje može riješiti, jer kada pažljivije pogledamo, uvijek ćemo naći da sam zadatak nastaje samo tamo gdje materijalni uvjeti za njegovo rješavanje već postoje ili su bar u procesu svojega nastanka.« (Marks, Uvod u kritiku političke ekonomije).

trajanje znači da su se u strukturi ispoljile (da su sazrele) neizlječive proturječnosti, a što ih političke snage koje pozitivno djeluju da bi sačuvale i obranile samu strukturu nastoje ipak da saniraju u određenim granicama, i da ih prevladaju. Ti stalni i uporni naponi (jer nijedan socijalni oblik neće nikada htjeti priznati da je prevladan) tvore teren »slučajnog« na kojemu se organiziraju antagonističke snage koje teže da dokažu (a to dokazivanje u krajnjoj liniji uspijeva i »istinito je« ako postaje novom stvarnošću, ako pobijede antagonističke snage, ali odmah se razviju u čitav niz ideoloških, religioznih, filozofskih, političkih, juridičkih itd. polemika kojih se konkretnost može vrednovati prema tome u kojoj mjeri uspijevaju biti uvjerljive i u kojoj mjeri pomjeraju već postojeći raspored društvenih snaga) kako već postoje nužni i dovoljni uvjeti za to da određeni zadaci mogu i stoga moraju biti povijesno riješeni (moraju, zato što svako neispunjavanje povijesne dužnosti povećava nužan nered i priprema teže katastrofe).

Pogreška u koju se često upada u povijesno-političkim analizama sastoji se u tome što se ne umije pronaći pravi odnos između onoga što je organsko i onoga što je slučajno: tako se događa da se izlažu kao neposredno djelatni oni uzroci koji, međutim, posredno djeluju, ili se tvrdi da su neposredni uzroci jedini efikasni uzroci; u jednom slučaju pretjeruje se u »ekonomizmu« ili u pedantnom doktrinarstvu, u drugom slučaju pretjeruje se u »ideologizmu«; u jednom slučaju se precjenjuju mehanički uzroci; u drugome se uveličava voluntaristički i individualistički elemenat. (Razlikovanje između »pokreta« i organskih činjenica i konjuktivnih ili slučajnih činjenica mora se primijeniti na sve vrste

situacija, ne samo na one u kojima se zbiva regresivan razvoj ili akutna kriza, nego i na one situacije u kojima se pojavljuje napredan razvoj ili blagostanje, a i na one u kojima dolazi do stagnacije proizvodnih snaga.) Dijalektička veza između dva reda pokreta pa, prema tome, istraživanja, teško se može točno utvrditi. Ako li je pak pogreška teška u historiografiji, još težom postaje u političkoj vještini, kada se ne radi o tome da se rekonstruira minula povijest, nego konstruira sadašnja i buduća: vlastite želje⁴⁵) i vlastite neposredne i niže strasti uzrok su zablude, koliko zamjenjuju objektivnu i nepristranu analizu, a to ne dolazi samo kao svjesno »sredstvo« za stimuliranje akcije nego kao samoobmana. Zmija i u ovom slučaju ujeda šarlatana, to jest demagog je prva žrtva svoje demagogije.

Ti metodološki kriteriji mogu vidno i didaktički steći čitav svoj značaj ako se primijene u ispitivanju konkretnih povijesnih činjenica. To bi se moglo korisno uraditi za događaje koji su se u Francuskoj zbili od 1789. do 1870. Čini mi se da bi radi veće jasnoće izlaganja bilo upravo nužno obuhvatiti čitavo to razdoblje. Zaista, tek u godinama 1870—1871. s pokušajem Komune, povijesno se iscrpljuju sve klice koje su rođene

⁴⁵) Nerazmatranje neposrednog momenta »odnosa snaga« povezano je s ostacima vulgarnog liberalnog shvaćanja kojega je sindikalizam ona manifestacija koja je sebe smatrala toliko naprednijom koliko je zapravo pravila korak natrag. U stvari, vulgarno liberalno shvaćanje, kad je pridavalo važnosti odnosu političkih snaga koje su bile ograničane u različitim partijskim oblicima (čitaoći novina, parlamentarni i lokalni izbori, masovne stranačke i sindikalne organizacije u uskom smislu), bilo je naprednije od sindikalizma koji je prvenstvenu važnost pridavao osnovnom ekonomsko-socijalnom odnosu, i samo njemu. Vulgarno liberalno shvaćanje implicitno je vodilo računa i o takvom odnosu (kako to proizlazi iz mnogih znakova), ali je više inzistiralo na odnosu političkih snaga koji je bio izraz drugoga, i u stvarnosti ga je sadržavao. Ti ostaci vulgarnoga liberalnog shvaćanja mogu se pronaći u čitavom nizu rasprava za koje se kaže da su povezane sa filozofijom prakse te su izazvale infantilne i budalaste oblike optimizma.

1789, to jest ne samo da nova klasa koja se bori za vlast poražava predstavnike staroga društva, koje neće da prizna da je odlučno prevladano, nego uvažava i najnovije grupe koje smatraju da je već prevladana nova struktura koja je nastala u preokretu koji je počeo 1789, i tako dokazuje da je vitalna i u odnosu na staro i u odnosu prema onome što je najnovije. Osim toga, sa razdobljem 1780—1781, gubi efikasnost ukupnost principa političke strategije i taktike, koji su praktično rođeni 1789. a ideološki razvijeni oko četrdeset i osme (principi koji se rezimiraju u formuli »permanentne revolucije«⁴⁶). Bilo bi zanimljivo proučiti koliko je od te formule prešlo u Macinijevu⁴⁷ strategiju — npr. u ustanku u Milanu 1853 — i da li se to dogodilo svjesno ili nesvjesno). Elemenat koji dokazuje opravdanost ove točke gledišta jest činjenica da se povjesničari nikako ne slažu (a nije ni moguće da se slože) u utvrđivanju granica one grupe događaja koji tvore francusku revoluciju. Za neke (npr. za Salveminija⁴⁸) revolucija se završila u Valmiju. Francuska je stvorila novu državu i umjela organizirati političko-vojnu snagu koja afirmira i brani njezinu teritorijalnu suverenost. Za druge revolucije se nastavlja sve do Termidora, dapače oni govore o više revolucija (10. kolovoza bila bi revolucija za sebe itd.⁴⁹). U načinu kojim se tu-

⁴⁶) Gramšl ovdje upotrebljava termin permanentne revolucije da označi pogrešno tumačenje što ju je toj formuli Karla Marksa dao Trocki (to jest o političkom prevratu koji bi izvršila manjina bez podrške širokih masa). Zato je autor stavlja pod navodnike. (Bilj. talj. red.).

⁴⁷) Mazzini, Giuseppe (1805—1872), talijanski revolucionar i političar koj ije osnovao društvo »Mlada Italija« i zalagao se za oslobođenje u ujedinjenje Italije, ali pod republikanskim državnim uređenjem (Bilj. red.).

⁴⁸) Salvemini, Gaetano, (1873—1957), talijanski povjesničar i politički pisac (Bilj. red.).

⁴⁹) Francuska revolucija A. Matjeza (Mathiez) u kolekciji Colin (Bilj. talj. red.).

mače Termidor i Napoleonovo djelo pokazuju se najoštrije kontradikcije: radi li se o revoluciji ili kontra-revoluciji? Za druge povijest francuske revolucije nastavlja se do 1830, 1848, 1870, pa čak do svjetskog rata 1914.

U svim tim načinima gledanja ima dio istine. Stvarno, unutrašnje proturječnosti francuske društvene strukture, koje se razvijaju poslije 1789, postizavaju svoj relativan sklop tek s Trećom Republikom i Francuska dolazi do 60 godina uravnoteženoga političkoga života nakon 80 godina i preokreta koji su se događali u sve dužim valovima: 1789, 1794, 1799, 1804, 1815, 1830, 1848, 1870. Upravo proučavanje tih »valova« različite oscilacije dopušta da se rekonstruiraju odnosi između strukture i nadgradnje, s jedne strane, a s druge strane između razvijanja organskog pokreta i konjuktornog pokreta strukture. Međutim, može se reći da se dijalektičko posredovanje između ta dva metodološka principa koji su izneseni na početku ove bilješke, može se naći u političko-povijesnoj formuli o permanentnoj revoluciji.

Jedan vid istoga problema je takozvano pitanje odnosa snaga. Često u povijesnim pripovijedanjima čitamo opći izraz: »povoljni odnosi snaga, nepovoljni za ovu ili onu tendenciju«. Tako, apstraktno, ta formulacija ne objašnjava ništa ili gotovo ništa, jer se time ne radi drugo nego što se ponavlja činjenica koju treba razjasniti, a predstavlja se jednom kao činjenica a drugi put kao apstraktan zakon i razjašnjenje. Teoretska se pogreška, dakle, sastoji u tome što se jedno pravilo istraživanja i tumačenja iznosi kao »povijesni uzrok«.

Međutim, u »odnosu snaga« valja razlikovati i različite momente ili stupnjeve, a to su u osnovi ovi:

1. Odnos društvenih snaga koji je usko povezan sa strukturom, objektivan, nezavisan od volje ljudi, koji se može mjeriti pomoću sistema egzatnih ili fizičkih nauka. Na temelju stupnja razvitka materijalnih snaga proizvodnje imamo socijalne grupe, od kojih svaka predstavlja jednu funkciju i ima određeni položaj u samoj proizvodnji. Taj je odnos onakav kakav jest; stvarnost koja se ne može pokoriti: nitko ne može promijeniti broj poduzeća i onih koji im pripadaju, broj gradova i njihova gradskog stanovništva itd. Taj osnovni raspored dopušta da se proučava postoje li u društvu dovoljni i nužni uvjeti za njegovu preobrazbu, to jest, dopušta da se kontrolira stupanj realizma i ostvarivosti različitih ideologija koje su nastale na samom njegovom terenu, na terenu proturječja koje je to društvo stvorilo za vrijeme svojega razvitka.

2. Slijedeći momenat je odnos političkih snaga, to jest vrednovanje stupnja homogenosti, samosvijesti i organizacije što su ga dostigle različite društvene grupe. Taj se momenat, sa svoje strane, može analizirati i razdvojiti u različite stupnjeve koji odgovaraju različitim momentima političke kolektivne svijesti, onako kao su se do sada izrazila u povijesti.

Prvi i najosnovniji je ekonomski-korporativni elemenat: trgovac osjeća da mora biti solidaran s drugim trgovcem, tvorničar s drugim tvorničarom itd.; ali trgovac se još ne osjeća solidarnim s tvorničarom; to jest, osjeća se homogeno jedinstvo profesionalne grupe i dužnost da se ona organizira, ali ne još šire društvene grupe.

Drugi momenat je onaj u kojemu se postizava svijest o solidarnosti interesa između svih članova društvene grupe, ali još na čisto ekonomskom polju. Već

se u tom trenutku postavlja pitanje države, ali samo na području postizavanja političko-pravne jednakosti s vladajućim grupama jer se zahtijeva pravo sudjelovanja u zakonodavstvu i upravi, pa makar u mijenjanju i reformiranju, ali u osnovnim postojećim okvirima.

Treći momenat je onaj u kojemu se stječe svijest o tome da vlastiti korporativni interesi, u svojem sadašnjem i budućem razvitku, prevladavaju cehovski krug, okvir čisto ekonomske grupe, te mogu i moraju postati interesima drugih podređenih grupa. Ta je faza jasnije političkoga karaktera te označava očit prijelaz od strukture u sferu složenih nadgradnji, fazu u kojoj ideologije koje su prethodno iznikle postaju »strankom«, sučeljavaju se i ulaze u borbu sve dok samo jedna od njih, ili bar jedna sama kombinacija njih, ne pokaže tendenciju da prevlada, da se nametne, da se proširi na čitavo društveno područje, određujući ne samo jedinstvenost ekonomskih i političkih ciljeva nego također intelektualno i moralno jedinstvo, postavljajući sva ona pitanja oko kojih buktu borba ne na korporativnom planu nego na jednom »univerzalnom« planu, stvarajući tako hegemoniju jedne osnovne društvene grupe nad nizom podređenih grupa. Država je doduše zamišljena kao organizam jedne grupe, određena da stvara povoljne uvjete za maksimalnu ekspanziju te iste grupe, ali taj razvitak i ta ekspanzija su zamišljeni i prikazani kao pokretačka snaga jedne opće ekspanzije, razvitka svih »nacionalnih« energija, to jest vladajuća grupa se konkretno usklađuje s općim interesima podređenih grupa i državni se život shvaća kao jedno stalno formiranje i nadvladavanje nestabilnih ravnoteža (u okviru zakona) između interesa osnovne grupe i onih što ih imaju podređene grupe, ravnoteža u kojima interesi

vladajuće grupe prevladavaju, ali samo do određene točke, to jest ne do uskog ekonomsko-korporativnog interesa.

U stvarnoj povijesti ti se momenti recipročno isprepleću, tako reći horizontalno i vertikalno, to jest prema ekonomsko-socijalnim aktivnostima (horizontalni) i prema teritorijima (vertikalno), kombinirajući se i razdvajajući na različite načine: svaka se od tih kombinacija može iskazati jednim vlastitim organiziranim ekonomskim i političkim izrazom. Treba još voditi računa da se s tim internim odnosima jedne države-nacije isprepleću međunarodni odnosi stvarajući nove, izvorne i povijesno konkretne kombinacije. Ideologija, rođena u razvijenijoj zemlji, širi se u manje razvijene zemlje upadajući u lokalnu igru kombinacija.⁵⁰⁾

Taj se odnos između međunarodnih i nacionalnih snaga još više komplicira time što unutar svake države postoji više teritorijalnih dijelova različite strukture i različitog odnosa snaga na svim stupnjevima (tako je Vandea bila savezništvo povezana s međunarodnim reakcionarnim snagama te ih je predstavljala u krilu jedinstvenog francuskog teritorija; tako je Lion u francuskoj revoluciji predstavljao poseban splet odnosa tid.).

3. Treći je momenat onaj odnos vojnih snaga, koji je često neposredno odlučan. (Povijesni razvitak stalno

⁵⁰⁾ Religija je, na primjer, bila uvijek jedan izvor takvih nacionalnih i međunarodnih ideologijsko-političkih kombinacija, a s religijom i druge međunarodne formacije, masonerija, Rotary club, Židovi, profesionalna diplomacija, koji sugeriraju politička sredstva različitog povijesnog porijekla i omogućavaju im da trijumfuju u određenim zemljama, funkcionirajući kao međunarodna politička stranka koja djeluje u svakoj naciji svim svojim koncentriranim internacionalnim snagama; ali religija, masonerija, Rotari, Židovi, itd. mogu ući u socijalnu kategoriju »intelektualaca«, čija je funkcija, na međunarodnom planu, da posreduju između ekstrema, da »socijaliziraju« tehničke izume koji pokreću svaku rukovodeću aktivnost, da pronalaze kompromise i izlaze između krajnjih rješenja.

oscilira između prvoga i trećega momenta, uz posredovanje drugoga.) Ali, ni on nije nešto neodređeno i nešto što bi se moglo neposredno poistovjetiti u shematskoj formi; također i u njemu se mogu razlikovati dva stupnja: vojni u užem smislu, ili tehničko-vojni, i stupanj koji možemo zvati političko-vojni. U povijesnom razvitku ta su se dva stupnja očitovala u velikoj raznolikosti kombinacija. Tipičan primjer koji može poslužiti kao granični dokaz jest onaj odnos vojnog tlačenja jedne države koju ona vrši nad jednom nacijom koja nastoji da postigne svoju državnu nezavisnost. Odnos nije čisto vojni, nego — političko-vojni, zapravo, takav se tip tlačenja ne bi mogao protumačiti kada potlačeni narod ne bi bio u stanju socijalnog rastvaranja i kad ne bi njegova većina bila pasivna; stoga se nezavisnost neće moći postići samo vojnim snagama, nego vojnim i političko-vojnim.

Zaista, kada bi potlačena nacija, da bi započela borbu za nezavisnost, morala čekati da joj hegemonijska država dopusti da organizira vlastitu vojsku, u uskom i tehničkom smislu riječi, prilično bi dugo čekala (može se dogoditi da hegemonijska nacija udovolji zahtjevu nacije koja traži vlastitu vojsku, ali to znači da je velik dio borbe već izboren i dobijen na političko-vojnom polju). Potlačena će nacija u početku, dakle, suprotstaviti hegemonijskoj vojnoj sili jednu snagu koja je samo »političko-vojna«, to jest suprotstaviti će jedan oblik političke akcije koji će imati sposobnost da se odrazi u vojnom smislu, i to: 1. tako da bude u stanju da iznutra rastvori ratnu sposobnost hegemonijske nacije; 2. da prisili hegemonijsku vojnu snagu da se raširi i rasprši po velikom teritoriju, poništavajući joj velik dio ratne sposobnosti. U talijanskom preporodu

može se opaziti zlokobno odsustvo političko-vojnog vodstva, posebno u *Stranci akcije*⁵¹⁾ zbog njezine urođene nesposobnosti, ali također i u Pijemontskoj umjerenoj stranci⁵²⁾, bilo bi prije ili poslije 1848. Ne, doista, zbog nesposobnosti nego zbog »ekonomsko-političkog maltuzijanizma«, jer se nije htjela niti prihvatiti mogućnost jedne agrarne reforme i nije se htjela sazvati nacionalna ustavotvorna skupština, nego se težilo samo za tim da se pijemontska monarhija, bez uvjeta ili ograničenja što bi ih postavio narod, proširi na čitavu Italiju, jedino na osnovu potvrde regionalnih plebiscita.

Drugo pitanje koje je povezano s prethodnima jeste u tome da se vidi jesu li osnovne povijesne krize neposredno određene ekonomskim krizama. Odgovor na to pitanje implicitno je sadržan u prethodnim poglavljima gdje su se razmatrala pitanja koja na drugi način predstavljaju ona o kojima se sada raspravlja; međutim, zbog didaktičkih razloga, s obzirom na posebnu publiku, uvijek je nužno ispitati svaki način prikazivanja istoga pitanja kao da je to nezavisan i novi problem. Može se zaključiti da bi neposredne ekonomske krize, same po sebi, izazivale bitne događaje; one samo mogu stvoriti pogodniji teren za širenje određenih načina mišljenja, za postavljanje i rješavanje pitanja koja uključuju čitav kasniji razvitak državnoga života. Uostalom, sve tvrdnje koje se odnose na razdoblja krize ili blagostanja mogu izazvati jednostrane ocjene.

U svome priručniku povijesti francuske revolucije, Mathiez, suprotstavljajući se vulgarnoj tradicionalnoj

⁵¹⁾ Stranka akcije (*Partito d' Azione*), politička stranka u Italiji iz doba preporoda koja je imala u programu dobijanje nezavisnosti, ujedinjenje zemlje, pobunama (Bilj. red.).

⁵²⁾ Pijemonteška umierna stranka (*Partito moderato piemontese*), čiji su predstavnici bili Kamilo Kavur i Masimo D'Aceljo s ciljem da se u Italiji stvori konfederacija država (Bilj. red.).

povijesti, koja apriorno »pronalazi« krizu koja koincidira s velikim poremećajima društvenih ravnoteža, tvrdi da je oko 1789. ekonomska situacija bila prilično dobra, te da se zbog toga ne može reći da je katastrofa apsolutne države bila uzrokovana krizom osiromašenja. Treba primijetiti da je država bila plijenom smrtonosne financijske krize, pa se postavljalo pitanje na koji od tri privilegirana staleža treba da padnu žrtve i tereti da bi se dovele u red državne i kraljevske financije. Osim toga, ako je ekonomski položaj buržoazije i bio snažan, doista nije bilo dobro stanje narodnih klasa ni u gradu ni na selu, posebno na selu, gdje su bile mučene endemičkom bijedom. U svakom slučaju, ravnoteža se nije poremetila zbog neposrednih mehaničkih razloga osiromašivanja socijalne grupe koja je bila zainteresirana da poremeti ravnotežu, a zaista ju je i poremetila, nego se poremetila u okviru sukoba koji su bili iznad neposrednoga ekonomskog svijeta, koji su bili povezani s klasnim »prestížom« (ekonomski interesi budućnosti), radi raspaljivanja osjećaja nezavisnosti, samostalnosti i vlasti. Posebno pitanje ekonomske bijede ili blagostanja kao uzroka novih povijesnih stvarnosti djelomičan je vid pitanja odnosa snaga na njihovim različitim stupnjevima. Promjene se mogu pojaviti bilo zbog toga što stanje blagostanja ugrožava uski egoizam protivničke grupe, kao i zbog toga što je bijeda postala nepodnošljiva, a u starom društvu se ne vidi nijedna snaga koja bi bila sposobna da je ublaži i da zakonitim sredstvima uspostavi normalnu situaciju. Stoga se može reći da su svi ti elementi konkretni izraz konjunkturalnih fluktuacija ukupnosti društvenih odnosa snaga, na čijem se terenu događa prelaz od tih politič-

kih odnosa snaga sve do kulminacije u odlučujućem vojnom odnosu.

Ako odjednom nestane toga procesa razvitka, a on je u biti proces kojega su akteri ljudi i ljudska volja i sposobnost, stanje ostaje neaktivno i mogu se izvesti proturječni zaključci: staro društvo se održava i osigurava sebi razdoblje »predaha«, fizički istrebljujući protivničku elitu i terorizirajući rezervne mase, ili se pak događa i to da uzajamno uništavaju snage koje su u sukobu te se uspostavlja grobni mir, makar i pod nadzorom inozemnoga stražara.

Ali, u pogledu svake konkretne analize odnosa snaga najvažnije je opaziti ovo: date analize ne mogu i ne smiju biti svrhom same sebi (osim ako se ne piše poglavlje o povijesti prošlosti), nego poprimaju značenje samo ako služe tome da opravdaju jednu praktičnu aktivnost, jednu voljnu inicijativu. One pokazuju koje su točke manjega otpora, gdje se najplodnije može primijeniti snaga volje, sugeriraju neposredne taktičke operacije, pokazuju kako se bolje može postaviti kampanja političke akcije, koji će jezik mnoštvo bolje razumjeti itd. Odlučujući elemenat svake situacije jest trajno organizirana i odavno pripremljena snaga koja se može pokrenuti naprijed kada se procijeni da je neka situacija pogodna (a pogodna je samo toliko koliko postoji takva snaga koja je puna borbenoga žara); stoga je bitni zadatak u tome da strpljivo i sustavno čeka da se ta snaga stvori, razvije i učini sve homogenijom, kompaktnom, svjesnom sama sebe. To se vidi u vojnoj povijesti i u brizi kojom su vojske u svim vremenima pripremane da započnu rat u bilo kojem času. Velike su države bile velike upravo zato što su u svakom času bile spremne da se efikasno uključe u povoljne među-

narodne konjunktуре, a te prilike su bile takve jer je postojala konkretna mogućnost da se velike države mogu djelotvorno uključiti u njih.

*Zapažanja o nekim vidovima strukture
političkih stranaka u razdobljima
organske krize*

Na određenoj točki svojega povijesnog života socijalne grupe se odvajaju od svojih tradicionalnih stranaka, to jest više ne priznaju tradicionalne stranke u dato organizacijskoj formi i određene ljude koji ih sačinjavaju, predstavljaju i njima rukovode, kao vlastiti izraz svoje klase ili frakcije klase. Kada dođe do tih kriza, neposredna situacija postaje delikatnom i opasnom jer je polje otvoreno za nasilna rješenja, za djelovanje mračnih sila koje predstavljaju ljudi od providenja ili karizmatički ljudi.

Kako nastaju te situacije kontrasta između »onih koji predstavljaju i onih koji su predstavljeni«, koje se sa terena stranaka (stranačkih organizacija u uskom smislu, izborno-parlamentarnog područja, novinarske organizacije) odrazuju na čitav državni organizam, pojačavajući relativnu poziciju moći birokracije (civilne i vojne), visokih financijskih krugova, crkve i uopće svih organizama koji su relativno neovisni o fluktuacijama javnoga mišljenja? U svakoj je zemlji proces različit iako je sadržaj isti. A sadržaj je kriza hegemonije vladajuće klase do koje dolazi ili zato što je vladajuća klasa promašila u kakvom svom velikom političkom pothvatu za koji je tražila ili silom nametnula suglasnost velikih masa (kao što je na primjer rat) ili zato što su široke mase (posebno seljačke i malograđanskih intelektualaca) odjednom prešle iz političke pasivnosti u određenu ak-

tivnost i postavljaju zahtjeve koji u svojoj neorganskoj složenosti čine revoluciju. Govori se o »krizi vlasti«, a to je upravo kriza hegemonije, ili kriza države u cjelini.

Kriza stvara neposredne opasne situacije jer različiti slojevi pučanstva nemaju iste sposobnosti da se brzo preorijentiraju i reorganiziraju istim ritmom. Tradicionalna upravljačka klasa, koja raspolaže brojnim izvježbanim osobljem, mijenja ljude i programe te ponovno uspostavlja kontrolu koja joj je bila počela izmicati, i to većom brzinom nego se to događa u podređenim klasama; ona se makar izvrgava žrtvama, izlaže se tamnoj budućnosti dajući demagoška obećanja, ali održava vlast, ojačava je za trenutak i njome se služi da bi zgnječila protivnika i raspršila njegov rukovodeći kadar, koji ne može biti brojčan ni mnogo uvježban. Organski je normalan fenomen kada čete mnogih stranaka prijeđu pod zastavu jedne stranke koja bolje predstavlja i obuhvaća potrebe čitave klase, čak i onda kad je njegov ritam silno brz i gotovo munjevit u uspoređenju s mirnim vremenima: predstavlja fuziju čitave jedne socijalne grupe pod jedinstvenim rukovodstvom za koje se drži da je jedino sposobno riješiti neki bitan dominantan problem te otkloniti smrtnu opasnost. Kada kriza ne nađe takvo organsko rješenje, nego rješenje u liku karizmatičkog vođe, znači da postoji statička ravnoteža (čiji faktori mogu biti različiti, ali u kojima prevladava nedozrelost progresivnih snaga), da nijedna grupa, ni konzervativna ni progresivna, nema potrebne snage da pobijedi, te da čak i konzervativna grupa treba gospodara.⁵³⁾

⁵³⁾ Usporedi *Osamnaesti Brimer Luja Bonaparte* (Bilj talij. red.).

Taj red pojava povezan je s jednim od najvažnijih pitanja koja se odnose na političku stranku, to jest s pitanjem o sposobnosti stranke da reagira protiv duha navike, protiv tendencije da se mumificira i postane anakronična. Stranke nastaju i konstituiraju se u organizaciju da bi upravljale situacijom u časovima koji su povijesno vitalni za njihove klase; ali, one se ne znaju uvijek prilagoditi novim zadacima i novim epohama, ne umiju se uvijek razvijati onako kako se razvijaju cjelokupni odnosi snaga (pa prema tome i relativna pozicija njihovih klasa) u određenoj zemlji ili na međunarodnom polju. U analizi toga razvijanja stranaka treba razlikovati: socijalnu grupu; masu u stranci; birokraciju i glavni štab stranke. Birokracija je najopasnija nepokretna i konzervativna snaga; ako ona uspije da obrazuje zasebno tijelo, koje postoji za sebe i osjeća se neovisnim o masi, stranka završava time da postane anakroničnom, gubi, kao u trenucima akutne krize, svoj društveni sadržaj i ostaje kao kula u zraku. Može se vidjeti što se događa s čitavim nizom njemačkih stranaka zbog širenja hitlerizma. Francuske stranke su bogato polje za takva istraživanja: sve su one mumificirane i anakronične, povijesno-politički dokumenti različitih faza francuske povijesti, čiju zastarjelu terminologiju ponavljaju: njihova kriza može postati još katastrofalnijom od krize njemačkih stranaka.

U ispitivanju ovoga niza događaja obično se propušta da se birokratski elemenat postavi na pravo mjesto, civilno i vojno, i ne drži se na umu, osim toga, da u takvu analizu ne mogu ući samo aktualni vojni i birokratski elementi nego i društveni slojevi iz kojih se, u određenoj državnoj cjelokupnosti, birokracija tradicionalno regrutira. Jedan politički pokret može biti

vojničkoga značenja čak ako i vojska kao takva u njemu ne sudjeluje otvoreno; jedna vlada može biti vojnoga karaktera čak ako vojska kao takva ne sudjeluje u njoj. Može se dogoditi da u određenim situacijama odgovara da se vojska ne »otkrije«, da se vojska ne izvodi izvan ustavnih okvira, da se politika ne unosi među vojnike, kako se kaže, da bi se održala homogenost između oficira i vojnika na terenu prividne neutralnosti i vanstranačnosti; pa ipak, upravo vojska, to jest glavni štab i oficiri, određuju novu situaciju i njome gospodare. S druge strane, nije istina da se vojska prema ustavu, ne smije nikada baviti politikom; vojska bi baš morala braniti ustav, to jest legalni oblik države, i s njom povezane ustanove; stoga takozvana neutralnost znači samo podršku nazadnoj strani, ali u takvim situacijama pitanje valja tako postaviti kako bi se spriječilo da se u vojsci razmnože neslaganja kao i u zemlji te tako nestane odlučujuća vlast glavnog štaba zbog raspadanja vojske. Svi ti elementi opažanja nisu, doista, apsolutni; u različitim povijesnim trenucima i u različitim zemljama oni imaju veoma različitu težinu.

Prvo treba obaviti ovo istraživanje: da li u određenoj zemlji postoji raširen društveni sloj za koji je civilna i vojna birokratska karijera vrlo važan element ekonomskoga života i političke afirmacije (efektivno sudjelovanje u vlasti, makar posredno, putem »ucjenjivanja«)? U modernoj se Evropi taj sloj može identificirati u srednjoj i maloj seoskoj buržoaziji, koja je više ili manje raširena u različitim zemljama, već prema razvitku industrijskih snaga, s jedne strane, i agrarne reforme s druge strane. Doduše, birokratska karijera (civilna i vojna) nije monopol toga društvenoga sloja, ali je ona ipak posebno prikladna za društvenu funkciju što je taj sloj vrši i za psihološke ten-

dencije koje ta funkcija određuje ili favorizira; ta dva elementa daju ukupnosti društvene grupe određenu homogenost i direktivnu energiju pa stoga i političku vrijednost i funkciju koja je često odlučna u čitavom društvenom organizmu.

Elementi te grupe navikli su da neposredno komandiraju skupinama ljudi, makar neznatnim, te da komandiraju »politički«, a ne »ekonomski«; to jest u njihovoj vještini komandiranja nema sposobnosti za raspoređivanje »ljudi i stvari« u organsku cjelinu, kao što se događa u industrijskoj proizvodnji, jer ta grupa nema ekonomskih funkcija u modernom smislu te riječi. Ona posjeduje dohodak jer je, juridički, vlasnik jednoga dijela nacionalnoga tla i njezina se funkcija sastoji u tome da »politički« priječi seljaku obrađivaču da poboljša vlastitu egzistenciju jer bi svako poboljšanje relativne pozicije seljaka bilo katastrofalno za njezin društveni položaj. Kronična bijeda i produženi rad seljaka, sa stalnim poživinčenjem, za tu je grupu primarna nužnost. Time se tumači krajnja energija u pružanju otpora i u suprotstavljanju svakom i najmajem pokušaju da se samostalno organizira rad seljaka i svakom seljačkom kulturnom pokretu koji bi prelazio granice službene raligije.

Ta društvena grupa nalazi svoje granice i uzroke svojoj unutrašnjoj slabosti u svojoj teritorijalnoj rasutosti i u »nehomogenosti« koja je tijesno povezana s takvom rasutošću; to objašnjava i druge njezine značajke: prevrtljivost, mnogostrukost ideoloških sistema što ih slijedi, pa i samu neobičnost ideologija koje katkada slijedi. Volja je odlučna da se kreće prema cilju, ali ona je spora i obično joj je potreban dug proces da bi se organizaciono i politički centralizirala. Proces se ubrzava

kada se specifična »volja« te grupe podudara s voljom i neposrednim interesima visoke klase; ne samo što se proces ubrzava nego se odmah očituje »vojna snaga« toga sloja, koji ponekad, organiziravši se, diktira zakon visokoj klasi, bar u tome što se odnosi na »oblik« rješenja ako ne i na sadržaj. Ovdje se vide kako funkcioniraju isti zakoni kao što su oni u odnosima grad-selo u odnosu na podređene klase: snaga grada automatski postaje snaga sela, ali budući da na selu sukobi odmah poprimaju oštri i »lični« oblik, zbog toga što nema ekonomskih mogućnosti i zato što je pritisak odozgo prema dolje obično teži, stoga protunapadi na selu moraju biti brži i odlučniji. Ta grupa razumije i uviđa da je izvor njezinih nevolja u gradovima, u snazi gradova, i zato razumije da »mora« diktirati rješenje visokim gradskim klasama kako bi se glavno žarište ugasilo čak ako to i visokim gradskim klasama ne odgovara neposredno ili zato što je previše skupo, ili zato što bi na duži rok bilo opasno (te klase vide šire razvojne cikluse u kojima je moguće manevrirati, a ne samo neposredni »fizički« interes). U tom smislu, a ne u apsolutnom smislu, treba razumjeti direktivnu funkciju toga sloja; ipak to nije mala stvar.⁵⁴⁾

Treba primijetiti da taj »vojni« karakter društvene grupe o kojoj je riječ, a koji je tradicionalno bio spontani odraz određenih životnih uvjeta, sada biva svjesno odgajan i organski pripreman. U taj svjestan pokret

---

⁵⁴⁾ Jedan odraz te grupe vidi se u ideološkoj aktivnosti desničarskih konzervativnih intelektualaca. Knjiga kojoj je autor Gaetano Moska: *Teorija vlada i parlamentarna vlada* (drugo izdanje 1925, prvo izdanje 1883) primjerna je u tom pogledu; sve od 1883. Moska je bio teroriziran jednim mogućim kontaktom između grada i sela. Moska je zbog svoje defenzivne pozicije (pozicije protunapada) u 1883. bolje razumio tehniku politike podređenih klasa nego što su je razumjeli, čak i nekoliko desetljeća kasnije, predstavnici tih podređenih snaga, čak i gradskih.

ulaze sistematski naponi da se osnivaju i postojano održavaju razna udruženja rezervnih vojnika i bivših boraca raznih rodova vojske, posebno oficirskih, udruženja koja su povezana sa glavnim štabovima i u slučaju potrebe mogu biti mobilizirana a da i nije potrebno mobilizirati vojsku regruta, koja bi na taj način zadržala svoj karakter alarmirane rezerve, a koju bi te »privatne« snage ojačale i imunizirale protiv političkog raspadanja, te »privatne« snage koje neće moći a da ne utječu na njezin »moral«, podržavajući ga i jačajući. Može se reći da se pojavljuje pokret »kozačkog« tipa, ne u formacijama koje su raspoređene uzduž nacionalnih granica, kao što je to bilo sa carističkim kozacima, nego uzduž »granica« društvene grupe.

Stoga u čitavom nizu zemalja utjecaj vojnog elementa u državnom životu ne znači samo utjecaj i važnost tehničkog vojnog elementa nego utjecaj i važnost društvenoga sloja (posebno niži oficiri) iz kojeg potječe. Ovaj niz opažanja nužan je za analiziranje najdubljeg vida onoga određenog političkog oblika koji se običava zvati cezarizmom ili bonapartizmom, da bi se razlikovao od drugih oblika u kojima tehnički vojni element, kao takav, prevladava u oblicima koji su možda još uočljiviji i isključiviji.

Španjolska i Grčka pružaju dva tipična primjera, sa sličnim i različitim crtama. U slučaju Španjolske treba voditi računa o nekim osobitostima: o njezinoj veličini i slaboj gustoći seljačkoga stanovništva. Između plemića latifundista i seljaka ne postoji brojna seoska buržoazija. Stoga niži oficiri, kao snaga po sebi, nemaju velike važnosti (nasuprot, određenu su antagonističku važnost imali oficiri školovanih rodova, artiljerije i inženjerije, gradskog buržoaskog porijekla, koji

su se suprotstavljali generalima i pokušavali voditi jednu vlastitu politiku). Vojne vlade su stoga vlade »velikih« generala. Karakteristična je pasivnost seljačkih masa kao građanstva i kao vojske. Ako se vojska politički raspadne, to se događa u vertikalnom a ne horizontalnom smislu, zbog konkurencije vodećih klika: vojska se razdvaja da bi slijedila vođe koji se međusobno bore. Vojna vlada je zagrada između dvije ustavne vlade; vojni elemenat je trajna rezerva reda i održavanja poretka, ona je politička snaga koja djeluje »javno« kada je »zakonitost« u opasnosti.

To isto se događa u Grčkoj, s tom razlikom što je grčki teritorij rascjepkan na sistem otoka i što je najenergičniji i najaktivniji dio stanovništva uvijek na moru, a to olakšava spletke i vojne zavjere. Grčki seljak je pasivan kao i španjolski, ali u okviru cjelokupnog stanovništva; budući da je Grk najenergičniji i najaktivniji mornar, a gotovo uvijek je daleko od svojega središta političkog života, treba drugačije analizirati opću pasivnost, te rješenje problema ne može biti isto. (Strijeljanja članova oborene vlade koja su prije nekoliko godina izvršena u Grčkoj vjerojatno se mogu objasniti kao provala bijesa tog energičnog i aktivnog elementa koji je htio dati krvavu lekciju.)

Ono što posebno treba opaziti jest to da ni u Grčkoj ni u Španjolskoj iskustvo vojne vlade nije stvorilo jednu političku i socijalnu ideologiju koja bi trajno i formalno bila organska, kao u zemljama koje su, da tako kažemo, potencijalno bonapartističke. Ali, opći povijesni uvjeti tih dvaju tipova društva isti su: ravnoteža gradskih grupa koje se bore priječi igru »normalne« demokracije, parlamentarizam; međutim, različit je utjecaj sela u toj ravnoteži. U zemljama kao što je Španjolska, selo potpuno pasivno, dopušta generalima zem-

ljišnoga plemstva da se politički posluže vojskom za uspostavljanje ugrožene ravnoteže, to jest prevlast visokih grupa. U drugim zemljama selo nije pasivno, ali njegovo kretanje nije politički usklađeno s gradskim. Vojska mora ostati neutralna jer je moguće da se inače raspadne horizontalno (razumije se, ostat će neutralna do jedne određene točke) a stupa u akciju vojnobirokratska klasa koja vojnim sredstvima guši pokret na selu (koji je neposredno opasniji). U toj borbi nalazi određenu političku i ideološku unifikaciju, nalazi saveznike u srednjim gradskim klasama (srednjima u talijanskom smislu), ojačane studentima seljačkog porijekla koji borave u gradu, nameće svoje političke metode visokim klasama, koje joj moraju praviti mnoge ustupke i dopustiti određeno povoljno zakonodavstvo. Jednom riječju, uspijeva da prožme državu svojim interesima, do određene točke, te da zamijeni dio rukovodećeg kadra, a dotle ostaje naoružana u općem razoružanju te predviđa opasnost građanskog rata između vlastitih naoružanih ljudi i regrutne vojske ako visoka klasa pokaže suviše prohtjeva da se odupre. Ta zapazanja ne smiju se shvatiti kao kruta shema nego samo kao praktični kriterij za povijesno i političko tumačenje. U konkretnim analizama stvarnih događaja povijesni oblici su individualizirani i gotovo »jedinствени«. Cezar predstavlja kombinaciju stvarnih okolnosti koje se veoma razlikuju od one što je predstavlja Napoleon I, kao što Primo De Rivera⁵⁵⁾ predstavlja drugačiju od one Živkovića⁵⁶⁾ itd.

⁵⁵⁾ Primo De Rivera, Miguel (1876—1930), španjolski general i političar, 1923. na čelu vojne hunte izvršio državni udar, zaveo osobnu diktaturu i stvorio političku organizaciju po ugledu na Musolinijev fašistički pokret (Bilj. red.).

⁵⁶⁾ Gramši misli na Petra Živkovića, generala, glavnog oslonca diktature kralja Aleksandra (Bilj. red.).

U analizi trećega stupnja ili momenta sustava snaga koje postoje u određenoj situaciji može se korisno pribjeći pojmu koji se u vojnoj nauci zove »strateški položaj« ili, preciznije rečeno, stupanj strateške pripreme borbenoga prostora, a kojemu je jedan od osnovnih elemenata određen kvalitativnim uvjetima rukovođećega kadra i aktivnih snaga koje se mogu nazvati snagama prve linije (uključivši tu i one jurišne). Stupanj strateške pripremljenosti može donijeti pobjedu snagama koje su »prividno« (to jest kvantitativno) inferiorne protivničkim snagama. Može se reći da strateška priprema teži tome da svede na ništicu takozvane »nemjerljive« faktore, to jest neposredne i iznenadne reakcije što ih u određenom momentu mogu pokazati snage koje su tradicionalno nepokretne i pasivne. U elemente pripremanja povoljne strateške konjunktura treba unijeti upravo one koje smo razmatrali u zapažanjima o postojanju i organizaciji određenog vojnog sloja usporedo s tehničkim organizmom nacionalne vojske.⁵⁷⁾

(*Note sul Machiavelli, p. 17—56; Izabrana dela, str. 200—242*)

Drugi se elementi mogu izvesti iz ovoga odlomka u govoru što ga je ministar rata general Gacera (*Gazze-*

⁵⁷⁾ U pogledu »vojnoga staleža« zanimljivo je ono što piše T. Titoni u članku *Osobna sjećanja o unutrašnjoj politici, «Nuova antologia», od 1—16. travnja 1929.* Titoni priča kako je razmišljao o činjenici da je za ujedinjavanje javne sile koja je bila potrebna da se suprotstavi neredima što su izbili u jednom mjestu, trebalo povući vojsku iz drugih krajeva: za vrijeme crvenoga tjedna u lipnju 1914, da bi se suzbili pokreti u Ankoni, bila je povučena policija iz Ravene, gdje se zatim prefekt, lišen policijskih snaga, morao zatvoriti u prefekturu prepuštajući grad pobunjenicima. »Više sam se puta pitao što bi mogla učiniti vlada da je jedan buntovnički pokret istovremeno izbio na čitavom poluotoku«. Titoni je predložio vladi da se regrutiraju »dobrovoljci reda«, bivši borci koje bi vodili rezervni oficiri. Čini se da je Titonijeva zamisao zanimljiva da se o njoj razmišlja, ali se nije ostvarila.

ra) održao u Senatu 19. svibnja 1932. (usporediti) »*Corriere della sera*« od 20. svibnja): »Disciplinski režim naše vojske, zaslugom fašizma, danas je direktivna norma koja vrijedi za čitavu naciju. Druge su vojske imale i još uvijek čuvaju formalnu i krutu disciplinu. Mi uvijek imamo pred očima načelo da je vojska stvorena za rat i da se za rat mora pripremati; mirovna disciplina, stoga, mora biti ista kao i u vrijeme rata, mora u vrijeme mira naći svoj duhovni temelj. Naša disciplina se temelji na duhu kohezije između mnoštva i običnih vojnika, a to je spontani plod sistema koji slijedimo. Taj je sistem veličanstveno izdržao za vrijeme dugoga i teškog rata, sve do pobjede; zasluga je fašističkoga režima da je na čitav talijanski narod protegao tako veličanstvenu disciplinsku tradiciju. O disciplini pojedinaca ovisi ishod strateške koncepcije i taktičkih operacija. Rat nas je naučio mnogim stvarima, također i tome da je duboka razlika između priprema u doba mira i stvarnosti rata. Sigurno je, kakva bila da bila priprema, da početne operacije na bojnom polju stavljaju zaraćene pred nove probleme u kojima iznenađenja niču na sve strane. Ipak nije nužno da se odatle zaključi kako nije potrebno apriori imati jednu koncepciju i kako se iz prošloga rata ne može izvesti nikakva pouka. Odatle se može izvući ratna doktrina koja se mora shvatiti kao intelektualna disciplina i kao sredstvo da se potaknu ujednačeni načini umovanja i takva uniformiranost jezika koji svima dopušta da shvataju aviona koji je objavljen u »*Rassegna contemporanea*« doktrine prijetilo da se degenerira do shematizma, odmah se spremno reagiralo, unoseći u taktiku, također i zbog napretka tehnike, kakvu brzu obnovu. Takvo uređenje, dakle, nije statično, nije tradicionalno, kao

što netko vjeruje. Tradicija se smatrala samo snagom, a propisi su stalno podvrgnuti reviziji ne zbog želje za promjenom, već da bi se mogli prilagoditi stvarnosti. (Primjer za »pripremu strateške konjunktura« može se naći u Čerčilovim (*Churchill*) »Uspomenama« gdje govori o bici kod Jutlanda).

(*Note sul Machiavelli, p. 57—58*)

Cesarizam,

Cezar, Napoleon I, Napoleon III, Kromvel (*Cromwell*) itd. imena su vezana za povijesne događaje koji su kulminirali u jednoj velikoj »herojskoj« ličnosti. Može se reći da cesarizam izražava situaciju u kojoj zaraćene snage postizavaju ravnotežu na katastrofalan način, to jest tako da se nastavak borbe ne može završiti nego uzajamnim uništenjem. Kada se napredna snaga A bori s nazadnom snagom B, može se dogoditi da A pobijedi B ili B pobijedi A, a može se dogoditi i to da ne pobijedi ni A ni B, već da se međusobno iscrpe pa da jedna treća snaga C intervenira iz inozemstva podjarmljujući ono što ostaje i od A i od B. U Italiji se poslije smrti Veličanstvenoga⁵⁸⁾ dogodilo upravo to, kao što se dogodilo u antičkom svijetu s barbarskim invazijama.

Ali, ako cesarizam izražava uvijek »arbitrarno rješenje« povjereno jednoj velikoj ličnosti jedne povijesno-političke situacije koju karakterizira ravnoteža snaga s katastrofičkom perspektivom, cesarizam nema uvijek isto povijesno značenje. Cesarizam može biti

⁵⁸⁾ Lorenzo, Medici (1449—1492), firentinski knez nazvan Veličanstveni (Manjifiko) (Bilj. red.).

napredan i zaostao, a točno značenje svakoga oblika cezarizma, u krajnjoj analizi, može se izgraditi iz konkretne povijesti, a ne iz jedne sociološke sheme. Cezarizam je napredan onda kada njegova intervencija pomaže naprednoj snazi da pobijedi, makar uz određene kompromise i ublažavanja koja ograničavaju pobjedu; zaostao je onda kada njegova intervencija pomaže da pobijedi zaostala snaga, i u ovom slučaju s određenim kompromisima i ograničenjima koji pak imaju vrijednost, domet i značenje što se razlikuju od onih u prethodnom slučaju. Cezar i Napoleon I primjeri su naprednog cezarizma a Napoleon III i Bizmark (Bismarck) zaostalog.

Riječ je o tome da se vidi da li u dijalektici »revolucija — restauracija« preovladava element revolucije ili onaj restauracije zato što je sigurno da se u povijesnom kretanju ne vraća nikad nazad pa ne postoje restauracije »in toto«. Uostalom, cezarizam je jedna polemičko-ideološka formula, a ne pravilo za povijesno tumačenje. Može biti cezarističko rješenje i bez Cezara, bez jedne velike »herojske« i reprezentativne ličnosti. Parlamentarni sistem je i sam dao mehanizam za takva kompromisna rješenja. »Laburističke« vlade Makdonalda⁵⁹⁾ bile su u određenom stupnju rješenja takve vrste, stupanj cezarizma se intenzificirao kada je bila formirana vlada s konzervativnom većinom kojoj je Mac Donald bio predsjednik.

(*Note sul Machiavelli, p. 58—59, Izabrana dela, str. 242—243*)

---

⁵⁹⁾ MacDonald, James (1866—1937), britanski političar i jedan od osnivača i vođa Nezavisne radničke partije (1893) od koje je nastala Laburistička partija: predsjednik i ministar vanjskih poslova prve laburističke vlade u Engleskoj (Bilj. red.).

Tako u Italiji u listopadu 1922. do odvajanja Pučke stranke, a zatim postupno do 3. siječnja 1925. i dalje do 8. studenoga 1926. imali političko-povijesno kretanje u kojemu su slijedili različiti stupnjevi cezarizma sve do oblika koji je bivao sve čišći i trajniji, iako ni on nije bio nepokretan ni statičan. Svaka koalicijska vlada označava početni stupanj cezarizma, koji se može a ne mora razviti do značajnijih stupnjeva (naravno, masovno mnijenje je uvjerenost da su koalicijske vlade »najčvršći bedem« protiv cezarizma).

U suvremenom svijetu, s njegovim velikim koalicijama, u kojemu stranke imaju ekonomsko-sindikalni i politički karakter, mehanizam cezarističkog fenomena mnogo je drugačiji od onoga kakav je bio do Napoleona III. U razdoblju do Napoleona III redovne ili borbene vojne snage djelovale su kao odlučan element u nastajanju cezarizma, koji se pojavljivao s dobro usmjerenim državnim udarima, vojnim akcijama itd. U suvremenom svijetu problem mogu komplicirati sindikalne političke snage, pomoću financijskih sredstava koja se ne mogu proračunati a kojima mogu raspolagati male grupe građana. Funkcionari stranaka i ekonomskih sindikata mogu biti korumpirani ili terorizirani, a da i nije potrebna vojna akcija u velikom stilu Cezarova tipa ili ona 18. brimera. Na tom se polju ponavlja ista situacija koju smo razmatrali u povodu jakobinsko-četrdesetosmačke formule o takozvanoj »permanentnoj revoluciji«. Suvremena politička tehnika posvema se promijenila nakon četrdeset i osme, nakon ekspanzije parlamentarizma, udružno-sindikalnog i stranačkog režima, nakon formiranja velikih državnih i »privatnih« birokracija (političko-privatnih, stranačkih i sindikal-

nih), i nakon preobražaja što ih je u širokom smislu doživjela policijska organizacija, to jest ne samo preobražaja što ih je doživjela državna služba za suzbijanje delikvencije nego cjelokupnih snaga organiziranih od države i privatnika za zaštitu političkog i ekonomskog gospodstva vladajućih klasa. U tom smislu, čitave „političke“ stranke i druge ekonomske organizacije, ili bilo koje druge, moraju se smatrati organizmima političke policije koji imaju istražni i preventivni karakter. Generička shema snaga A i B koje se bore s katastrofičkom perspektivom, to jest s takvom perspektivom prema kojoj ne pobjeđuje ni A ni B u borbi za uspostavljanje (ili obnavljanje) organske ravnoteže, iz koje se rađa (može se roditi) cezarizam, upravo je generička hipoteza, sociološka shema (komotna za političku vještinu). Hipoteza se može uvijek učiniti konkretnijom, dovesti do uvijek većega stupnja aproksimacije prema konkretnoj povijesnoj stvarnosti, a to se može postići tako da se preciziraju neki osnovni elementi.

Tako, govoreći o A i B, rečeno je da su one samo jedna općenito napredna snaga i jedna općenito zaostala snaga: može se precizirati o kakvom se tipu naprednih i zaostalih snaga radi, i tako postići veće aproksimacije. U slučaju Cezara i Napoleona I može se reći da snage A i B, iako su bile različite i protivničke, ipak nisu bile takve da nisu mogle nikako apsolutno postići uzajamnu fuziju i asimilaciju nakon određenog molekularnog procesa, jer se to u stvari i događa, bar u nekoj mjeri (koja je ipak dovoljna za povijesno-političke ciljeve prestanka osnovne organske borbe te stoga da bi se prevladala katastrofalna faza).

To je jedan elemenat veće aproksimacije. Drugi je elemenat slijedeći: katastrofalna faza može izbiti

zbog »časovite« političke slabosti tradicionalne vladajuće snage, a ne zbog neke organske slabosti koja se nikako ne bi mogla nadvladati. To se dogodilo u slučaju Napoleona III.

Vladajuća snaga u Francuskoj od 1848. bila se politički razdvojila (sektaški) u četiri frakcije: legitimističku, orleanističku, bonapartističku i jakobinsko-republikansku. Unutrašnje sektaške borbe bile su takve da su omogućile napredovanje antagonističkoj snazi B (progresističkoj) u »preranoj« formi; već postojeći društveni oblik ipak još nije bio iscrpio svoje razvojne mogućnosti, kao što je to bliska povijest obilno pokazala. Napoleon III je predstavljao (na svoj način, prema ljudskom stasu, koji nije bio velik) te latentne i iminentne mogućnosti: njegov cezarizam, dakle, ima posebnu boju. On je objektivno napredan iako ne kao onaj Cezara i Napoleona I. Cezarizam Cezara i Napoleona I bio je, da se tako izrazimo, kvantitativno-kvalitativnoga karaktera, to jest predstavljao je povijesnu fazu prijelaza iz jednoga tipa države u drugi, prijelaza u kojem su novine bile tolike i takve da su predstavljale potpun preokret. Cezarizam Napoleona III bio je samo i ograničeno kvantitativan, nije bio prijelaz iz jednoga tipa države u drugi, nego samo »evolucija« istoga tipa po jednoj neprekinutoj crti.

(Note sul Machiavelli, p. 59—60)

U savremenom svijetu fenomeni su cezarizma sasvim različiti, bilo da su naprednog tipa kao što je Cezar-Napoleon I, bilo da su tipa Napoleona III, iako se približavaju tom drugom. U savremenom svijetu ravnoteža katastrofalnih perspektiva ne ostvaruje se

između snaga koje bi se u krajnjoj analizi mogle stopiti i ujediniti, pa makar poslije teškog i krvavog procesa, nego između snaga čije je suprotstavljanje povijesno neizlječivo, a koje se, dapače, posebno produbljava s pojavom cezarskih oblika. Ipak, cezarizam i u suvremenom svijetu ima određeni prostor, veći ili manji, već prema zemljama i njihovoj relativnoj važnosti u svjetskoj strukturi jer jedan društveni oblik ima »uvijek« prostornu mogućnost budućega razvoja i organizacijskog sređivanja a posebno može računati na relativnu slabost antagonističke napredne snage, zbog posebne prirode i njezina načina života, na slabost koju treba održavati: zbog toga je rečeno da je moderni cezarizam više policijski nego vojni.

Bila bi metoda pogreška (jedan aspekt sociološkog mehanicizma) kada bismo smatrali da, u fenomenima cezarizma, bilo naprednog, bilo zaostalog, bilo onoga koji ima srednje epizodno značenje, čitav novi povijesni fenomen duguje ravnoteži »osnovnih« snaga; treba također vidjeti odnose koji postoje između glavnih grupa (različite vrste, društveno-ekonomske i tehničko-ekonomske) osnovnih klasa i pomoćnih snaga koje su vođene ili podvrgnute hegemonijskom utjecaju. Tako se, bez proučavanja uloge vojnih grupa i francuskih seljaka, ne bi mogao razumjeti državni udar od 2. prosinca.

S te točke gledišta veoma je važan kao povijesna epizoda takozvani pokret u povodu Drajfusove afere u Francuskoj; i on ulazi u ovu seriju zapažanja, ne zato što je doveo do »cezarizma« nego upravo obratno, zato što je spriječio pojavu cezarizma koji se upravo pri-

premao, čisto nazadnog karaktera. Ipak Drajfusov pokret je karakterističan jer su to elementi istoga društvenoga bloka koji sprečavaju cezarizam najreakcionarnoga dijela istoga bloka, ne oslanjajući se na seljake, na selo, nego na podređene elemente u gradu koje je vodio socijalni reformizam (ali, također se oslanjajući i na najnapredniji dio seljaštva). Možemo naći i druge povijesno-političke moderne pokrete Drajfusova tipa, koji zacijelo nisu revolucije, nego su potpuna reakcija, barem u tom smislu što na dominantnom polju lome zagušujuće državne kristalizacije te u državni život i u društvene aktivnosti unose različit i brojniji kadar od onoga prethodnoga. I ti pokreti mogu imati relativno »progresivan« karakter koliko pokazuju da su u starom društvu postojale latentne djelatne snage što ih stari upravljači nisu znali iskoristiti, makar to bile »marginalne snage«, ne apsolutno napredne, po tome što ne mogu »činiti epohu«. Povijesno efikasnim ih je napravila konstruktivna slabost protagonista, a ne unutrašnja vlastita snaga, pa su stoga te snage vezane za određenu situaciju ravnoteže snaga koje se bore, obje nesposobne, svaka na svojem polju, da iskažu volju za obnovom.

Politička borba i vojni rat

Kada se u vojnom ratu postigne strateški cilj, uništi neprijateljska vojska i okupira njegov teritorij, nastane mir. Osim toga valja opaziti kako je dovoljno samo potencijalno postići strateški cilj da bi rat završio: dovoljno je već i to da bude sigurno kako se neka vojska više ne može boriti a da pobjednička vojska »može« okupirati neprijateljski teritorij. Politička je

borba silno kompleksnija: u jednom se određenom smislu može usporediti s kolonijalnim ratovima ili sa starim osvajačkim ratovima, to jest kada pobjednička vojska zauzme ili namjerava stalno zauzeti čitav ili jedan dio osvojenog teritorija. Tada pobijedena vojska biva razoružana i raspršena, ali se borba nastavlja na političkom terenu i na terenu vojne »pripreme«.

Tako politička borba Indije protiv Engleza (te u određenoj mjeri Njemačke protiv Francuske ili Mađarske protiv Male antante) poznaje tri oblika rata: pokretni, pozicijski i podzemni. Gandijev⁶⁰) pasivni otpor je pozicijski rat, koji u određenim momentima postaje pokretni, a u drugim podzemni rat: bojkot je pozicijski rat, štrajkovi su pokretni rat, tajno pripremanje oružja i jurišnih borbenih elemenata podzemni je rat. Postoji jedan oblik arditizma⁶¹), ali se upotrebljava s mnogo promišljenosti. Kad bi Englezi bili uvjereni da se priprema veliki ustanički pokret koji bi htio uništiti njihovu sadašnju stratešku nadmoć (koja se u određenom smislu sastoji u njihovoj mogućnosti da manevriraju uzduž unutrašnjih linija i da koncentriraju svoje snage na »sporadično« najopasnijoj točki) masovnim napadom, to jest prisiljavajući ih da razrijede snage na jednom ratnom poprištu koje bi odjednom postalo opće, njima bi konveniralo izazvati prijevremeni izlazak indijskih borbenih snaga kako bi ih indentificirali i obezglavili opći pokret. Tako bi Francuskoj konveniralo kad bi njemačka nacionalistička desnica bila umiješana u kakav avanturistički državni udar, koji bi prisilio ile-

⁶⁰) Gandhi, Mahatma (1869—1948). indijski političar i narodni vođa, vodio indijski nacionalni pokret za oslobođenje od engleske kolonijalne vlasti te propagirao nenasilne metode građanskog neposlušna (Bilj. red.)

⁶¹) »Arditi« (Smjell), jurišni odredi u talijanskoj vojsci u prvom svjetskom ratu koji su u početku imali dobrovoljački karakter (Bilj. red.)

galnu vojnu organizaciju, za koju se sumnja da postoji, da se pokaže prijevremena i time dopusti takvu intervenciju, koja bi sa francuske točke gledišta bila pravovremena. Evo, u ovim mješovitim oblicima borbe, kojima je vojni karakter osnovni a politički pretežan (ali, svaka politička borba uvijek ima vojni dodatak) upotreba ardičkih odreda zahtijeva originalan taktički razvoj, čijoj koncepciji ratno iskustvo može dati samo poticaj, a ne model.

Posebno se mora raspraviti pitanje balkanskih »komiteta«, koji su povezani s posebnim uvjetima regionalnog fizičko-geografskog ambijenta, s oblikovanjem seoskih klasa a isto tako sa stvarnom efikasnošću vlada. Tako je s irskim bandama, čiji je oblik ratovanja i organizacije bio vezan za irsku socijalnu strukturu. Komite, Irci i razni drugi oblici partizanskog ratovanja moraju se odvojiti od pitanja arditizma iako izgleda da s njim imaju dodirnih točaka. Ti su oblici borbe svojstveni slabim ali ogorčenim manjinama koje se bore protiv dobro organiziranih većina: dotle moderni arditizam pretpostavlja veliku rezervu, koja je imobilizirana zbog raznih uzroka, ali je potencijalno efikasna, koja ga podržava i hrani individualnim prinosima.

(Note sul Machiavelli, p. 60—63, Izabrana dela, str. 243—246)

Odnosi koji su 1917—1918. postojali između formacija arditu i vojske mogu u svojoj složenosti dovesti i već su doveli političke rukovodioce do pogrešnih postavki u borbenim planovima. Zaboravlja se: 1. da su arditu jednostavne taktičke formacije te, doduše, pretpostavljaju jednu malo efikasnu vojsku, ali ne potpuno nepokretnu: jer ako disciplina i vojni duh i jesu popustili do te mjere da je pametno stvoriti novu tak-

tičku dispoziciju, oni još postoje u određenoj mjeri, kojoj upravo odgovara nova taktička formacija; inače vojska bi se, svakako, bila raspala i dala u bijeg; 2. ne smije se zaboraviti da se arditizam ne smije smatrati znakom opće borbenosti vojne mase, već obratno, kao znak njezine pasivnosti i njezine relativne demoralizacije. To neka bude rečeno zadržavajući sadržanim opći kriterij da usporedbe između vojne vještine i politike uvijek valja utvrđivati *cum grano salis*, to jest samo kao poticaj razmišljanju i izraz pojednostavljen *ad absurdum*: u stvari, u političkoj miliciji nedostaje neumoljiva krivična sankcija protiv onoga koji pogriješi li se pače ne pokorava, nedostaje vojni sud, osim činjenice da se političko uređenje ne može ni iz daleka usporediti s vojnim uređenjem.

U političkoj borbi, osim pokretnog rata i opasnoga ili pozicijskog rata, postoje drugi oblici. Pravi arditizam, to jest suvremeni, svojstvo je pozicijskoga rata, onakvoga kakvim se pokazao u 1914—1918. I pokretni rat i opsadni rat u prošlim razdobljima imali su svoje ardite, u određenom smislu: lagana i teška konjica, bersaljeri itd., općenito su brza oružja djelimice imala funkciju ardita; tako je u vještini organiziranja patrola bila sadržana klica modernoga arditizma. Više u opsadnom ratu nego u onome pokretnom nalazila se ova klica: služba patrola za dalju akciju, a posebno vještina organiziranja iznenadnih juriša izabranih elemenata.

Drugi elemenat koji valja imati na umu jest ovaj: u političkoj borbi ne smiju se oponašati borbene metode vladajućih klasa, inače se lako upada u zasjedu. U današnjim borbama taj se fenomen često događa. Državna oslabljena organizacija je kao vojska koja je oslabila. Ulaze na bojno polje arditi, to jest naoružane privatne

organizacije, koje imaju dva zadatka: poslužiti se ilegalnošću, dok izgleda da država ostaje u legalnosti, kao sredstvo za reorganizaciju same države. Grupo je vjerovati da se privatnoj ilegalnoj aktivnosti može suprotstaviti jedna druga slična aktivnost, to jest arditizam suzbijati arditizmom; to bi značilo vjerovati da država vječno ostaje nepokretnom, a to se nikada ne događa. Klasni karakter dovodi do temeljne razlike: jedna klasa koja svaki dan mora raditi prema fiksnom radnom vremenu ne može imati stalne i specijalizirane jurišne odrede, kao klasa koja ima široke financijske mogućnosti i nije vezana, ni u kojem od svojih članova, fiksnim radom. U bilo kojem satu noći i dana te organizacije, postavši profesionalnim, mogu odlučno udariti i zateći iznenada. Taktika artida ne može, dakle, imati istu važnost za jedne i druge klase; za neke je klase nužna jer je njima svojstven pokretan i manevarski rat, koji u slučaju političke borbe može kombinirati korisnu i možda prijeko potrebnu upotrebu arditiske taktike. Glupo je ograničiti se na vojni model: politika i ovdje mora biti superiorna vojnom djelu, samo politika stvara mogućnosti manevriranja i pokreta.

Iz svega što je rečeno proizlazi da u pojavi vojnog arditizma treba razlikovati tehničke funkcije posebnog oružja koje je vezano uz moderni pozicijski rat i političko-vojne funkcije: u funkciji posebnog oružja arditizam je postojao u drugim vojskama u svjetskom ratu; u političko-vojnoj funkciji postojao je u politički nehomogenim i oslabljenim zemljama, dakle u onima koje su kao izraz imale jednu nacionalnu slabo borbenu vojsku i generalštab koji je bio karijeristički birokratiziran i fosiliziran.

U pogledu odnosa između pojmova koji u vojnoj vještini postoje o manevarskom i pozicijskom ratu i odnosnih pojmova u političkoj vještini valja spomenuti knjižicu koju je napisala Roza⁶²), a koju je K. Alessandri (C. Alessandri) 1919. preveo sa francuskog na talijanski.

U knjižici se ponešto užurbano a također i površno teoretizira o povijesnim iskustvima iz 1905. godine: Roza, u stvari, zanemaruje »dobrovoljačke« i organizacijske elemente koji su u tim događajima bili mnogo rašireniji i efikasniji nego što je to Roza bila u stanju povjerovati zbog svoje »ekonomističke« i spontanističke predrasude. Ta je knjižica (i ostali ogledi istoga autora) jedan od najznačajnijih dokumenata teoretiziranja manevarskoga rata primijenjena na političku vještinu. Tu se neposredni ekonomski momenat (kriza itd.) smatra poljskom artiljerijom koja u ratu otvara prodor u neprijateljskoj obrani, prodor koji je dovoljan da vlastite trupe provale i postignu konačan uspjeh (strateški), ili barem važan uspjeh u smjeru strateške linije.

Naravno, u povijesnoj se znanosti efikasnost neposrednog ekonomskog elementa smatra mnogo složenijom od one što je ima teška artiljerija u manevarskom ratu zato što se zamišljalo da taj elemenat ima dvostruki rezultat: 1. da otvori prodor u neprijateljskoj obrani pošto je poremetio neprijateljske redove i uzrokovao da neprijatelj izgubi vjeru u svoje snage i u svoju budućnost; 2. da munjevito organizira vlastite čete, da stvori okvire, ili bar da stvori takve okvire koji bi munjevito postojali (koje su do tada proizveli opći povijesni procesi) na njihovom mjestu gdje se uvode raspršene trupe; da munjevito stvori ideološku koncentraciju istovjetnosti ciljeva koje treba postići.

⁶²) Luxemburg, Rosa, *Generalni štrajk. Partija i sindikat*, Izdavačko poduzeće »Avanti«, Milano, 1919 (Bilj. talij. red.).

Bila je to forma željeznoga ekonomskog determinizma, s otežavajućim okolnostima što se zamišljalo kako će rezultati biti vrlo brzi u vremenu i prostoru; međutim bio je to jedan pravi i istiniti povijesni misticizam, očekivanje čudesnoga obasjanja.

Zapažanje generala Krasnova (što ga je iznio u svojem romanu)⁶³⁾ da je Antanta (koja nije željela pobjedu carske Rusije zato da istočno pitanje ne bi bilo definitivno riješeno u korist carizma) nametnula ruskom generalštabu rovovski rat (koji je bio apsurdan zbog golemoga protezanja fronta od Baltika do Crnoga mora s velikim močvarnim i šumovitim predjelima), a da je dotle jedina mogućnost bila u manevarskom ratu, čista je budalaština. U stvarnosti, ruska je vojska pokušala manevarski i probojni rat, posebno na austrijskom sektoru (ali također i u istočnoj Prusiji) i postigla je briljantne uspjehe, koliko god su oni bili kratkotrajni.

Istina je u tome da se ne može birati onaj oblik rata koji se želi, ako se nije postigla odlučna nadmoćnost nad neprijateljem, a poznato je kolikom se cijenom platila tvrdoglavost generalštabova kad nisu htjeli priznati da je pozicijski rat bio »nametnut« općim odnosom snaga koje su sudjelovale u sukobu. Pozicijski rat nije zapravo rezultat samih rovova, onih u stvarnosti, nego je rezultat čitavog organizacijskoga i industrijskog sistema koji je iza leđa poredane vojske. Takav je rat posebno nametnut brzometnim hicima mitraljeza i pušaka, koncentracijom oružja na određenoj točki, suviše k tome količinom opskrbe koja dopušta da se brzo nadoknadi materijal koji je izgubljen poslije kakvog prodora i povlačenja. Drugi se elemenat sastoji od velike mase ljudi koji sudjeluju u borbenim redovima,

⁶³⁾ Krasnov Petar, *Od carskoga orla do crvene zastave*, Firrenca, Salani, 1928. (Bilj. tallj. red.).

a koji su veoma nejednake vrijednosti i koji mogu djelovati baš samo kao masa. Vidi se kako je na istočnom frontu bila jedna stvar prodrijeti u njemački sektor, a druga prodrijeti u austrijski sektor, te kako je također na austrijskom sektoru, koji je bio ojačan izabranim njemačkim četama pod komandom Nijemaca, prodorna taktika završila propašću. Tako je isto bilo u poljskom ratu 1920. kada je napredovanje, koje je izgledalo nezaustavljivo, general Vejgan (*Weygand*)⁴⁴ zaustavio ispred Varšave na liniji kojom su zapovijedali francuski oficiri.

I sami vojni tehničari, koji su se već ukočili na pozicionom ratu, kao što su to prije bili na onom manevarskom, doista ne tvrde da se onaj prethodni tip mora smatrati izbrisanim sa strane znanosti; ali u ratovima između građanski i industrijski najrazvijenijih država taj se momenat mora smatrati reduciranim više na taktičku funkciju nego stratešku, treba ga smatrati svedenim na istu poziciju na kojoj je prije bio opsadni rat u usporedbi s manevarskim.

To se svodenje mora provesti u vještini i u znanosti o politici, barem u onome što se odnosi na najnaprednije države, gdje je »građansko društvo« postalo vrlo složena i otporna struktura prema katastrofalnim »prodorima« neposrednog ekonomskog elementa (kriza, depresija, itd.); nadgradnje su u građanskom društvu kao sistem rovova u modernom ratu. Kao u takvom ratu događalo se da je izgledalo kako je jedan bjesomučan napad artiljerije razorio čitav protivnički obrambeni sistem, a zapravo mu je bio razorio samo izvanjsku površinu, pa su se napadači u trenutku napredovanja

⁴⁴) *Weygand, Maxime* (1867—1965), francuski general, sudjelovao u prvom svjetskom ratu, a u drugom vrhovni komandant francuske vojske do sloma Francuske (Bilj. red.).

našli ispred obrambene linije koja je još bila efikasna. Tako isto se događa u politici za vrijeme velikih ekonomskih kriza; niti se napadačke čete, zbog djelovanja krize, munjevito organiziraju u vremenu i u prostoru, a još manje stječu agresivan duh; obratno, niti se napadnuti demoraliziraju, niti napuštaju obranu, makar se našli i u ruševinama, niti gube povjerenje u vlastitu snagu i u vlastitu budućnost. Stvari doista ne ostaju baš takve, ali je sigurno da prestaje elemenat brzine, ubranog vremena, elemenat konačnog naprednog marša kako bi to očekivali stratezi političkog kadornizma.

Kao posljednja pojava te vrste u povijesti politike bili su događaji u 1917. Oni su označili odlučan zaokret u povijesti političke vještine i znanosti. Radi se dakle o tome da se »duboko« prouči kakvi su elementi građanskog društva koji odgovaraju sistemima obrane u pozicionom ratu. Rečeno je namjerno »duboko« jer oni su bili proučavani, ali s banalne i površne točke gledišta, kao što neki povjesničari običaja proučavaju neobične pojave u ženskoj modi, ili su se pak proučavali sa »racionalističkog« gledišta, to jest s uvjerenjem da neki fenomeni bivaju uništeni netom se objasne »realistički«, kao da su to pučka praznovjerja (ali uostalom, ni ona se ne uništavaju samim objašnjavanjem). Treba vidjeti da li je glasovita Bronštajnova teorija o trajnosti⁶⁵) pokreta politički odraz teorije manevarskog rata (sjetiti se primjedbe kozačkoga generala Krasnova), u krajnjoj analizi odraz općih ekonomsko-kulturno-socijalnih uvjeta u jednoj zemlji u kojoj su okviri nacionalnoga života embrionalni i oslobođeni pa ne mogu postati »rov ili tvrđava«. U tome slučaju moglo bi se reći da je Bron-

---

⁶⁵) Teorija Lava Trockoga o »permanentnoj revoluciji« (Bilj. tallj. red.).

štajn koji se pričinja »zapadnjakom« zapravo bio kozmopolit, to jest površno nacionalan i površno zapadnjak ili Evropljanin. Naprotiv Iljič⁶⁶⁾ bio je duboko nacionalan i duboko Evropljanin.

Bronštajn se u svojim uspomenu sjeća da mu je bilo rečeno kako se njegova teorija pokazala dobrom poslije... petnaest godina i na epigram odgovara jednim drugim epigramom. U stvari njegova teorija, kao takva, nije bila dobra ni petnaest godina prije ni petnaest godina poslije: kako se događa upornima, o kojima govori Gvičardini, on je pogodio općenito, to jest imao je pravo u najopćenitijem praktičkom predviđanju; kao kad se kaže, kad se prorokuje, da će djevojčica od četiri godine postati majkom i kada to postane u 20. godini, kaže se »to sam bio pretekao«, a da se pri tom ne misli kako je takvu djevojčicu trebalo silovati u četvrtoj godini da bismo bili sigurni da će postati majkom. Čini mi se da je Iljič shvatio da je trebalo manevarski rat, pobjednički primijenjen na Istoku⁶⁷⁾ u 1917, zamijeniti pozicionim ratom koji je jedini bio moguć na Zapadu gdje su, kako primjećuje Krasnov, vojske mogle, na malom prostoru, nagomilati neograničene količine municije, gdje su društveni okviri po sebi još uvijek bili u stanju da postanu silno opremljeni rovovi. Čini mi se da to znači formula o »jedinostvenom frontu« koja odgovara koncepciji samo jednog Antantinog fronta pod jedinostvenom komandom Foša⁶⁸⁾.

⁶⁶⁾ Lenjin (Bilj. talij. red.).

⁶⁷⁾ U Rusiji (Bilj. talij. red.).

⁶⁸⁾ Foch, Ferdinand (1851—1929), francuski maršal, zapovijedao Antantinim trupama u Francuskoj čijim je općim napadom 1918. god. doveo do poraza njemačke vojske i potpisivanja primirja (Bilj. red.).

Samo što Iljič nije imao vremena da produbi svoju formulu, a pri tome treba voditi računa da ju je mogao produbiti samo teoretski, dok je osnovni zadatak bio nacionalni, to jest zahtijevao upoznavanje terena i utvrđivanje rovovskih i tvrđavnih elemenata koje su predstavljali elementi građanskoga društva itd. Na Istoku država je bila sve, građansko društvo bilo je u primarnom i želatinoznom stanju; na Zapadu je između države i građanskog društva bio pravi odnos pa se u stanju kad je država podrhtavala odmah zamjećivala snažna struktura građanskoga društva. Država je bila samo jedan istureni rov iza kojega je stajao snažan lanac tvrđava i kazamata; više ili manje, kako u kojoj državi, razumije se, ali to je upravo i zahtijevalo brižljivo upoznavanje na nacionalnom planu.

Bronštajnova teorija može se usporediti s onom nekih francuskih sindikalista o generalnom štrajku i s teorijom kojoj je autor Roza, u knjižici koju je preveo Alesandri: Rozina knjižica i teorija, uostalom, utjecali su na francuske sindikaliste kako to proizlazi iz nekih Rosmerovih članaka o Njemačkoj u »*Vie ouvrière*« (prva serija u sveščićima): djelomice ovisi također i o teoriji spontanosti.

Pojam pasivne revolucije

Pojam pasivne revolucije mora se rigorozno izvesti iz dva osnovna načela političke znanosti: 1. da nijedna društvena formacija ne iščezava dokle god produktivne snage koje su se u njoj razvile imaju još mjesta za neko progresivno kretanje; 2. da društvo sebi ne postavlja zadatke za čije se rješenje nisu još razvili nužni uvjeti. Razumije se da tu načela moraju prije biti kri-

tički razvijena u čitavom svom doseg u i očišćena od svakoga mehanicističkog i fatalističkog ostatka. Tako se moraju podvrgnuti opisu tri osnovna momenta, u kojima se može razlikovati »situacija« ili ravnoteža snaga, s maksimalnim vrednovanjem drugoga momenta, ili ravnoteža političkih snaga a posebno treći momenat ili političko-vojna ravnoteža. Može se primijetiti da se Pizakane u svojim ogleđima bavi upravo tim trećim momentom: on shvaća, za razliku od Macinija, svu važnost što je ima prisutnost jedne izvježbane austrijske vojske u Italiji uvijek spremne da intervenira u svakom dijelu poluotoka, a koja osim toga ima iza sebe čitavu vojnu moć habsburškoga carstva, to jest maticu koja je stalno spremna da formira nove čete za pojačanje.

Drugi povijesni elemenat na koji je treba upozoriti jest razvitak kršćanstva u krilu Rimskoga Carstva, isto tako kao i današnju pojavu gandizma u Indiji i Tolstojevu teoriju neprotivljenja koje se tako približavaju prvoj fazi kršćanstva (prije Milanskoga edikta). Gandizam i tolstojizam naivne su teorije religiozno obojene »pasivne revolucije«. Treba također upozoriti i na neke takozvane »likvidacionističke« pokrete i reakcije što su ih pobudili, u odnosu prema razdobljima i određenim formama situacije (posebno kad se odnose na treći momenat). Polazna točka proučavanja bit će rasprava kojoj je autor Vičenco Kuoko (*Vincenzo Cuoco*), ali, očito je da ono kako se izražava Kuoko o napuljskoj revoluciji iz 1799. nije drugo nego polazna točka zato što se koncepcija posvema modificirala i obogatila.

Može li se pojam »pasivne revolucije« u onom smislu kako je shvaća Vinčenco Kuoko pripisati prvom razdoblju talijanskog rizordimenta i može li se do-

vesti u vezu s pojmom »pozicionog rata« u poređenju s manevarskim ratom? To jest, ti pojmovi su nastali nakon francuske revolucije pa može li binom Proudon⁶⁹)-Đoberti⁷⁰) biti opravdan panikom koja je bila uzrokovana terorom iz 1793. kao što se sorelizam može opravdati sukcesivnom panikom u pariškim pokoljima 1871? To jest, postoji li posvemašnja istovjetnost između pozicionog rata i pasivne revolucije? Ili, postoje li barem ili može li se zamisliti čitavo povijesno razdoblje u kojemu se dva pojma moraju poistovjetiti sve do točke u kojoj pozicioni rat ponovo postaje manevarskim ratom?

O »restauracijama« koje bi bile jedno »providencijalno lukavstvo«, u smislu Vikoovom, treba dati upravo »dinamičan« sud. Problem je u ovome: zar u borbi između Kavura i Macinija, u kojoj je Kavur eksponent pasivne revolucije — pozicionog rata, a Macini narodne inicijative — manevarskoga rata, nisu neophodni i jedan i drugi u točno istoj mjeri? Ipak, treba držati na umu da, dok je Kavur bio svjestan svojega zadatka (barem u određenoj mjeri) toliko koliko je shvaćao Macinijev zadatak, čini se da Macini nije bio svjestan svojega ni Kavurova zadatka; da je, međutim, Macini bio tako svjestan, to jest da je bio politički realista a ne prosvjećeni apostol (to jest da nije bio Macini), ravnoteža koja bi bila proistekla iz te dvije aktivnosti bila bi različita, pogodnija za macinijanizam: to jest talijanska bi se država bila zasnivala manje na zaostalim a više modernim temeljima. A budući da se u svakom povijesnom događaju gotovo uvijek pojavljuju slične

---

⁶⁹) Proudhon, Pierre (1809—1865), francuski publicista i teoretičar anarhizma (Bilj. red.).

⁷⁰) Gioberti, Vincenzo (1801—1852), talijanski filozof i političar (Bilj. red.).

situacije, valja vidjeti ne bi li se iz toga moglo izvući kakvo opće načelo političke znanosti i vještine.

Na pojam pasivne revolucije (a to se može dokumentirati talijanskim rizordimentom) može se primijeniti interpretativni kriterij molekularnih promjena koje u stvarnosti progresivno mijenjaju prethodnu kompoziciju snaga i tako postaju matica novih preinaka. Tako smo u talijanskom rizordimentu vidjeli kako je prelaženje uvijek novih elemenata iz *Stranke akcije* u kavurizam poslije 1848. progresivno mijenjalo kompoziciju umjerenih snaga, s jedne strane likvidirajući novogvelfizam a s druge strane osiromašujući Macinijev pokret (tom procesu pripadaju i Garibaldijeve⁷¹) oscilacije itd.). Stoga je taj element početna faza one pojave koja je kasnije nazvana »transformizmom« i kojega važnost, čini se, još do sada nije dovoljno osvijetljena kao oblik povijesnoga razvitka.

Inzistirati na razvijanju shvaćanja da, dok je Kavur bio svjestan svojega zadatka toliko koliko je bio kritički svjestan Macinijeva zadatka, Macini zbog toga što je bio slabo svjestan ili nije bio nikako svjestan Kavurova zadatka, bio je u stvari također slabo svjestan svojega vlastitog zadatka, zbog toga njegova kolebanja (tako u Milanu u razdoblju koje je slijedilo onome od *Pet dana* i u drugim prilikama) i njegove nepravovremene inicijative, koje su zbog toga postale elementi korisni samo pijemontskoj politici, primjeri su teoretskog problema o tome kako je morala biti shvaćena dijalektika koji je postavljen u *Bijedi filozofije*: da svaki član dijalektičke opozicije mora nastojati da bude čitav angažiran da baci u borbu sve vlastite po-

---

⁷¹) Garibaldi, Giuseppe (1807—1882) talijanski revolucionar i borac za slobodu i nezavisnost Italije (Blj. red.).

litičke i moralne »zalihe« i da se samo tako može postići stvarna nadmoć. To nisu shvatili ni Prudon ni Macini.

Reći će se da to nije shvatio ni Đoberti ni teoretičari pasivne revolucije i »revolucije-restauracije«⁷²⁾ ali pitanje se mijenja: kod njih je teoretsko »neshvaćanje« bilo praktičan izraz »teze« potreba da razvije potpuno sama sebe sve do točke u kojoj će uspjeti da tim unese jedan dio same antiteze, da se ne bi pustila »nadvladati«, to jest u dijalektičkoj opozici; samo teza u stvarnosti razvija sve svoje borbene mogućnosti sve dok ne pokušuje tobožnje predstavnike antiteze: upravo u tome se sastoji pasivna revolucija ili revolucija-restauracija.

Zacijelo da se na ovom mjestu mora razmišljati o prelasku političke borbe iz »manevarskog rata« u »pozicioni rat«, o onome što se u Evropi dogodilo nakon 1848. i koje Macini i macinijevci nisu shvatili kao što je međutim to shvatio netko drugi; isti prijelaz bio je nakon 1871. Takvo pitanje teško je tada mogao shvatiti čovjek kao Macini, zbog toga što vojni ratovi nisu dali primjer, nego su se vojne doktrine razvijale u smislu pokretnoga rata: trebat će vidjeti da li u Pizakanea, koji je bio vojni teoretičar macinijanizma, ima napomena u tom smislu.

Ipak treba pregledati Pizakanea jer je on bio jedini koji je *Stranci akcije* pokušao dati jedan ne formalan sadržaj, nego bitan u tome da bude prevladavajuća antiteza tradicionalnih pozicija. Niti se smije reći da je za postizavanje tih povijesnih rezultata bio neodgodivo

---

⁷²⁾ Trebat će vidjeti političku literaturu o 1848. iz pera znanstvenika filozofije prakse; ali ne izgleda da bi se kod njih moglo mnogo toga očekivati u tom smislu. Talijanski događaji, na primjer, ispitivali su se samo pod vodstvom djela Boltona Kinga.

nužan naoružani narodni ustanak, kao što je sve do opsesije mislio Macini, to jest ne realistički, nego kao religiozni misionar. Narodna intervencija koja nije bila moguća u obliku koncentriranoga i istovremenog ustanka, nije se pojavila niti u »difuznom« i kapilarnom obliku posrednoga pritiska, to što je, međutim, bilo moguće i možda bi bilo prijeko potrebna pretpostavka prvoga oblika. Koncentriranu ili istovremenu formu onemogućila je vojna tehnika toga vremena, ali samo djelomice, to jest nemogućnost je postojala utoliko ukoliko koncentriranom i istovremenom obliku nije prethodila ideološka politička priprema duga daha, organski pripremljena za razbuđivanje narodnih strasti i omogućivanje koncentracije te istovremenog izbijanja.

Poslije 1848. samo su umjereni kritizirali metode koje su prethodile slomu a zapravo se čitav umjereni pokret obnovio, neogvelfizam je bio likvidiran, novi su ljudi zauzeli prva rukovodeća mjesta. Macinijanisti, međutim, nisu podvrgli sebe nikakvoj autokritici, ili pak likvidatorskoj autokritici, u tom smislu da su mnogi elementi napustili Macinija i formirali lijevo krilo pije-montske stranke; jedini »ortodoksni« pokušaj, to jest unutar redova stranke, bili su Pizakaneovi ogledi, koji međutim nisu nikada postali platforma nove organske politike, i usprkos tome da je i sam Macini priznao da je Pizakane imao jednu »stratešku koncepciju« talijanske nacionalne revolucije.

Odnos »pasivna revolucija — pozicioni rat« u talijanskom rizordimentu može se proučavati također i u drugim aspektima. Silno je važan onaj koji se može nazvati »kadrovski« i drugi s nazivom »revolucionarno okupljanje«. Onaj »kadrovski« može se usporediti upravo s onim što se pokazalo u svjetskom ratu u odnosu iz-

među aktivnih i rezervnih oficira s jedne strane i regrutiranih vojnika te arditadobrovoljaca s druge strane. Aktivni oficiri odgovarali su u rizordimentu regularnim, organskim, tradicionalnim itd. političkim strankama, koje su se u trenutku akcije (1848) pokazale nesposobne, ili gotovo nesposobne i bile su u godinama 1848--1849. nadvladane od narodnomacinijevsko-demokratskog vala, zbrkanoga i kaotičkog vala, »improviziranog« da se tako izrazim. Ali su ipak te stranke, slijedeći improvizirane ili gotovo improvizirane vođe (u svakom slučaju bez prethodno konstituiranih oblika, kakva je bila umjerena stranka), postigle nesumnjivo veće uspjehe od onih što su ih postigli umjereni: Rim-ska republika i Venecija pokazali su veoma značajnu moć otpora. U razdoblju poslije 1848. odnos između dvije snage, one regularne i one »karizmatičke«, organizirao se oko Kavura i Garibaldija i dao maksimalan rezultat iako je Kavur kasnije taj rezultat prenio na državu.

Taj je vid povezan s drugim, sa »okupljanjem«. Treba primijetiti da je tehnička teškoća, o koju su se uvijek razbijale Macinijeve inicijative, bila upravo ona »revolucionarnoga okupljanja«. Bilo bi zanimljivo, s te točke gledišta, proučiti pokušaj da se osvoji Savoja s Ramorinom, zatim pokušaj braće Bandiera, Pizakanea itd. i usporediti ga sa situacijom koja je dočekala Macinija 1848. u Milanu i 1849. u Rimu i koju on nije bio sposoban organizirati. Ti pokušaji malobrojnih nisu mogli a da ne budu uništeni u začetku jer bi bilo čudo da kad reakcionarne snage, koje su bile koncentrirane te su mogle slobodno operirati (to jest nisu nalazile nikakva otpora u širokim pokretima stanovništva), ne bi uništile inicijative tipa Ramorino, Pizakane, Bandiera, čak i da su one bile bolje pripremljene nego

što su to zaista bile. U drugom razdoblju (1858—1860) revolucionarno okupljanje, kao što je bilo ono Garibaldijeve »Tisuće«, bilo je omogućeno činjenicom što se Garibaldi uključivao u pijemontske državne vojne snage prije i poslije nego što je engleska flota stvarno zaštitila iskrčavanje u Marsali, zauzeće Palerma i onemogućila burbonsku flotu. U Milanu u razdoblju poslije »Pet dana«, u republikanskom Rimu, Macini je bio u mogućnosti da organizira vojnička vježbalista za organsko okupljanje, ali to nije sebi postavio kao zadatak. Odatle je nastao njegov sukob s Garibaldijem u Rimu i njegova beskorisnost u Milanu prema Kataneu (*Cattaneo*) i milanskoj demokratskoj grupi.

Kako bilo da bilo, razvitak preporodnog procesa, iako je osvijetlio golemu važnost masovnoga »dema-goškog« pokreta, slučajnim i improviziranim vođama, u stvari je bio rezime tradicionalnih organskih snaga, to jest naširoko formiranih stranaka, s racionalnim razrađivanjem šefova itd. U svim političkim događajima istoga tipa rezultat je bio isti (tako 1830, u Francuskoj, prevaga orleanista nad narodnim radikalnim demokratskim snagama, tako u biti u Francuskoj revoluciji 1789, u kojoj Napoleon predstavlja, u krajnjoj analizi, trijumf građanskih organskih snaga nad malograđanskim jakobinskim snagama). Tako su u svjetskom ratu prevladali stari aktivni oficiri nad rezervnim itd. U svakom slučaju, to što radikalne narodne snage nisu bile svjesne zadatka s druge je strane zapriječilo da budu svjesne svojega vlastitoga zadatka te stoga da misle na konačnu ravnotežu snaga, u odnosu prema njihovom stvarnom udjelu u revoluciji, te stoga da postignu napredniji rezultat, na liniji većega napretka o modernosti.

Uvijek u pogledu pojma pasivne revolucije ili revolucije-restauracije u talijanskom rizordimentu treba zabilježiti kako treba točno postaviti problem koji se u nekim historiografskim tendencijama naziva odnosima između objektivnih i subjektivnih uvjeta povijesnoga događaja. Čini se da je jasno da nikada ne mogu nedostajati takozvani subjektivni uvjeti kada postoje objektivni, koliko se radi o jednostavnom razlikovanju poučnog karaktera: zbog toga se diskusija može razviti o mjeri subjektivnih snaga i njihovom intenzitetu, pa stoga o dijalektičkom odnosu subjektivnih suprotnih snaga.

Treba izbeći da se pitanje postavi u »intelektualističkim« terminima a ne političko-povijesnim. Sasvim je jasno da je prijeko potrebna intelektualna »jasnoća« u terminima borbe. Ali ta je jasnoća jedna politička vrijednost toliko koliko postaje proširena strast, te je pretpostavka jedne jake volje. U novije vrijeme, u mnogim radovima o rizordimentu, »otkriveno je« da je bilo личности koje su jasno vidjele, (sjetimo se ocjene što ju je o Ornatu dao Pjero Gobetti⁷³), ali ta se »otkrića« ruše sama od sebe baš zato što su otkrića; ona pokazuju da se radilo o individualnim proučavanjima, koja danas predstavljaju jedan oblik one misli kako je poslije nekoga događaja svatko pametan. Zapravo, nikada se nisu ogledali s pravom stvarnošću, nikada nisu postali široka i djelotvorna narodno-nacionalna svijest. Između Stranke akcije koja je od dvije stranke, Stranke akcije i Umjerenе stranke, predstavljala stvarne »subjektivne snage« rizordimenta? Zacijelo Umjerenа stranka, a upravo zato što je bila svjesna i zadatka Stranke

⁷³) Gobetti, Piero (1901—1926), političar, liberalni pisac, kao antifašista emigrirao u Francusku (Bilj. red.).

akcije: zbog te svijesti njezina je »subjektivnost« bila više i odlučnije kvalitete. U riječima, makar iz usta narednika, Viktora Emanuela II⁷⁴): »Stranku akcije imamo u džepu« — ima više političko-povijesnoga smisla nego u čitavom Maciniju.

(*Note sul Machiavelli*, p. 63—74)

O birokraciji

1) U političkoj znanosti i u povijesti državnih oblika prvenstveno je važna činjenica da se u povijesnom razvitku političkih i ekonomskih oblika formirao tip funkcionara »od karijere«, koji je tehnički osposobljen za (civilni i vojni) birokratski posao. Da li se radilo o nužnosti ili degeneraciji u usporedbi sa samoupravljanjem (self-government) kao što na to pretendiraju »čisti« liberali? Sigurno je da je svaki društveni i državni oblik imao svoj funkcionarski problem, svoj način postavljanja i rješavanja toga problema, svoj sustav selekcije, svoj tip funkcionara koji treba odgojiti. Kapitalno je važno rekonstruirati razvoj svih tih elemenata.

Problem funkcionara djelomično se podudara s problemom intelektualaca. Ali, ako je istina da je svakoj novoj državnoj i društvenoj formi trebao novi tip funkcionara, istinito je također i to da nove rukovodeće grupe nisu mogle nikada zaobići, makar za neko određeno vrijeme, utvrđenu tradiciju i interese, to jest nisu mogle mimoći već postojeće i prethodno konstituirane formacije funkcionara, koje su postojale prije

⁷⁴) Viktor Emanuel II (1820—1878), posljednji sardinski kralj, prihvativši liberalni ustav od 1848. godine usmjerio svoju aktivnost u pravcu ujedinjenja Italije. Prvi kralj Italije (od 1861), popularni »otac domovine« (Bilj. red.).

njihova dolaska na vlast (to naročito u crkvenom i vojnom području). Jedinstvo manualnog i intelektualnog rada i čvršća veza između zakonodavne i izvršne vlasti (zbog čega bi se izabrani funkcionari zanimali ne samo za kontrolu već i za izvršavanje državnih poslova) mogu biti pokretački motivi bilo za pravac u rješavanju problema intelektualaca, kao i problema funkcionara.

2) S pitanjem birokracije i njezine »najbolje organizacije« povezana je diskusija o takozvanom »organskom centralizmu« i »demokratskom centralizmu« (koji, u ostalom, nema ničega zajedničkog s apstraktnom demokracijom, kao što su francuska revolucija i Treća Republika razvile oblike organskoga centralizma što ih nisu poznavale niti apsolutne monarhije niti Napoleon I). Bit će potrebno istraživati i proučavati stvarne ekonomske i političke odnose koji nalaze svoju organizacijsku formu, svoju raščlanjenost i funkcionalnost u različitim manifestacijama organskoga i demokratskog centralizma na svim područjima: u državnom životu (unitarizam, federacija, savez federalnih država, federacija država ili federalna država itd.), u međunarodnom životu (savezni, razni oblici međunarodne političke »konstelacije«), u životu političkih i kulturnih udruženja (masonerija, Rotary klub, Katolička crkva), sindikalnih, ekonomskih (karteli, trustovi), u jednoj zemlji, u različitim zemljama itd.

Polemike su izbile u prošlosti (prije 1914) u povodu njemačke prevlasti u životu visoke kulture i nekih međunarodnih političkih snaga: je li ta prevlast bila realna ili u čemu se stvarno sastojala? Može se reći: a) da nikakva organska disciplinska veza nije uspostavljala takvu prevlast, koja je, prema tome, bila običan fenomen apstraktnoga kulturnog utjecaja i vrlo labilnoga

ugleda; b) da se takav kulturni utjecaj nije ni po čemu dodirivao stvarne aktivnosti, koja je, nasuprot, bila razjedinjena, lokalistička, bez zajedničkog usmjerenja. Ne može se, stoga, govoriti ni o kakvom centralizmu, ni organskom, ni demokratskom, ni nekom druge vrste ili mješovitom. Utjecaj su osjećale i trpjele rijetke grupe intelektualaca, koje nisu bile povezane s narodnim masama i upravo je taj manjak povezanosti bio karakterističan za tu situaciju. Ipak, takvo stanje stvari zaslužuje da se istraži jer koristi tumačenju procesa koji je doveo do formuliranja teorija o organskom centralizmu, a te su teorije upravo bile jednostrana i intelektualistička kritika toga nereda i te raspršenosti snaga.

Kod teorija organskog centralizma treba razlikovati one koje sakrivaju precizan program prevlasti jednoga dijela nad cjelinom (bilo dijela što ga sačinjava sloj kao što su to intelektualci, bilo dijela što ga čini neka »privilegirana« teritorijalna grupa) od onih koje su čista jednostrana pozicija sektaša i fanatika i koje, iako mogu sakriti program prevlasti (obično jedne jedine ličnosti, kao što je ona nepogrešivog pape, po čemu se katolicizam pretvorio u neku vrstu kulta pape), ne izgleda odmah da sakrivaju takav program kao svjesnu političku činjenicu. Najtočniji naziv bi bio *birokratski centralizam*.

»Ograničenost« može postojati jedino kod demokratskog centralizma koji je centralizam u kretanju, da se tako izrazimo, to jest stalno prilagođavanje organizacije stvarnom kretanju, prožimanje poticaja odozdo upravljanjem odozgo, stalno uklapanje elemenata koji izviru iz dubine mase u čvrst okvir upravljačkog aparata koji osigurava kontinuitet i redovno akumuliranje iskustava; on je »organski« jer vodi računa o kretanju,

koje je organski način otkrivanja povijesne stvarnosti, ne ukružuje se mehanički u birokraciji, a u isto vrijeme vodi računa o onome što je relativno stabilno i trajno, ili što se bar kreće u smjeru koji je lako predvidjeti. Taj se elemenat stabilnosti u državi utjelovljuje u organskom razvitku centralne jezgre rukovođeće grupe, kao što se to događa na užem području u životu stranaka. Prevladavanje birokratskog centralizma u državi pokazuje da je rukovođeća grupa zasićena i da postaje uska klika koja teži da ovjekovječi svoje uske privilegije regulirajući ili čak gušeći radanje suprotnih snaga, čak i onda kad su te snage homogene s osnovnim vladajućim interesima (na primjer u krajnje protekcionističkim sistemima, u borbi s ekonomskim liberalizmom). U strankama koje predstavljaju podređene društvene grupe elemenat stabilnosti je nužan da bi se osigurala hegemonija ne povlaštenim grupama nego progresivnim elementima, koji su organski napredni u uspoređenju s drugim srodnim i savezničkim grupama, ali koje su miješane i nestalne.

U svakom slučaju valja istaknuti da je do bolesnih manifestacija birokratskoga centralizma došlo zbog nedostatka inicijative i odgovornosti dolje, to jest zbog političke primitivnosti perifernih snaga, čak i onda kada su homogene s hegemonističkom teritorijalnom grupom (pojava pijemontizma⁷⁵) u prvim desetljećima talijanskoga jedinstva). Stvaranje takvih situacija može biti krajnje štetno i opasno u međunarodnim organizmima (Društvo naroda).

Demokratski centralizam pruža elastičnu formulu, koja se prilagođava mnogim utjelovljenjima; ona živi

⁷⁵) Prenošenje elemenata vladanja karakterističnih za kraljevinu Pijemont na druge talijanske oblasti poslije ujedinjenja (Bilj. red.).

toliko koliko se tumači i stalno prilagođava potrebama: ona se sastoji od kritičkog istraživanja onoga što je jednako u prividnoj raznolikosti i onoga što je, međutim, različito čak i suprotno u prividnoj jednodolnosti, da bi se organiziralo i čvrsto povezalo ono što je slično, ali na takav način da organiziranje i povezivanje izgledaju praktična i »induktivna« potreba, eksperimentalna, a ne rezultat racionalnog, deduktivnog, apstraktnog procesa, to jest procesa svojstvenog čistim intelektualcima (ili čistim magarcima).

Taj stalan intezivan rad na razdvajanju »internacionalnog« od »unutarnog« elementa u nacionalnoj i lokalnoj stvarnosti jest zapravo konkretna politička akcija, jedina produktivna djelatnost povijesnog napretka. On zahtijeva organsko jedinstvo između teorije i prakse, između intelektualnih slojeva i narodnih masa, između onih koji vladaju i onih kojima se vlada. S te točke gledišta formule o jedinstvu i federaciji gube veliki dio svojega značenja, dok zadržavaju svoj otrov u birokratskoj koncepciji, po kojoj najposlije prestaje postojati jedinstvo a nastaje ustajala bara, površinski mirna i »nijema«, i tada nema federacije nego nastaje »vreća krumpira«, to jest mehaničko dodavanje pojedinih »jedinica« koje međusobno nemaju veze.

(*Note sul Machiavelli*, p. 74—77; *Izabrana dela*, str. 264—269)

Teorem određenih proporcija

Taj se teorem može korisno primijeniti da se prikažu jasnijima i shematski očitijima mnoga raspravljanja koja se odnose na znanost o organizaciji (prouča-

vanje upravnog aparata, demokratskog sistema itd.), također i na opću politiku (u analizama situacija, odnosa snaga u problemu intelektualaca itd.). Razumnije se da ne valja zaboraviti da pribjegavanje teoremu određenih proporcija ima shematsku i metaforičku vrijednost, to jest ne može se mehanički primijeniti zato što u ljudskim skupinama prevladavajuću ulogu igra kvalitativni elemenat (ili elemenat tehničke i intelektualne sposobnosti pojedinih komponenata), stoga se ne može mjeriti matematički. Međutim, može se reći da svaka ljudska skupina ima jedno svoje posebno *najbolje* načelo određenih proporcija.

Tom teoremu može korisno pribjeći posebno znanost o organizaciji i to se jasno pokazuje u vojsci. Ali, svaki oblik društva ima svoj tip vojske, a svaki tip ima svoje načelo određenih proporcija koje se, uostalom, mijenja i u pojedinim rodovima oružja ili specijalnostima. Postoji određeni odnos između boraca i onih koji imaju činove, podoficira, podređenih oficira, viših oficira, štabova, generalštaba. Postoji odnos između različitih rodova oružja i specijalnosti. Svaka promjena u jednom dijelu određuje potrebu nove ravnoteže sa svim dijelovima.

Politički, može se vidjeti kako se teorem primjenjuje u strankama, sindikatima, tvornicama, te vidjeti kako svaka društvena grupa ima vlastiti zakon određenih proporcija koji varira prema kulturnoj razini, mentalnoj neovisnosti, prema duhu inicijative i smisla za odgovornost i disciplinu onih svojih članova koji su najviše zaostali i periferni. U *Načelima čiste ekonomije* Pantaleoni je ovako rezimirao zakon o konačnim proporcijama: »... Tjelesa se kemijski kombiniraju samo u određenim proporcijama i svaka količina jednoga ele-

menta koja prelazi količinu koja je potrebna za jednu kombinaciju s drugim elementima, koji su prisutni u određenim količinama, ostaje *slobodnom*; ako je količina jednoga elementa manja u odnosu prema količini drugih prisutnih elemenata, do kombinacije dolazi samo u mjeri u kojoj je dovoljna količina elementa koji je prisutan u *manjoj količini* nego što su to drugi.⁷⁶⁾

Mogli bismo se metaforički poslužiti tim zakonom da razumijemo kako neki »pokret« ili tendencija mišljenja postaju strankom, to jest efikasnom političkom snagom sa stajališta obavljanja vladajuće moći, upravo u mjeri u kojoj posjeduju (u kojoj su interno razradili) rukovodiocce različitoga stupnja, te u mjeri u kojoj su ti rukovodioci stekli određene sposobnosti. Povijesni »automatizam« određenih pretpostavki (postojanje određenih objektivnih uvjeta) politički se pojačava od stranaka i sposobnih ljudi; ako njih nema ili ako su slabi (kvantitativno i kvalitativno) čini neplodnim sam »automatizam« (koji zbog toga nije automatizam); postoje apstraktne pretpostavke, ali se posljedice ne ostvaruju jer nedostaje ljudski činilac. Zato se može reći da stranke imaju kao zadatak proizvesti sposobne rukovodiocce, one su masovna funkcija koja odabire, razvija, množi potrebne rukovodiocce da bi se jedna određena društvena grupa (koja je »fiksirana« količina toliko koliko se može utvrditi koliko ima komponenata iz svake društvene grupe) raščlanila i od nesređenoga kaosa postala organski sredena politička vojska. Kada u stalnim izborima istoga ili različitoga stupnja (na primjer u Njemačkoj prije Hitlera: izbori za predsjednika republike, za Rajhstag, za pokrajinske skupštine, za komunalna vijeća i tako sve niže do zadružnih komiteta) jedna

⁷⁶⁾ Maffeo Pantaleoni: *Načela čiste ekonomije*, Milano, 1931. str. 112 (Bilj. talij. red.).

stranka u svojoj glasačkoj masi oscilira od najvećih do najmanjih koji izgledaju čudni i proizvoljni, iz toga se može izvesti zaključak da su okviri te stranke nedovoljni količinom i kvalitetom, ili nedovoljni količinom a ne kvalitetom (relativno), ili kvalitetom a ne količinom. Stranka koja dobija mnogo glasova na lokalnim izborima a manje na onima veće političke važnosti zaista je kvalitativno oslabljena u svom središnjem rukovodstvu: ima mnongo podređenih ili bar ima u dovoljnom broju, ali nema štaba koji je primjieran toj zemlji, njezinom položaju u svijetu itd. Analize te vrste spominjali smo u drugim poglavljima.

Sociologija i politička znanost

Sudbina sociologije je povezana s dekadencijom pojma o političkoj znanosti i političkoj vještini do koje je došlo u XIX stoljeću (točnije u drugoj polovici, sa sudbinom evolucionističkih i pozitivističkih učenja). Ono što je stvarno važno u sociologiji upravo je politička znanost. »Politika« je postala sinonim za parlamentarnu politiku ili za lične klike. Uvjerenje je da je uređenjima i parlamentima započela epoha »prirodne evolucije«, da je društvo pronašlo svoje konačne temelje zato što su racionalni.

Evo, društvo se konačno može proučavati metoda-
ma prirodnih znanosti. Osiromašenje pojma o državi bilo je posljedica takvog načina gledanja. Ako politička znanost znači znanost o državi, a država je čitav onaj splet praktičnih i teorijskih aktivnosti pomoću kojih vladajuća klasa ne samo opravdava i održava svoju prevlast nego uspijeva da postigne aktivnu suglasnost onih kojima vlada, onda je jasno da sva bitna pitanja socio-

logije nisu drugo nego pitanja političke znanosti. Ako i postoji kakav ostatak, taj ne može biti drugo nego neki lažan problem, to jest kakav od problema za dokolicu. Stoga se piscu *Popularnog ogleda*⁷⁷⁾ nametao problem da odredi u kojim se odnosima mogla postaviti politička znanost sa filozofijom prakse, ako su istovjetne (što se ne može podržavati, ili se može podržavati samo sa stajališta najzatucanijega pozitivizma), ili je politička znanost ukupnost empirijskih ili praktičnih načela koja se izvode iz šire koncepcije svijeta ili izričito filozofije, ili je ta filozofija samo znanost o općim pojmovima i kategorija koja nastaje iz političke znanosti itd.

Ako je istina da se čovjek ne može zamisliti drugačije nego kao povijesno određen, to jest da se razvio i da živi u određenim uvjetima, u određenom društvenom kompleksu ili ukupnosti društvenih odnosa, može li se onda zamisliti sociologija kao proučavanje samo tih uvjeta i zakona koji ravnaju tim razvitkom? Budući da se ne može zanemariti volja i inicijativa samih ljudi, ta koncepcija ne može a da ne bude pogrešna.

Treba postaviti problem što je sama »znanost«. Zar nije sama nauka »politička znanost« i politička misao koliko preobražava ljude, pravi ih drugačijim od onih kakvi su bili prije? Ako je sve »političko«, treba, da ne bismo upali u tautološko i dosadno fraziranje, pomoću novih koncepcija razlikovati politiku koja odgovara onoj znanosti koja se tradicionalno zove »filozofija« od politike koja se zove političkom znanošću u užem smislu. Ako je znanost »otkrivanje« one stvarnosti koja se prije nije poznavala, zar ta stvarnost nije na taj način shvaćena, u određenom smislu, kao transcendentna i zar se ne

⁷⁷⁾ Buharin (Elj. talij. red.).

misli da postoji još nešto »nepoznato« i stoga transcendentno? A zar shvaćanje znanosti kao »stvaralaštva« ne znači dakle da je shvaćamo kao »politiku«? Sve se sastoji u tome da se vidi je li to »arbitrarno« ili racionalno stvaralaštvo, to jest je li »korisna« ljudima za proširivanje njihova shvaćanja života, za podizanje na viši stupanj (razvijanje) samoga života.⁷⁸⁾

Broj i kvaliteta u predstavničkim sistemima

Jedno od najbanalnijih općih mjesta koja se stalno ponavljaju protiv izbornoga sistema formiranja državnih organa je onaj da je u njima »broj vrhovni zakon« i da »mišljenje bilo kakvoga glupaka koji zna pisati (dapače, u određenim zemljama, nepismenjaka) vrijedi, u pogledu učinka u određivanju političkoga kursa države, točno toliko koliko mišljenje onoga koji državi i naciji posvećuje svoje najbolje snage« itd.⁷⁹⁾

Ali činjenica je da ni u kojem slučaju nije istina da je broj »vrhovni zakon«, niti da je važnost mišljenja svakoga birača »točno« jednaka. Brojevi su, i u ovom slučaju, obična instrumentalna vrijednost, koji prikazuju mjeru i odnos i ništa više. A što se mjeri? Mjeri se upravo efikasnost i kapacitet ekspanzije i uvjerenosti mišljenja malobrojnih, aktivnih manjina, elita, avangarda itd. itd., to jest njihova racionalnost ili

⁷⁸⁾ U pogledu *Popularnog oglasa* i njegova dodatka pod naslovom *Teorija i praksa* treba pogledati u »Novoj antologiji« od 16. ožujka 1933. filozofski pregled Armanda Karlinija, iz kojega proizlazi da jednadžba: »Teorija: praksa = čista matematika: primijenjena matematika« bila izrečena od jednog Engleza (čini mi se da je to bio Whittaker).

⁷⁹⁾ Formulacije su brojne, neke čak i sretnije od te koju smo citirali, a kojoj je autor Mario da Silva, u časopisu »Fašistička kritika« od petnaestoga kolovoza 1932, ali sadržaj je uvijek isti.

povijesnost ili konkretna funkcionalnost. To znači da nije istina da je važnost mišljenja pojedinaca »točno« jednaka. Ideje i mišljenja ne »rađaju se« spontano u mozgu svakoga pojedinca: postojalo je središte formiranja, i radijacije, širenja, uvjeravanja, grupa ljudi, ili dapače pojedina ličnost, koja ih je razradila u aktualnoj političkoj formi.

Prebrojavanje »glasova« krajnja je manifestacija dugoga procesa u kojemu najveći utjecaj imaju baš oni koji »državi i naciji posvećuju svoje najbolje snage« (kada one takve jesu). Kada ta pretpostavljena grupa optimata, unatoč bezbrojnim materijalnim snagama što ih posjeduje, nema suglasnosti većine, trebat će prosuditi da je ili nesposobna ili da ne predstavlja »nacionalne interese« koji ne mogu a da ne prevladavaju kad se nacionalna volja unosi više u jedan smjer nego u drugi. »Za nesreću« svatko se dovodi u takvo stanje da mijesha svoje »pojedinačno« s nacionalnim interesom te da stoga nalazi kako je »strašno« itd. da odlučuje »zakon broja«; zacijelo je bolje postati *elitom* na osnovu dekreta. Stoga se ne radi o tome da je onaj koji intelektualno »ima mnogo« osjeća sveden na razinu posljednjeg nepismenjaka, nego o onome koji umišlja da ima mnogo i koji želi »običnom« čovjeku oduzeti i onaj beskrajno malen ulomak vlasti što je on posjeduje u odlučivanju o toku državnog života.

Od kritiziranja (koje je oligarhijskoga porijekla a ne elitnoga) koje se odnosi na parlamentaristički sistem (čudno je kako se taj sistem ne kritizira zbog toga što historicistička racionalnost brojčanoga slaganja biva sistematski falsificirana od utjecaja bogatih), te su se banalne tvrdnje proširile na svaki predstavnički sistem, pa i onda kad nije parlamentaran, kada i nije uobli-

čen prema pravilima formalne demokracije. Toliko su te tvrdnje još manje točne. U tim drugim suglasnost nema u momentu glasanja jednu konačnu fazu, naprotiv.⁸⁰ Pretpostavlja se da je suglasnost trajno aktivna, sve do časa kada bi se oni koji su suglasni mogli smatrati »funkcionarima« države, a izbori načinom dobrovoljnog novačenja državnih funkcionara određenoga tipa, koji bi se u određenom smislu mogli (na različitim razinama) povezati sa samoupravljanjem.

Budući da se izbori ne vrše na osnovu generičkih i nejasnih programa, nego na osnovu neposredno konkretnog rada, onaj koji pristaje obavezuje se da uradi nešto više nego običan legalni građanin, da bi se ostvarili, to jest da bi bili avangarda aktivnoga i odgovornog rada. Element »dobrovoljnosti« u inicijativi ne bi se mogao kod širokog mnoštva stimulirati na drugi način. A kada to mnoštvo ne sačinjavaju amorfní građani, nego produktivni i kvalificirani elementi, može se shvatiti kakvu važnost može imati pojava glasanja.⁸¹)

Misao da »društvo sebi ne postavlja zadatke za čija rješenja već ne postoje materijalni uvjeti« zahtijeva da se istraži kako se oblikuju upravo trajne kolektivne volje i kako te volje sebi postavljaju neposredne i posredne konkretne ciljeve, to jest liniju kolektivne akcije. Radi se o dužim ili kraćim procesima razvitka, rijetko o iznenadnim »sintetičkim« eksplozijama. Događaju se također i sintetičke »eksplozije«, ali promatrajući izbliza, vidi se da je to više rušenje nego obnavljanje, više uklanjanje vanjskih i mehaničkih zapreka autohtonom

⁸⁰) Aluzija na sovjetski sistem trajne kontrole birača nad izabranim (Bilj. talij. red.).

⁸¹) Ta bi se zapažanja mogla razviti šire i organskije ističući i druge razlike između raznih tipova izbornoga sistema prema tome kako se mijenjaju opći društveni i politički odnosi: odnos između izbornih funkcionara i onih karijerističkih itd.

i spontanom razvitku: kao primjer za to se može prihvatiti »sicilijanska večernja«.⁸²⁾

Mogla bi se konkretno proučavati formacija jednog kolektivnog povijesnog pokreta analizirajući ga u svim njegovim molekularnim fazama, a to se obično ne radi jer bi otežalo svako raspravljanje; nasuprot, prihvaćaju se tekuća mišljenja koja su već izgrađena oko jedne grupe ili jedne dominirajuće ličnosti. Problem koji se suvremeno izražava u stranačkim terminima ili u terminima koalicije srodnih stranaka: kako se započinje konstituiranje jedne stranke, kako se razvija njezina organizirana i društveno utjecajna snaga itd. Radi se o molekularnom procesu krajnje sitnom, detaljne analize, kapilarnom, čija se dokumentacija sastoji od beskrajne količine knjiga, knjižica, časopisnih i novinskih članaka, govornih razgovora i rasprava koje se ponavljaju bezbroj puta a to sve u svojoj gigantskoj ukupnosti predstavlja onaj bujan rad iz kojega se rađa kolektivna volja određenoga stupnja homogenosti, onoga određenog stupnja koji je nužan i dovoljan da odredi akciju koja će biti koordinirana i istovremeno u vremenu i geografskom prostoru u kojem se povijesni događaj zbiva.

Važnost utopija i konfuznih i racionalističkih ideologija u početnoj fazi povijesnih procesa kada se formiraju kolektivne volje: utopije, apstraktni racionalizam, imaju istu važnost starih shvaćanja svijeta koje su povijesno razrađene zbog nagomilanih neprestanih iskustava. Važna je baš kritika kojoj se takav ideološki splet podvrgava od strane prvih predstavnika nove povijesne faze. S pomoću te kritike nastaje proces ra-

⁸²⁾ »Sicilijanska večernja«, naziv za ustanak Sicilijanaca 1782. godine protiv francuske dominacije pod napuljskim kraljem Karlom I Anžuskim (Bilj. red.).

zlikovanja i promjene u relativnoj važnosti što su je elementi starih ideologija posjedovali: ono što je bilo drugorazredno i podređeno ili pače sporedno, prihvaća se kao glavno, postaje jezgra novoga doktrinarnog spleta. Stara kolektivna volja se raspada u svojim proturječnim elementima, jer se podređeni od tih elementa društveno razvijaju itd.

Poslije formiranja stranačkog režima, što je povijesna faza vezana uz standardizaciju velikih masa stanovništva (komunikacije, novine, veliki gradovi), molekularni procesi se zbivaju brže nego u prošlosti.

(Note sul Machiavelli, p. 77-83)

*Pitanje »kolektivnog čovjeka«
ili »društvenog komformizma«*

Odgojni i obrazovni zadatak države uvijek ima za svrhu da stvara nove i više tipove civilizacije, da prilagodi »civilizaciju« i moralnost najširih narodnih masa potrebama stalnog razvitka ekonomskog i proizvodnoga aparata, dakle, da i fizički izgradi nove tipove čovječnosti. Ali, kako će svaki pojedinac uspjeti da se utjelovi u kolektivnom čovjeku i kako će se zbiti odgojni pritisak na pojedinca, kako će se dobiti njihov pristanak i suradnja, kako će se doći do toga da nužda i prisila postanu »slobodom«? Pitanje »prava«, čiji će pojam morati biti proširen, uključuje i one aktivnosti koje danas potpadaju pod formulu »pravno indiferentnoga« i koje su u vlasti građanskoga društva, koje djeluje bez »sankcija« i bez taksativnih »obaveza«, ali svejedno vrše kolektivni pritisak i postizavaju objektivne rezultate u

izgrađivanju običaja, načina mišljenja i djelovanja u moralu itd.

Politički pojam takozvane permanentne revolucije nikao je prije 1848, kao znanstveno razrađen izraz jakobinskih iskustava od 1789 — Termidora. Formula je svojstvena jednom povijesnom razdoblju u kojem još nisu postojale velike masovne političke stranke i veliki ekonomski sindikati, a društvo je još bilo, da tako kažem, u mnogim svojim vidovima u stanju fluidnosti: veća zaostalost sela i gotovo potpuni monopol političko-državnog djelovanja u malobrojnim gradovima ili upravo u jednom jedinom (Pariz za Francusku), državni je aparat bio relativno slabo razvijen, a građansko je društvo posjedovalo veću neovisnost o državnoj aktivnosti, određeni sistem vojnih snaga i nacionalnog naoružanja, veća samostalnost nacionalnih ekonomija prema ekonomskim odnosima na svjetskom tržištu itd.

U razdoblju poslije 1870, s evropskom kolonijalnom ekspanzijom, svi se ti elementi mijenjaju, unutrašnji i međunarodni organizacijski odnosi države postaju složeniji i jači, a formula iz četrdeset osme o »permanentnoj revoluciji« biva u političkoj znanosti razrađena i nadvladana formulom »građanske hegemonije«. U političkoj vještini događa se ono što i u vojnoj: pokretni rat postaje sve više pozicionim ratom, pa se može reći da jedna država pobjeđuje u ratu toliko koliko ga do detalja i tehnički pripremi u vrijeme mira. Masivna struktura modernih demokracija, bilo kao državnih organizacija, bilo kao spleta udruženja u građanskom životu, tvore za političku vještinu isto ono što i »rovovi« i stalne frontovske utvrde u pozicionom ratu: oni čine samo »djelomičnim« elemenat pokreta koji je prije činio »čitav« rat itd.

Pitanje se postavlja za moderne države, a ne za zaostale zemlje i kolonije, gdje su još na snazi oblici koji su drugdje nadvladani i postali anakronistički. I pitanje vrijednosti ideologija (kako se može izvesti iz polemike Malagodi — Kroče⁸³) — s Kročeovim primjedbama o sorelovskom mitu, koje se mogu okrenuti protiv »strasti« — mora se proučavati u raspravi o političkoj znanosti.

(*Note sul Machiavelli*, p. 83—85; *Izabrana dela*, str. 249—251)

Ekonomsko-korporativna faza države

Gvičardini znači u političkoj znanosti korak natrag prema Makijaveliju. Veći Gvičardinijev pesimizam znači samo ovo. Gvičardini se vraća jednoj političkoj misli koja je čisto talijanska, dok se Makijaveli bio podigao do evropske misli. Makijaveli se ne može razumjeti ako se ne vodi računa o tome da on nadvladava evropsko iskustvo (u tom razdoblju međunarodno). Njegova bi »volja«, bez evropskog iskustva, bila utopijska. I samo shvaćanje »ljudske prirode« postaje zbog te činjenice različito i kod jednoga i kod drugoga. U Makijavelijevoj ljudskoj prirodi sadržan je »evropski čovjek«, a taj je čovjek u Francuskoj i Španjolskoj stvarno nadvladao raspadnutu feudalnu fazu u apsolutnu monarhiju: nije, dakle, »ljudska priroda« koja se suprotstavlja tome da bi se u Italiji pojavila unitarna apsolutna monarhija, nego prolazni uvjeti što ih volja može nadvladati. Makijaveli je »pesimist« (ili bolje »realist«)

⁸³) Vidjeti u Kročea, *Kritički razgovori*, IV serija, Bari 1932. str. 143—146.

u razmišljanju o ljudima i pokretačima njihova djelovanja; Gvičardini nije pesimist nego skeptik, i to usko-grudni.

Paolo Treves⁸⁴) pravi mnoge pogreške u sudovima o Gvičardiniju i Makijaveliju. Ne razlikuje dobro »politiku« od »diplomacije«, a baš je u tom nerazlikovanju uzrok njegovih netočnih ocjena. U stvari, u politici je voljni elemenat mnogo važniji nego u diplomaciji. Diplomacija sankcionira i teži da sačuva situacije koje su stvorene zbog sukoba državnih politika; kreativna je samo metaforički ili po filozofskoj konvencionalnosti (čitavo je ljudsko djelovanje stvaralačko). Međunarodni odnosi se tiču ravnoteže snaga u kojoj svaki pojedini državni elemenat može vrlo slabo utjecati: Firenca je mogla utjecati tako da se sama ojačava, na primjer, ali to jačanje iako je poboljšalo njezinu poziciju u talijanskoj i evropskoj ravnoteži nije se, zacijelo, moglo zamišljati odlučnim u preokretanju ukupnosti same ravnoteže. Zato je diplomat, po samoj svojoj profesiji, prisiljen da bude skeptik i konzervativno uskogrudan.

U unutrašnjim odnosima jedne države situacija je neuporedivo pogodnija za središnju inicijativu, za volju vladanja onako kako ju je shvaćao Makijaveli. Sud što ga je De Sanktis⁸⁵) dao o Gvičardiniju mnogo je realističniji nego što to Treves vjeruje. Treba postaviti pitanje zašto je De Sanktis bio bolje od Trevesa pripremljen dati sud koji je povijesno i znanstveno točniji. De Sanktis je sudjelovao u jednom stvaralačkom trenutku talijanske političke povijesti, u trenutku u kojem je djelotvornost političke volje, upravljena k tome da

⁸⁴ Paolo, Treves, *Politički realizam Frančeska Gvičardinija*, »Nuova rivista storica«, studeni-prosinac 1930.

⁸⁵ De Sanctis, Francesco (1817—1883), talijanski kritičar, književni historik i političar (Bilj. red.).

pobudi nove i originalne snage a ne samo da računa s onim tradicionalnim, shvaćene kao nesposobne da se razviju i reorganiziraju (gvičardinijevski politički skepticizam), u kojemu je ta politička volja pokazala svu svoju potencijalnost ne samo u vještini osnivanja jedne države iznutra nego i u ovladavanju međunarodnim odnosima obnavljajući profesionalne i uobičajene diplomatske metode (s Kavurom). Kulturna je atmosfera bila povoljna za jednu mnogo obuhvatniju realističku koncepciju političke znanosti i vještine. Ali, zar je i bez te atmosfere De Sanktisu bilo nemoguće shvatiti Makijavelija? Određena atmosfera povijesnog trenutka obogaćuje De Sanktissove oglede sentimentalnim patosom koji čini sadržaj simpatičnijim i strastvenijim, umjetnički izražajnim i simpatičnijim znanstveno izlaganje, ali bi se logički sadržaj političke znanosti mogao zamišljati i u razdobljima gore reakcije. Nije li možda i sama reakcija konstruktivan čin volje? A nije li i konzervacija vojni čin? Zašto bi dakle bila »utopijska« Makijavelijeva volja, zašto revolucionarna a ne utopijska volja onoga koji hoće da sačuva postojeće i spriječi da izbiju i organiziraju se nove snage koje bi uzbunile i pokrenule tradicionalnu ravnotežu? Politička znanost uopćava elemenat »volje« i ne brine se za cilj koji se jedna određena volja primjenjuje. Atribut »utopijski« nije svojstven političkoj volji uopće nego pojedinim voljama koje ne znaju povezati sredstvo sa svrhom, pa zbog toga i nisu volje nego nejasne težnje, snovi, želje itd

Gvičardinijev skepticizam (ne pesimizam inteligencije, koji kod realističkih aktivnih političara može biti spojen s optimizmom volje) ima različito porijeklo: 1. diplomatsku profesiju, to jest profesiju koja je podre-

đena, izvršno-birokratska, koja mora da prihvaća tuđu volju (onu političku vlastite vlade ili vladara) posebnim uvjerenjima diplomata (koji može, doduše, osjećati tu volju kao da je njegova vlastita ako odgovara njegovim uvjerenjima, ali je može i ne osjećati: budući da je biće diplomacije nužno postalo jedna specijalizirana profesija, dovelo je do te posljedice tako da se diplomat može odvojiti od politike promjenljivih vlada itd.), odatle skepticizam i u znanstvenoj obradi izvan znanstvene predrasude; 2. sama Gvičardinijeva uvjerenja, koji je bio konzervativac, u općem okviru talijanske politike, pa stoga teoretizira vlastita mišljenja, vlastiti politički položaj itd.

Gvičardinijevi spisi su više znak vremena nego politička znanost i to je De Sanktisov sud; znak vremena a ne ogled iz povijesti političke znanosti jest i spis Paola Trevesa.

*Hegemonija (građansko društvo)
i podjela vlasti*

Podjela vlasti i čitava rasprava koja je nastala oko njezina ostvarenja te pravna dogmatika rođena od njezina nastanka rezultati su borbe između građanskog i političkog društva u određenom povijesnom razdoblju s određenom nestalnom ravnotežom vlasti koja je uvjetovana činjenicom da su određene kategorije intelektualaca (u izravnoj službi države, posebno civilna i vojna birokracija) još previše povezane sa starim vladajućim klasama. To jest, unutar društva se događa ono što Kroče zove »vječnim sukobom između crkve i države«, u kojemu crkva treba da predstavlja građansko

društvo u cjelini (dok je to ona u njemu samo jedan element postupno sve manje važan) a država je pokušaj da se stalno kristalizira određeni stadij razvitka, određena situacija. U tom smislu sama crkva može postati državom, a sukob se može manifestirati između građanskog laičkog i laicizirajućeg društva i države-crkve (kada je crkva postala sastavni dio države, monopolizirano političko društvo određene privilegirane grupe koja sebi pridružuje crkvu da bi svoj monopol bolje podržala onom zonom građanskog društva što predstavlja crkva).

Bitna važnost podjele vlasti za politički i ekonomski liberalizam: čitava se liberalna ideologija, po svojim snagama i svojim slabostima, može uključiti u načelo podjele vlasti pa izgleda da je izvor slabosti liberalizma: birokracija, to jest kristalizacija rukovodećeg kadra koji vrši prisilnu vlast i koji u jednoj određenoj točki postaje kasta. Odatle potječe narodni zahtjev da sve dužnosti budu izborne, zahtjev koji je krajnji liberalizam a u isto vrijeme njegov raspad (načelo trajne ustavotvorne skupštine itd.: u republikama razdoblje na koje je izabran šef države daje neko iluzorno zadovoljstvo tom elementarnom narodnom zahtjevu).

Jedinstvenost države u razlikovanju vlasti: parlament je više vezan uz građansko društvo, sudska vlast između vlade i parlamenta, predstavlja kontinuitet pisanih zakona (čak i protiv vlade). Naravno, sve tri vlasti su također organi političke hegemonije, ali u različitoj mjeri: 1. parlament; 2. sudstvo; 3. vlada. Treba opaziti kako posebno težak utisak na javnost uzrokuju nepravilnosti sudbene administracije: hegemonski aparat je najosjetljiviji na tom području, kojemu se mogu dodati nepravilnosti u policiji i političkoj administraciji.

Pojam prava

Pojam prava mora biti bitno obnoviteljski. Taj se pojam ne može integralno naći ni u jednom prethodnom učenju (niti u učenju tako zvane pozitivne škole, posebno ne u učenju Ferrija). Ako svaka država teži da stvori određeni put civilizacije i građanina (pa stoga i tip sporazumijevanja i pojedinačnih odnosa) ako teži da eliminira određene običaje i stavove te uvede druge, pravo će biti sredstvo za taj cilj (uporedo sa školom te drugim ustanovama i aktivnostima); ono mora biti razrađeno dok ne bude usklađeno s ciljem, maksimalno efikasno te produktivno pozitivnim rezultatima.

Koncepcija prava morat će biti oslobođena svakog ostatka transcendentnoga i apsolutnog, praktično svakoga moralističkoga fanatizma. Ipak mi se čini da ne može polaziti sa stajališta da država ne »kažnjava« (ako je taj izraz sveden na svoje humano značenje), nego da se bori samo protiv društvene »opasnosti«. U stvari, država se mora shvatiti kao »odgajatelj« ukoliko upravo teži da stvori novi tip ili razinu civilizacije. Zbog činjenice da se bitno djeluje na ekonomske snage, da se reorganizira i razvija aparat ekonomske proizvodnje, da se obnavlja struktura, ne smije se izvući zaključak da se činjenice u nadgradnji moraju prepustiti sebi samima, svom spontanom razvitku, slučajnom i sporadičnom klijanju. Država, koja je i na tom području sredstvo »racionalizacije«, ubrzanja i tejlORIZACIJE, djeluje prema planu, požuruje, potiče, nagoni i »kažnjava« zato što, kad su već jednom stvoreni uvjeti u kojima je »omogućen« određeni način života, »kriminalna akcija ili propust« moraju imati svoju kaznenu sankciju, koja ima i moralni doseg, a ne samo sud o općoj opasnosti. Pravo je represivan i negativan vid čitave pozitivne ak-

tivnosti u civiliziranju što je razvija država. U koncepciji prava moraju biti inkorporirane također »nagrada« djelatnost pojedinca, grupe itd; nagrađuje se zaslužna i pohvalna djelatnost, kao što se kažnjava ona kriminalna (a kažnjava se na originalne načine tako da se navodi na uplitanje »javno mišljenje« kao sankcijski faktor).

Politika i ustavno pravo

U »Novoj antologiji« od 16. prosinca 1929. godine objavljena je mala bilješka nekog M. Acalinija (*Azzalini*), *Državna znanost i vještina*, koja može biti zanimljiva kao predstavljanje elemenata među kojima se kreće znanstveni shematizam. Acalini započinje s tvrdnjom da je Makijaveli stekao blistavu slavu time što je »u okviru države opisao područje politike«. Što je time Acalini htio reći nije lako razumjeti: prenosi iz III poglavlja *Vladara* rečenicu: »Kud mi je kardinal Roano rekao da se Talijani ne razumiju u rat, ja sam mu odgovorio da se Francuzi ne razumiju u državu« pa na samom tom citatu zasniva tvrdnju da se, dakle, u Makijavelijevu shvaćanju »politika mora shvatiti kao znanost i kao znanost o državi« i da je njegova slava bila itd. (izraz »znanost o državi« za »politiku« upotrijebio je, prije Makijavelija, u pravom modernom značenju, samo Marsilio Padovanski). Acalini je prilično lagan i površan. Anegdota o kardinalu Roanu, iščupana iz teksta, ne znači ništa. U kontekstu poprima značenje na koje se ne mogu primijeniti znanstvene dedukcije: očito je da se radi o dosjetki, o šali, o neposrednom uzvraćanju. Kardinal Roano bio je ustvrdio da se Talijani ne razumiju u rat: da mu duhovito uz-

vрати, da mu ne ostane dužan, Makijaveli mu odgovara da se Francuzi ne razumiju u državu jer inače ne bi bili dopustili papi da poveća svoju moć u Italiji, što je bilo protivno interesima francuske države. Makijaveli je bio vrlo daleko od pomisli da se Francuzi ne razumiju u državu jer se i sam divio načinu kojim je monarhija (Luj XI) dovela Francusku do državnoga jedinstva pa je državnu francusku aktivnost upotrebljavao za usporedbu sa Italijom. U ovom svom razgovoru s kardinalom Roanom on je mislio na »aktivnu politiku« a ne na »političku znanost« jer po njemu, ako je bilo štetno za »vanjsku politiku« Francuske, to je bilo još štetnije za unutrašnju talijansku politiku.

Zanimljivo je da polazeći od tako neprikladna citata Acaini nastavlja da »iako izjavljuje da ta znanost proučava državu, daje se definicija (!?) koja je posve neprecizna (!) jer se ne pokazuje kakvim se kriterijem mora odnositi prema objektu istraživanja. Nepreciznost je apsolutna s obzirom na činjenicu da se uopće sve pravne znanosti, a javno pravo posebno, neizravno i izravno odnose na taj element«.

Što znači sve to, a što se odnosi na Makijavelija? Manje od ništa: mentalnu konfuziju. Makijaveli je pisao knjige o »neposrednoj političkoj akciji«, nije napisao utopiju u kojoj bi priželjkivao jednu već osnovanu državu, sa svim njezinim funkcijama i svim njezinim konstituiranim elementima. U svom raspravljanju, u svojoj kritici sadašnjosti, izrazio je opće pojmove, koji se stoga prikazuju u aforističkoj a ne sustavnoj formi. Izrazio je originalnu koncepciju svijeta, a i ona bi se mogla zvati »filozofijom prakse« ili »neohumanizmom« ukoliko ne priznaje transcendentalne ili imanentne elemente (u metafizičkom smislu), nego se čitava temelji

na konkretnoj aktivnosti čovjekovoj, koji djeluje i preobrazava stvarnost zbog svojih povijesnih potreba. Nije istina, kao što se čini da vjeruje Acalini, da Makijaveli nije vodio računa o »ustavnom pravu«, zato što je čitavo Makijavelijevo djelo protkano općim načelima ustavnog prava, pa on afirmira prilično jasnu potrebu da u državi dominira zakon, čvrsta načela na osnovu kojih kreporni građani mogu djelovati sigurni da neće biti podvrgnuti udarcima proizvoljnosti. Ali Makijaveli opravdano svodi sve na politiku, to jest na umjetnost vladanja ljudima, na pribavljanje trajne suglasnosti, dakle na osnivanje »velikih država«. Moramo se sjetiti kako je Makijaveli osjećao da komuna ili komunalna sinjorija ili republika ne mogu biti država jer je time zajedno s prostranim teritorijem nedostajalo takvo stanovništvo koje bi bilo baza vojne snage koja bi dozvolila autonomnu politiku: osjećao je da u Italiji, s papinstvom, traje jedno stanje nedržave i da će ono trajati dokle god religija ne postane »politika« države a ne više politika pape kojom se priječi osnivanje jakih država u Italiji, intervenirajući u unutrašnjem životu naroda kojima on vremenski vlada, i to u svrhe interesa koji nisu bili interesi tih država pa su zato djelovali tako da su remetili i rastvarali.

Mogla bi se u Makijavelija naći potvrda za ono što sam drugdje zabilježio: da talijanska srednievjekovna buržoazija nije znala izaći iz korporativne faze da bi ušla u političku zato što se nije znala posve osloboditi srednievjekovno-kozmopolitske koncencije što su je predstavljali papa, svećenstvo a također i intelektualci laici (humanisti), to jest nije znala stvoriti autonomnu državu, nego je ostala u srednjevjekovnom feudalnom i kozmopolitskom okviru.

Acalini piše da je »dobrovoljna« (...) sama Ulpijanova⁴⁹) definicija i, još bolje, njegovi primjeri što ih donosi u digestu, (...) izvanjska identičnost (pa što onda?) predmeta dviju znanosti: »*Ius publicum ad statum rei (publicae) romanae spectat. — Publicum ius, in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit.*« To jest, dakle, istovjetnost objekta u javnom pravu i političkoj znanosti, ali ne bitno, jer su kriteriji kojima se jedna ili druga znanost odnose prema istoj materiji posve različiti. Zapravo, različita su područja pravnoga reda i političkoga reda. I, zaista, dok prva promatra javni organizam sa statičkog stajališta kao prirodni proizvod određene povijesne revolucije, druga promatra taj isti organizam s dinamičkoga stajališta kao proizvod koji se može ocjenjivati po svojim vrlinama i manama i koji, dostojno, mora biti modificiran prema novim zahtjevima i novim evolucijama«. Stoga se može reći da je »pravni red spoznajni i analitički jer proučava i analizira različite javne institute u njihovom realnom bivstvovanju«, dok je »politički red nespoznajni i kritički jer ne proučava različite institute kakvi jesu, nego kakvi bi morali biti, to jest načelima vrednovanja i sudovima oportuniteta koji niti jesu niti mogu biti pravni«.

I takav umišljenko vjeruje da je Makijavelijev poštovalac i učenik, pa čak i usavršavalac.

»Iz toga slijedi da se takvoj opisanoj formalnoj identičnosti suprotstavlja tako duboka i značajna bitna različitost da ne dopušta sud što ga je izrazio jedan od najvećih suvremenih publicista koji je držao kako je teško ako ne i nemoguće stvoriti jednu političku znanost koja je posve odvojena od ustavnoga prava. Nama

⁴⁹) Ulpijen, Domicije (170—228), rimski klasični pravnik (Bilj. red.).

se čini da je taj izraženi sud istinit samo ako se analiza pravnoga vida i političkog vida zaustavlja na toj točki, ali nije istinit ako se proslijedi dalje individualizirajući iduće područje koje spada u isključivu kompetenciju političke znanosti. Ta posljednja, zapravo, ne ograničava se na to da proučava državnu organizaciju nespoznajnim i kritičkim kriterijem, te stoga različitim od onoga što se upotrebljava za isti objekat javnoga prava, nego proširuje svoju sferu na područje koje joj je svojstveno, istražujući zakone koji upravljaju nicanjem, nastajanjem, nazadovanjem država. Niti vrijedi tvrditi da takvo proučavanje pripada povijesti (!) shvaćenoj u općem značenju (!), jer iako se priznaje da je povijesno proučavanje istraživanje uzroka, posljedica, međusobnih veza međuovisnosti prirodnih zakona koji upravljaju bićem i nastajanjem država, uvijek će ostati u isključivo političkoj pripadnosti, dakle ne u povijesnoj, ni pravnoj, istraživanje sredstava koja su prikladna da praktično prethode općem političkom smjeru. Funkcija koju je Makijaveli sebi postavljao da je razvije te ju je sintetizirao govoreći: »Raspravljat ću o tome kako se tim monarhijama može upravljati i vladati« (*Vladar*, II pogl.) takva je po unutrašnjoj važnosti sadržaja i po specifikaciji, da ne samo da pokazuje samostalnost politike nego dopušta, barem u vidu što smo ga o crtali, također i formalnu razliku između nje i javnoga prava«. Eto što on shvaća *autonomijom* politike!

Ali, kaže Acalini, osim znanosti postoji politička vještina. »Postoje ljudi koji iz osobne intuicije izvlače ili su izvukli viziju potreba i interesa zemalja kojima upravljaju, koji su u djelovanju vlade u vanjskom svijetu ostvarili viziju onoga što su lično osjećali. Time, zaista, ne želimo reći da je intuitivna djelatnost i po

tome umjetnička jedina i prevladavajuća u državniku; želimo reći samo to da u njemu, uz praktične, ekonomske i moralne aktivnosti, mora postojati i ona spomenuta teoretska aktivnost, bilo osobnim aspektom intuicije, bilo pod objektivnim (!) vidom ekspresije, a da, ako nedostaju takvi uvjeti, ne može postojati ni čovjek koji vlada a još manje (?) državnik čiji je vrhunac označen upravo tom sposobnošću koja se ne može steći (?). Također i na političkom polju postoji, dakle, osim znanstvenika u kojemu prevladava teoretska spoznajna djelatnost, umjetnik u kojemu prevladava teoretska intuitivna djelatnost. Niti se time posve isključuje sfera djelatnosti političke vještine koja se može promatrati u odnosu prema državniku, koji praktičnim funkcijama vladanja ispoljava unutrašnji prikaz onoga što je osjećao, a može biti ocijenjena u vezi s piscem koji u vanjskom svijetu (!) ostvaruje političku istinu koju nije osjetio postupcima vlasti nego djelima i spisima koji prevode ono što je autor osjetio. To je slučaj Indijca Kamandakija (III st. pr. n.e.), Petrarke u djelu *Mali traktat za Kararce*, Botera u djelu *Smisao države* i u određenim aspektima Makijavelija i Macinija.

To je zaista divna zbrka, dostojna . . . Makijavelija, a posebno Titonija, urednika »Nove antologije«. Acalini se ne zna snaći ni u filozofiji, ni u znanosti o politici. Ali htio sam uzeti sve ove bilješke u nastojanju da dođem do jasnih pojmova po mojemu shvaćanju.

Treba razjasniti, na primjer, što može značiti »intuicija« u politici i izraz politička »vještina« itd. Sjetimo se skupa nekih Bergsonovih⁶⁷⁾ mjesta: »Inteligencija nam od života (stvarnost u pokretu) ne pruža nego

⁶⁷⁾ Bergson, Henri (1859—1941), francuski filozof, nobelovac, predstavnik iracionalizma u modernoj filozofiji (Bilj. red.).

prijevod u izrazima inercije. Ona kruži sve unaokolo uzimajući izvana najveći mogući broj pogleda na objekt koji ona privlači k sebi umjesto da u njega uđe. Ali, u samu unutrašnjost života uvest će nas intuicija: želim kazati instinkt koji je postao dezinteresiran«. »Naše oko percipira crte života bića, ali približene jedna drugoj, ne organizirane međusobno. Intenciju života, jednostavan pokret koji se kreće crtama koji ih spaja jednu s drugom i daje im smisao, te joj izmiče; a upravo tu intenciju umjetnik teži da čvrsto uhvati unoseći se u unutrašnjost objekta pomoću neke vrste simpatije, uklanjajući naporom intuicije prepreku što je prostor postavlja između njega i modela. Istina je pak da estetska intuicija prima samo individualno«. »Inteligenciju karakterizira prirodno neshvaćanje života zato što ona jasno predstavlja diskontinuitet i nepokretnost.«⁸⁸)

Razdvajanje, dakle, političke intuicije od estetske intuicije, ili lirske, ili umjetničke: samo metaforički se govori o političkoj umjetnosti. Politička intuicija ne izražava se u umjetniku, nego u »šefu«, pa se pod »intuicijom« ne smije razumijeti »poznavanje pojedinaca«, nego brzina povezivanja činjenica, međusobno stranih, i zamišljanje sredstava koja su prikladna za cilj da se otkriju koji su interesi u igri, kako bi se potakle ljudske strasti i usmjerile na određenu akciju. »Ekspresija« jednoga »šefa« jest »akcija« (u pozitivnom ili negativnom smislu: razbuktati jednu akciju ili spriječiti da se određena akcija razvije, već prema tome je li ili nije u skladu sa svrhom koja se želi postići). S druge strane, »šef u politici« može biti pojedinac, ali također i više ili manje političko tijelo. U tom će drugom slučaju jedinstvenost namjera postići pojedinac ili jedna mala

⁸⁸) H. Bergson, *Stvaralačka evolucija*, Pariz, 1907 (Bilj. talj. red.).

unutrašnja grupa, a u maloj grupi pojedinac koji se može katkada promijeniti a da ipak grupa ostane jedinstvena i čvrsta u svom kontinuiranom djelovanju.

Ako bi se pojam »vladara« morao prevesti u moderni i politički jezik, onako kao što on služi u Makijavelijevoj knjizi, morala bi se napraviti serija distinkcije: »vladar« bi mogao biti šef države, predsjednik vlade, ali također i politički vođa koji želi osvojiti državu ili osnovati novi tip države; u tom smislu »vladar« bi se mogao prevesti u moderni jezik kao »politička stranka«. U stvarnosti neke države »šef države«, to jest elemenat koji ekvilibrira različite interese što se bore protiv prevladavajućega interesa, ali koji nije ekskluzivan u apsolutnom smislu, upravo je »politička stranka«; ona međutim, za razliku od toga što u tradicionalnom ustavnom pravu pravno niti vlada niti upravlja, ima »stvarnu vlast«, vrši hegemonijsku funkciju, pa stoga i usklađujuću, različitih interesa, u »građanskom društvu«, a koja je stoga toliko stvarno isprepletena s političkim društvom da svi građani osjećaju da ona ipak vlada i upravlja. Na toj stvarnosti koja je u stalnom pokretu ne može se graditi ustavno pravo tradicionalnoga tipa, nego samo sustav načela koja kao cilj države utvrđuju svoj vlastiti kraj, svoj vlastiti nestanak, to jest apsorpiranje političkoga društva od strane građanskog društva.

(*Note sul Machiavelli, p. 85—94*)

*Robert Mikels
i političke stranke*

Musolini je drugi primjer stranačkoga vođe koji u sebi posjeduje osobine i vidovnjaka i vjernika. Osim toga, nije samo vođa velike stranke nego je također

jedini vođa velike države. S njim je također pojam aksioma: »stranke to sam ja« doživio, u smislu odgovornosti i predanoga rada, najveći razvoj.

Historijski to nije točno. Međutim, zabranjeno je stvaranje grupa i svako skupštinsko raspravljanje jer su se takva raspravljanja pokazala zlokobna. Musolini se služi državom da bi zapovijedao strankom, a služi se strankom, samo djelomično, u teškim trenucima, da bi zapovijedao državom. Osim toga, takozvana »Karizma«⁸⁹⁾, u Mikelsovu smislu, u suvremenom svijetu uvijek se podudara s primitivnom fazom masovnih stranaka, sa fazom u kojoj se učenje masama prikazuje kao nešto nebulozno i nesuvislo, kojemu treba jedan nepogrešivi papa da bi ga protumačio i prilagodio prilikama. Ta se pojava događa to češće što češće stranka nastaje i oblikuje se ne na bazi jedinstvenog shvaćanja svijeta, bogatog razvitkom zato što je izraz klase koja je povijesno bitna i napredna, nego na temelju nesuvislih i smušenih ideologija koje se hrane sentimentom i osjećajima koji još nisu dostigli završnu točku raspadanja, zato što klasa (ili klase) čiji je izraz, koliko god povijesno u raspadanju, još posjeduje određenu bazu i obraća se slavnoj prošlosti da od nje napravi štit protiv budućnosti. Primjer što ga Mikels daje kao dokaz o tome kako u masama odjekuje to shvaćanje djetinjasto izgleda onome koji pozna s kojom lakoćom talijanske mase padaju u sentimentalno pretjerivanje i u »emotivni« entuzijazam: jedan glas na deset tisuća prisutnih ispred palače Kidi povikao je: »Ne, ti si Italija«, u jednoj prilici objektivno stvarne uzbuđenosti fašističke gomile. Mu-

⁸⁹⁾ Karizma, milost, nagrada, osobita moć oličena božjom milošću. Karizmatičkima ličnostima nazivaju se one vođe koje na svoje pristaše vrše utjecaj svojim osobitim kvalitetama koje izgledaju nadnaravne.

solini je manifestirao karizmatičku bit svojega karaktera u telegramu što ga je poslao u Bolonju u kojemu je kazao da je siguran, posve siguran (i doista to je i bio, *pour cause*) da mu se ništa zlo ne može dogoditi prije nego što privede kraju svoju misiju.

»Mi ovdje ne pokazujemo opasnosti što ih karizmatičko shvaćanje može uzrokovati« (?). Karizmatičko usmjerenje nosi sobom neobično snažan politički dinamizam. Sen-Simon,⁹⁰ na svojoj smrtnoj postelji, rekao je svojim učenicima da se sjetite kako treba biti obuzet strašću da bi se uradile velike stvari. Biti obuzet strašću znači posjedovati dar da izazovemo strasti u drugima. To je jedan silan pokretač. To je prednost karizmatičkih stranaka prema onima koje se temelje na točno određenom programu i klasnom interesu. Međutim, istina je da je trajnost karizmatičkih stranaka često određena trajnošću njihovog elana i njihovog entuzijazma, koji katkada tvore vrlo krhke temelje. Zato vidimo kako karizmatičke stranke moraju poduprijeti svoje psihološke vrijednosti (!) organizacijama koje traju duže nego ljudski interesi. Karizmatički vođa može pripadati bilo kojoj stranci, bila ona autoritarna ili antiautoritarna (budući da antiautoritarne stranke postoje kao stranke; dapače, događa se da i antiautoritarni, anarhični, sindikalno-anarhični »pokreti« postanu »stranke« jer se okupljanje odvija oko ličnosti koje su organizacijski »neodgovorne«, u određenom smislu »karizmatičke«).

Mikelsova klasifikacija stranaka je vrlo površna i sumarna, po izvanjskim i generičnim obilježjima: 1. »karizmatičke« stranke, to jest skupine oko određenih ličnosti, s rudimentarnim programima; temelj tih stra-

⁹⁰) Saint-Simon (1760—1825), francuski utopijski socijalista, jedan od trojice velikih utopista (Bilj red.).

naka jest vjera i autoritet jednoga samoga (takvih se stranaka nije nikada vidjelo; određene više ili manje izvanredne ličnosti u određenim trenucima izražavaju određene izraze interesa: u određenim trenucima »permanentne anarhije«, koja je uzrokovana statičkom ravnotežom snaga koje se bore, jedan čovjek predstavlja »red«, to jest prekid s posebnim sredstvima ravnoteže i oko njega se grupiraju »uplašeni«, »ovce koje se boje vode«, sitna buržoazija: ali, postoji uvijek jedan program, makar i općenit, štoviše, općenit baš zato jer teži tome da obnovi izvanjski politički pokrivač društvenom sadržaju koji ne proiazi kroz pravu ustavnu krizu, nego kroz krizu koja je uzrokovana prevelikim brojem nezadovoljnika, koje je tesko ukrotiti samo zbog njihova broja i zbog stalne, samo stalne manifestacije nezadovoljstva na čitavom nacionalnom području); 2. stranke koje kao temelj imaju klasni interes, ekonomski i društveni, radničke stranke, seljačke ili stranke »maloga puka« jer građani sami ne mogu formirati stranke; 3. političke stranke koje su nastale (!) od političkih ili moralnih ideja, općih i apstraktnih: kada se ta koncepcija temelji na razvijenijoj i do u detalje razrađenoj dogmi, moglo bi se govoriti o doktrinarnim strankama, kojih bi doktrine bile privilegij voda: stranke koji propovijedaju slobodnu razmjenu ili protekcionističke ili koje proklamiraju prava na slobodu i pravičnost kao što su: »svakome proizvod njegova rada! svakome prema njegovim sposobnostima! svakome prema njegovim potrebama«!

Mikels utvrđuje, utoliko bolje, da to razlikovanje ne može biti jasno ni konkretno jer »konkretno« stranke predstavljaju ponajviše posredne parijelaze ili kombinacije svih triju. Tim trima tipovima dodaje još dva:

konfesionalne stranke i nacionalne stranke (trebalo bi još dodati republikanske stranke u monarhističkom režimu i monarhističke stranke u republikanskom režimu). Prema Mikelsu, konfesionalne stranke više ispovijedaju jedan *Überweltanschauung* nego jedan *Weltanschauung* (što je uostalom isto). Nacionalne stranke ispovijedaju opće načelo prava svakoga naroda i svakoga dijela naroda na potpuno bezuvjetnu suverenost (teorije T. S. Mančinja). Ali, poslije 1848. te su stranke nestale a nastale su nacionalističke stranke, bez općih načela jer niječu drugima itd. (iako nacionalističke stranke ne niječu uvijek »teoretski« drugim narodima ono što traže za svoj: rješenje sukoba povjeravaju oružju, kada ne polaze od nejasnih koncepcija i nacionalnih misija, kao što zatim Mikels kaže).

Članak je pun praznih i nepreciznih riječi. »Potreba organizacije (...) i neizbježive tendencije (!) ljudske psihologije, individualne i kolektivne, naširoko brišu najveći dio izvornih razlikovanja«. (Što to sve znači: »sociološki« tip ne odgovara konkretnoj činjenici). »Politička stranka, kao takva, ima svoju vlastitu dušu (!), koja je neovisna od programa i uredaba koji su zadani i od vječnih načela kojima je napojena«. Tendencija prema oligarhiji. »Budući da su sebi postavili vođe, sami radnici sebi stvaraju, vlastitim rukama, nove gospodare, čije se glavno oružje za gospodarenje sastoji od njihove tehničke i intelektualne nadmoći, te od nesposobnosti, efikasne kontrole onih koji su ih postavili«. Intelektualci (u tome) imaju jednu funkciju. Socijalističke stranke, zahvaljujući brojnim plaćenim i počasnim mjestima kojima raspolažu, nude radnicima (naravno, jednom određenom broju radnika!) mogućnost da naprave karijeru, a to na njih vrši znatan atraktivni utjecaj (a taj se

utjecaj, međutim, još više vrši na intelektualcima). Naprednu složenost političkoga zanata zbog koje vode stranka uvijek postaju sve više profesionalci, koji uvijek moraju posjedovati sve šire znanje, takt, birokratsku praksu, a često i sve opsežnije lukavstvo.

Tako se rukovodioci sve više udaljuju od mase pa se zapaža očito proturječje koje u naprednim strankama postoji između izjava i demokratskih namjera s jedne strane i oligarhijske stvarnosti s druge. (Trebalo primijetiti da je jedno demokracija stranke a drugo demokracija u državi: da bi se postigla demokracija u državi može biti potrebna — dapače je gotovo uvijek potrebna — jako centralizirana stranka; a zatim još pitanja o demokraciji i oligarhiji imaju točno određeno značenje koje potječe od klasne razlike između vođa i pristaša: pitanje postaje političkim, poprma stvarnu vrijednost, to jest ne samo više sociologijski shematičnu kada se u organizaciji pojavi klasna podvojenost: te se dogodilo u socijaldemokratskim sindikatima i strankama: ako nema klasne razlike, pitanje postaje čisto tehničko — orkestar ne vjeruje da je upravljač oligarhijski gospodar — o podjeli rada i odgoja, to jest centraliziranje mora voditi računa da se u narodnim strankama politički odgoj i »naukovanje« velikim dijelom vrše putem aktivnog sudjelovanja pripadnika stranke u intelektualnom životu — diskusije — i organizacijskom životu stranaka. Rješenje problema, koje se komplicira upravo zbog činjenice da u naprednim strankama intelektualci imaju veliku funkciju, može se naći u tome da se između vođa i masa oblikuje jedan što je moguće brojniji srednji sloj koji će služiti kao ravnoteža da se vođama zapriječi skretanje u trenucima radikalne krize te da se sve više podiže masa).

Mikelseve ideje o političkim strankama prilično su konfuzne i shematične, ali su zanimljive kao zbirka sirove građe i raznovrsnih empiričkih zapažanja. Također nisu malobrojne ni činjenične pogreške (po njemu bi Boljševička partija bila nastala od minornih ideja Blankija i od shvaćanja, ozbiljnijih i više preinačenih, francuskog sindikalističkog pokreta, inspiriranih od G. Sorela). Bibliografija Mikelsonih radova uvijek se može rekonstruirati iz samih njegovih spisa jer on obilno citira sam sebe.

Istraživanje može započeti iz knjiga koje već imam. Zanimljivo je opaziti na koji način Mikels radi i misli: njegov tekst je krcat bibliografskim citatima, dobrim dijelom dosadnim i glomaznim. On podupire i najbanalnije očevidne istine autoritetom najrazličitijih pisaca. Često se dobija utisak da ne slijedi misao koja određuje citate, nego već pripremljena hrpa citata određuje tok misli dajući joj nešto nesigurno i improvizirano. Mora biti da je Mikels sastavio jednu golemu kartoteku, ali kao diletant, autodidakt. Može imati određenu važnost znati tko je po prvi put nešto opazio utoliko više ako je to zapažanje stimuliralo neko istraživanje ili je bilo na koji način unaprijedilo neku znanost. Ali, pisati da je ovaj ili onaj rekao kako su dva više dva četiri u najmanju je ruku netačno.

U drugim slučajevima citati su previše posvojeni: sektaški sud, ili, u najboljem slučaju, epigramski sud kakvoga polemičara prihvaća se kao povijesna činjenica ili kao dokumenat o povijesnoj činjenici. Kada on na 514 strani onoga članka u »*Mercure de France*« kaže da je socijalistička struja u Francuskoj bila podijeljena u brusiste, alemaniste, blankiste, gediste i žoresiste da odatle primijeti kako se u modernim strankama događa

kao u srednjovjekovnim monaškim redovima (benediktinci, franjevci itd.), citirajući odlomak iz *Socijalističke komedije* Iva Gijova (*Yves Guyot*) od koga mora da je uzeo poticaj, on ne kaže da to nisu bili službeni nazivi stranaka nego »praktični« nazivi koji su nastali u unutrašnjim polemikama, dapače gotovo su uvijek implicitno sadržavali kritiku i predbacivanje zbog ličnih skretanja, uzajamnu kritiku i predbacivanje koji su se zatim skrućivali u efektivnoj upotrebi ličnoga naziva (koji je bio »korporativni« i »sektaški« zbog istoga razloga zbog kojega su se »gijoksi« tako nazvali). Zbog toga razloga sva Mikelsova epigramatska razmišljanja padaju u površnost tipa rekcionarnog salona.

Čista opisnost i izvanjska klasifikacija stare pozitivističke sociologije drugo su bitno obilježje tih Mikelsovih spisa: on ne posjeduje nikakve metodologije koja bi bila unutrašnje primjerena činjenicama, nikakvu kritičku točku gledišta koja ne bi bila jedan ugodan skepticizam salonskog tipa ili reakcionarne kavane, a koji je zamijenio isto tako površne postupke revolucionarnoga sindikalizma i sorelizma.

Odnosi između Mikelsa i Sorela: Sorelovo pismo Kročeu u kojemu spominje Mikelsovu površnost i slabunjav Mikelsov pokušaj da zbaci sa sebe Sorelov sud. U pismu Kročeu 30. svibnja 1916. (*«Critica»* 20. rujna 1929, str. 357) Sorel piše: »Upravo sam primio jednu brošuru R. Mikelsa, poseban otisak iz *Scientia*, svibanj 1916:⁹¹⁾ »*Propast Radničke internacionale i budućnost*«. Molim vas da pogledate to; čini mi se da ta brošura dokazuje da autor nije nikada razumio ono što je važno u marksizmu. On nam prikazuje Garibaldija, L. Blana, Benoa Malona (!) kao prave učitelje socijalističke misli.

⁹¹⁾ »*Critica*«, 20. rujna 1929, str. 357 (Bilj. talij. red.).

»Sorelova impresija u biti je točna — nisam čitao taj Mikelson spis — jer on najočitije pogađa u Mikelsonovoj knjizi ono što piše o talijanskom socijalističkom pokretu (izdanje »Voce«).

U djelu »Nove studije o pravu, ekonomiji i politici«, rujan-listopad 1929, Mikels objavljuje pet malih pisama što mu ih je poslao Sorel (prvo u 1905, drugo 1912, zadnja tri u 1917) koja nisu nimalo srdačna, nego više korektna i hladno konvencionalna, pa u jednoj bilješci (v. str. 291) piše u pogledu svojega citiranoga suda: »Sorel očito nije razumio (!) pravi smisao članka o kojemu je riječ, u kojemu sam ja optužio (!) marksizam, kako je pustio da mu izbjegne (!) etička strana macinijevskog socijalizma, i drugo, kako je pretjerao u čisto ekonomskoj strani, što je dovelo socijalizam do propasti. Uostalom, kako proizlazi iz već objavljenih pisama (kojih pisama, onih što ih je objavio Mikels, onih pet? ta ne kazuju ništa), ispad (kurziv je Mikelson, ali se radi o nečemu što je sasvim drugo nego što je ispad; za Sorela se radi, samo o potvrđi suda koji je već odavna dan) Sorelov ništa nije oduzeo dobrim odnosima (!) s autorom ovih redaka.«

U tim bilješkama iz »Novih studija« čini mi se da Mikels teži nekim ponešto interesantnim i dvostrukim ciljevima: da diskreditira Sorela kao čovjeka i kao »prijatelja« Italije i da sam sebe predstavi kao davnašnjega talijanskog patriota. Taj veoma nejasan motiv vraća se u Mikelsonovim djelima (vjerujem da sam drugdje zabilježio njegov položaj kad je izbio rat). Zanimljivo je pisamce što ga je Sorel uputio Mikelsu 10. srpnja 1912: »Pročitao sam broj lista *Vallee d'Aoste* koji ste mi vi ljubazno poslali. Primjećujem da vi afirmirate pravo na separatizam koji je takve prirode da će učiniti sum-

njivim Talijanima zadržavanje francuskoga jezika Vallee d'Aoste«. Mikels bilježi da se radi o jednom jedinom broju: »Vallee d'Aoste za svoj francuski jezik«, objavljenom u maju 1912, u Aosti, u tiskari Margherittaz, pod okriljem lokalnog valdostanskog komiteta za obranu francuskoga jezika (suradnici: Mikels, Kroče, Precolini, Graf itd.). Suvišno je reći da nijedan od ovih autora nije stvorio jednu svoju, kao što se pretjeranom pjesničkom slobodom izražava Sorel, bilo kakvu separatističku tezu. Sorel ističe samo Mikelsa i ja sam doveden do toga da vjerujem da je on doista, u najmanju ruku, spomenuo pravo na separatizam (treba kontrolirati u slučaju jednog Mikelsova predstavljanja, a to će jednoga dana biti potrebno).

(Note sul Machiavelli, p. 96—100)

Država

Profesor Julije Miškolci (Miskolczy), direktor Mađarske akademije u Rimu, piše u »Magyar Szemle« (taj je članak prenijela »Rassegna della stampa estera« od 3—10, siječnja) da je u Italiji »parlament, koji je prije, da tako kažemo, bio izvan države, ostao dragocjen suradnik, ali je uključen u državu te je pretrpio bitnu promjenu u svom sastavu.«

Da parlament može biti »uključen« u državu to je otkriće političke znanosti i tehnike dostojne Kristofora Kolumba modernoga forkajolizma.⁹²⁾ Ipak, tvrdnja je zanimljiva da bi se vidjelo kako mnogi političari

⁹²⁾ Od talijanske riječi »la forza«, što znači vješala, a ovdje označava shvaćanje svih onih koji smatraju da su vješala najpogodnije sredstvo za upravljanje (Bilj. red.).

praktično shvaćaju državu. U stvari, valja postaviti pitanje: predstavljaju li parlamenti sastavni dio državne strukture čak i u zemljama gdje se čini da imaju maksimum djelovanja, ili pak kakvu stvarnu funkciju imaju? I, ako je odgovor potvrđan, na koji način oni tvore dio države i na koji način vrše svoju posebnu funkciju? Ipak: je li postojanje parlamenta bez državnoga značenja čak i onda ako oni organski ne čine dio države? I kakvu osnovanost imaju optužbe na račun parlamentarizma i stranačkog sistema, koji je neodvojiv od parlamentarizma (objektivnu osnovanost, razumije se, to jest objektivnost vezanu uz činjenicu da postojanje parlamenta, samo po sebi, priječi i usporava *tehničko* djelovanje države)?

Razumije se da predstavnički sistem može politički »dosađivati«¹ karijerističkom birokratizmu; ali stvar nije u tome. Stvar je u tome je li predstavnički sistem, stranački režim, i zbog kojih je uzroka, postao smetnja i naopak mehanizam umjesto da bude mehanizam prikladan za izabiranje biranih funkcionara koji će integrirati i uravnoteživati imenovane birokrate, kako bi spriječili da se ti petrificiraju. Uostalom, ni potvrđan odgovor na ta pitanja ne iscrpljuje problem: jer ako i pretpostavimo (ono što valja pretpostaviti) da je parlamentarizam postao neefikasan, čak i štetan, ne može se zaključiti da je birokratski sistem rehabilitiran i uvećan. Treba vidjeti da li se parlamentarizam i predstavnički sistem identificiraju i bi li bilo moguće neko drugačije rješenje bilo parlamentarizma bilo birokratskoga sistema, novim tipom predstavničkoga sistema.

(*Note sul Machiavelli*, p. 125—126; *Izabrana dela*, str. 252—253)

Vidjeti raspravu koja se ovih godina vodila o tome: to je najvažnija rasprava o političkoj doktrini, a služi da odredi granice između liberala i neliberala. Kao polazna točka može poslužiti knjižica Karla Alberta Biđinija (Carlo Alberto Biggini) *Temelj granica državnoga djelovanja*.⁹³⁾ Biđinijeva tvrdnja da se tiranija pojavljuje jedino ako se hoće vladati »izvan pravila koje tvore društvenu strukturu« može se proširiti na načine koji su veoma različiti od onih što ih predstavlja Biđini, s tim da se za »ustavna pravila« ne podrazumijevaju članovi ustava (polazim od recenzije »Italija koja piše« u listopadu 1929. što ju je napisao Alfredo Pođi).

Ukoliko je država isto što i uređeno društvo, onda je ona suverena. Ne može imati granica u subjektivnim javnim pravima, niti se može reći da se samoograniči. Pozitivno pravo ne može biti ograničenje za državu jer ga država može u svakom času modificirati u ime novih društvenih zahtjeva itd. Na to Pođi odgovara da je u redu i da je to već sadržano u učenju o pravnoj granici, to jest *dok* postoji jedan pravni poredak, država je prisiljena na nj; ukoliko ga želi modificirati, zamijenit će ga drugim poretkom, to jest država ne može djelovati drugačije nego pravnim putem (ali, kako je sve što država radi samo po sebi pravno, tako se može nastaviti u beskraj). Vidjeti koliko u Biđinijevim shvaćanjima ima kamufliranoga i u apstrakciju pretvorenoga marksizma.

U novim »pravnim tendencijama« koje su posebno prezentirane u »Novim studijama«, kojima su autori Volpičeli (Volpicelli) i Spirito, treba zabilježiti, kao

⁹³⁾ Citta di Castello, izd. poduzeća »Il solco«, str. 150.

početni kritički poticaj, zbrku između pojma države-klase i pojma uredenoga društva. Ta zbrka osobito dolazi do izražaja u memoriji *Ekonomska sloboda* što ju je Spirito razvio na XIX sastanku *Društva za napredak znanosti* u Bolcanu u rujnu 1930. i koja je štampana u »Novim studijama« od rujna — listopada 1930.

Dokle god postoji država-klasa ne može postojati uređeno društvo, jedino kao metafora, to jest samo u tom smislu da je i država-klasa uređeno društvo. Utopisti, koliko su izražavali kritiku društva koje je postojalo u njihovo vrijeme, vrlo dobro su shvaćali da država-klasa ne može biti uređeno društvo, toliko je istina da se u tipovima društva što su prikazni u različitim utopijama uvodi ekonomska jednakost kao nužna baza zamišljene reforme: u tome, dakle, utopisti nisu bili utopisti nego konkretni znanstvenici politike i dosljedni kritičari. Utopijski karakter nekih od njih sastojao se u činjenici pa su i mislili da se ekonomska jednakost može uvesti samovoljnim zakonima, jednim aktom volje itd. Međutim, ostaje točan pojam, koji se nalazi u drugih političkih pisaca (i desničara, to jest u onih koji kritiziraju demokraciju ako se ona služi švicarskim ili danskim modelom da bi mislila kako je taj sistem opravdan u svim zemljama), da potpuna i savršena politička jednakost ne može postojati bez ekonomske jednakosti: među piscima XVII stoljeća taj se pojam nalazi, naime, u Ludovika Cukola (Zuccolo) i u njegovoj knjizi *Beluzzi*, a vjerujem i u Makijavelija. Moras⁹⁴) misli da je u Švicarskoj moguća ta određena forma demokracije baš zato što u njoj postoji osrednje ekonomsko bogatstvo itd.

⁹⁴) Maurras, Charles (1868—1954), francuski pjesnik i politički pisac, monarhist, ultradesničar, tvorac teorije »integralnog nacionalizma« (Bilj. red.).

Brkanje države-klase s određenim društvom svojstveno je srednjim klasama i malim intelektualcima koji bi bili sretni bilo kakvim sređivanjem koje bi spriječilo oštre borbe i katastrofe: to je tipično reakcionarno i zaostalo shvaćanje.

Čini mi se da se o etičkoj i kulturnoj državi najrazboritije i najkonkretnije može reći ovo: svaka je država etična utoliko ukoliko je jedna od njezinih najvažnijih funkcija da podiže veliku masu stanovništva na određenu kulturnu i moralnu razinu, razinu (ili tip) koja odgovara potrebama razvitka proizvodnih snaga te stoga interesima vladajućih klasa. U tome smislu najvažnije su državne aktivnosti škola kao pozitivna odgojna funkcija i sudovi kao represivna i negativna odgojna funkcija; ali u stvari tome cilju teži mnoštvo drugih takozvanih privatnih inicijativa i djelatnosti koje tvore aparat političke i kulturne hegemonije vladajućih klasa. Hegelova koncepcija je svojstvena razdoblju u kojem se prošireni razvitak buržoazije mogao činiti neograničenim. Zato se njegova etičnost ili univerzalnost mogla afirmirati: čitav će ljudski rod biti buržujski. Ali, u stvarnosti, samo ona društvena grupa koja postavlja državu i sama sebe kao cilj koji treba dostići može stvoriti etičnu državu koja teži da okonča unutrašnje podjele onih kojima se gospodari te da stvori tehničko-moralni jedinstveni društveni organizam.

(*Note sul Machiavelli, p. 126—128*)

Hegelovo učenje o strankama i udruženjima kao o »privatnoj« potki države. Ona je povjesno potekla iz političkih iskustava francuske revolucije i trebalo je da posluži kako bi dala veću konkretnost konstitucio-

nalizmu. Vlada, uz suglasnost onih kojima se vlada, ali uz organiziranu suglasnost a ne opću i nejasnu kakva se daje u trenutku izbora: država ima i traži suglasnost, ali također »odgaja« tu suglasnost zajedno s političkim i sindikalnim udruženjima, koja su ipak privatni organizmi, prepušteni privatnoj inicijativi vodeće klase. Hegel, na taj način, u određenom smislu već prevladava čisti konstitucionalizam i teoretski tretira parlamentarnu državu s njezinim stranačkim sistemom. Njegova koncepcija udruživanja ne može a da ne bude još nejasna i primitivna, između političara i ekonomista prema povijesnom iskustvu vremena, a to je iskustvo bilo vrlo ograničeno i davalo je jedan jedini dovršeni primjer organizacije, i to onaj »korporativni« (politika uključena u ekonomiju).

Francuska revolucija pruža dva pretežna tipa: *klubove*, koji nisu krute organizacije, tipa »narodnih zborova« u čijem se središtu nalaze pojedine političke ličnosti. Svaka od njih ima svoj list i njime pobuđuje pažnju i zanimanje određene klijentele, iznijansirane na svojim rubovima. Ta klijentela zatim podržava teze lista na sastancima kluba. Sigurno je da su među revnim posjetiocima kluba morale postojati uske i probrane grupe ljudi koji su se međusobno poznavali i koji su se posebno sastajali i pripremali atmosferu sastanka da bi podržali jednu ili drugu struju, već prema trenutku, a također i o konkretnim interesima koji su bili u pitanju.

Tajne urote koje su se zatim toliko proširile u Italiji prije 1848. morale su se razviti poslije Termidora u Francuskoj, između drugostepenih sljedbenika jakobinizma, uz mnoge teškoće u Napoleonovom razdoblju zbog oštre policijske kontrole, a lakše su se razvijale od 1815. do 1830, za vrijeme restauracije koja je u osnovi

bila prilično liberalna pa nije imala određenih briga. U tom razdoblju od 1815. do 1830. moralo je doći do diferencijacije narodnog političkog područja, i ona već izgleda znatna u »slavnim danima« 1830. u kojima izbijaju formacije koje su nastale u prethodnih petnaest godina. Poslije 1830. i sve do 1848. taj se proces diferencijacije usavršava i daje prilično potpune tipove u Blankiju⁹⁵⁾ i Filipu Buonarotiju.⁹⁶⁾

Hegel je teško mogao izbliza upoznati ta povijesna iskustva koja su, međutim, bila mnogo življa u Marksa.⁹⁷⁾

Revolucija koju je buržujska klasa unijela u shvaćanje prava pa, prema tome, u funkciju države, sastoji se posebno u želji za konformizmom (stoga etičnost prava i države). Prethodne vladajuće klase bile su bitno konzervativne u tom smislu što nisu težile za tim da izgrade organski prijelaz od drugih klasa k njihovoj, naime da prošire »tehnički« i ideološki svoju klasnu sferu: koncepcija zatvorene kaste. Buržoaska klasa postavlja sebe kao organizam koji je u stalnom kretanju, sposoban da apsorbira čitavo društvo, asimilirajući ga svom kulturnom i ekonomskom nivou; čitava je funkcija države preobražena: država postaje »odgajatelj« itd.

Kako dolazi do zastoja i povratka shvaćanju države kao čiste sile? Buržoaska klasa je »zasićena«; ne samo što

⁹⁵⁾ Blanqui, Auguste (1805—1881), francuski revolucionar, predstavnik utopijskog komunizma (Bilj. red.).

⁹⁶⁾ Buonarotti, Filippo (1761—1837), talijanski revolucionar, učesnik revolucionarnog pokreta u Francuskoj i Italiji i suradnik Babefove »urote jednakih« koje je ideje usvojio (Bilj. red.).

⁹⁷⁾ O tome nizu činjenica kao prvi materijal valja vidjeti djela Paula Louisa i Politički rječnik kojemu je autor Maurice Block; za francusku revoluciju posebno Aulard; vidjeti također Audlerove bilješke Manifesta. Za Italiju vidjeti vrlo tendencioznu knjigu što ju je Lucio napisao o masoneriji i rizordimentu (Bilj. talij. red.).

se ne proširuje, nego se raspada; ne samo što ne poprima nove elemente, nego napušta jedan dio same sebe (ili su bar napuštanja neusporedivo brojnija od poprimanja). Klasa koja postavlja sama sebe kao kadru da asimilira čitavo društvo, a istovremeno je stvarno sposobna da izradi taj proces, dovodi do savršenstva to shvaćanje države i prava, tako da poimlje kraj države i prava jer su postali nekorisni pošto su obavili svoj zadatak i pošto ih je apsorбирalo građansko društvo.

(Note sul Machiavelli, p. 128—130; Izabrana dela, str. 253—255)

Da je opći pojam države jednostran i da dovodi do golemih pogrešaka može se pokazati ako se progovori o najnovijoj knjizi *Dekadencija slobode* koju je napisao Danijel Alevi (*Daniele Halevy*), o kojoj sam pročitao recenziju u »*Novelles litteraires*«. Aleviju »država je« predstavnički aparat i on otkriva da najvažniji događaji u francuskoj povijesti od 1870. do danas nisu djelo inicijativa političkih organizama koji proistječu iz općega prava glasa, nego privatnih organizama (kapitalističkih društava, generalštaba itd.) ili velikih funkcionara koji javnosti ostaju nepoznati itd. Ali, što znači to ako ne da se pod državom treba razumjeti ne samo vladajući aparat nego »hegemonijski privatni aparat« ili građansko društvo. Treba zabilježiti kako iz te kritike »države« koja ne intervenira, koja je na repu događaja, itd. nastaje tekuća diktatorska desničarska ideologija, sa svojim jačanjem egzekutive itd. Treba, stoga, pročitati Alevijevu knjigu da bi se vidjelo je li i on krenuo tom stazom: načelno, s obzirom na njegove prethodnike, to mu ne bi bilo teško (sorelovske simpatije, za Morasa itd.).

Kurcio Malaparte⁸⁶⁾ u uvodu svoje knjižice o *Tehnici državnoga udara* čini mi se da afirmira jednako-pravnost formule »Sve u državi, ništa izvan države, ništa protiv države« rečenicom: »Gdje je sloboda tu nema države«. U toj rečenici izraz »sloboda« ne shvaća se u općem značenju »političke slobode ili slobode štampe itd.«, nego kao protuteža »nužnosti«, pa je u vezi s Engelsovom rečenicom o prelasku iz carstva nužde u carstvo slobode. Malaparte nije niti primirisao značenje rečenice.

U polemici (uostalom površnoj) o funkcijama države (razumije se o državi kao političko-pravnoj organizaciji u uskom smislu) izraz »država-noćni čuvar« odgovara talijanskom izrazu »država-karabinijer« i trebao bi da znači državu kojoj su funkcije ograničene na to da štiti javni poredak i poštovanje zakona. Ne inzistira se na činjenici da u tom obliku sistema (koji uostalom nije nikada postojao drugačije nego, kao hipoteza, na papiru) upravljanje povijesnim razvitkom pripada privatnim snagama, građanskom društvu, koje je također »država«, dapače sama država.

Čini se da izraz »noćni čuvar«, koji bi trebao imati sarkastičnije značenje od »država-karabinjer« ili »država-policajac« potječe od Lasala. Suprotan tome izrazu morao bi biti »etična država« ili »intervencijska država« uopće, ali između jednog i drugog izraza ima razlike: pojam o etičnoj državi jest filozofskoga i intelektualnog porijekla (svojestven intelektualcima: Hegel), pa bi se u stvarnosti mogao spojiti s onim o »državi — noćnom stražaru«, jer se uglavnom odnosi na autonomnu, odgojnu i moralnu djelatnost laičke države u suprotnosti

⁸⁶⁾ Malaparte, Curzio (1898—1957), talijanski književnik i novinar (Bilj. red.).

s kozmopolitizmom i ingerencijom religiozno-crkvene organizacije kao srednjevjekovnog ostatka; pojam o intervencionističkoj državi ekonomskoga je porijekla i s jedne je strane povezan s protekcionističkim strujama ili s ekonomskim nacionalizmom, a s druge s pokušajem da se određeni državni personal zemljišnog i feudalnog porijekla navede na to da se prihvati »zaštite« radničke klase protiv ekscesa kapitalizma (politika Bismarcka i Dizraelija⁹⁹).

Te se različite tendencije mogu kombinirati na razne načine i u stvari su se i kombinirale. Prirodno, »ekonomisti« liberali su za »državu« — noćnoga stražara i htjeli bi da se povijesna inicijativa prepusti građanskom društvu i različitim snagama koje tu niču uz »državu« koja bi bila stražar »poštene igre« i njezinih zakona: intelektualci prave veoma jake distinkcije kada su liberali i također kada su intervencionisti (mogu biti liberalni na ekonomskom polju a intervencionisti na kulturnom itd.). Katolici bi željeli intervencionističku državu u svoju posvemašnju korist. Kada toga nema, ili kada su u manjini, zahtijevaju »indiferentnu državu« kako ne bi podržavala njihove protivnike.

(*Note sul Machiavelli, p. 130—131*)

Treba promisliti o ovoj temi: shvaćanje države kao žandara, noćnog čuvara itd (nastranu specifikacija polemičkoga karaktera: žandar, noćni čuvar itd.), nije li shvaćanje države koja sama prevladava krajnje »korporativno-ekonomske« faze? Još uvijek smo na terenu izjednačavanja države i vlade, identifikacije koja je

⁹⁹) Disraeli, Benjamin (1804—1881), engleski političar, torijevac, višegodišnji predsjednik engleske vlade i jedan od tvoraca engleskoga imperijalizma (Bilj. red.).

upravo ponovno pojavljivanje korporativno-ekonomske forme, to jest brkanje građanskog društva s onim političkim. Jer, treba zabilježiti da u opći pojam države ulaze elementi koje treba dodati pojmu građanskog društva (u tom smislu, moglo bi se reći da je država = političko društvo + građansko društvo, to jest hegemonija oklopljena prisilom). U jednoj doktrini o državi koja ju zamišlja kao nešto što po svojoj tendenciji podliježe vlastitom iscrpljivanju i utapanju u uređeno društvo, ta je tema osnovna. Element države kao prisile može se zamisliti kao nešto što se iscrpljuje onako postepeno kako se afirmiraju sve znatniji elementi uređenog društva (ili etične države ili građanskog društva).

Izrazi »etična država« ili »građansko društvo« značili bi da su tu »sliku« države bez države imali pred sobom najveći znanstvenici politike i prava ukoliko su se postavljali na teren čiste znanosti (čiste utopije, koliko se temelji na pretpostavci da su svi ljudi stvarno jednaki i, prema tome, jednako razumni i moralni, to jest kadri da spontano i slobodno prihvate zakon, a ne zbog toga što su prisiljeni, što im to nameću druge klase, kao stvar koja je tuđa njihovoj savjesti).

Treba podsjetiti i na to da je izraz »noćni čuvar« za liberalnu državu Lasalov¹⁰⁰), to jest da je to izraz jednog dogmatičkog a ne dijalektičkog teoretičara države. (Usporedi dobro Lasalovu doktrinu o tome i o državi uopće, koja je u suprotnosti s marksizmom). U učenju o državi kao uređenom društvu, od faze u kojoj će država biti jednaka vladi, identificirati se s građanskim društvom, bit će potrebno prijeći na fazu države-noćnog čuvara,

¹⁰⁰) Lassalle, Ferdinand (1825—1864), njemački socijalist, tvorac »Općenjemačkoga radničkog udruženja« koji je preobrazbu države shvaćao kao stvaranje proizvođačkih radničkih zadruga uz pomoć države (Bilj. red.).

to jest na prinudnu organizaciju koja će štiti razvitak elemenata uredenog društva koji su u stalnom porastu, a koja stoga smanjuje svoje autoritarne i prisilne intervencije. Ali, to ne može navesti na pomisao o novom »liberalizmu« iako je to početak nove ere organske slobode.

Ako je istina da nijedan tip države ne može a da ne prođe kroz primitivnu ekonomsko-korporativnu fazu, iz toga se izvodi da sadržaj političke hegemonije nove političke grupe, koja je osnovala novi tip države, mora biti pretežno ekonomske prirode: riječ je o tome da se reorganiziraju struktura i stvarni odnosi između ljudi i ekonomskog svijeta ili proizvodnje. Elementi nadgradnje ne mogu a da ne budu oskudni, a njihov će karakter imati obilježje predviđanja i borbe, ali s još oskudnim elementima »plana«; kulturni će plan prije svega biti negativan, kritika prošlosti, težit će tome da baci u zaborav i ruši: linije izgradnje bit će još uvijek »velike linije«, skice koje bi se mogle (i morale) mijenjati u svakom času, da bi bile usklađene s novom strukturom koja se formira. Upravo to se ne događa u razdoblju komuna; dapače, kultura, koja ostaje funkcijom crkve, ima upravo protuekonomske obilježje (kapitalističke hegemonije koja se rađa), nije upravljena na to da dade hegemoniju novoj klasi, nego, naprotiv, da je spriječi u postizavanju te hegemonije: humanizam i renesansa su zbog toga reakcionarni jer obilježavaju poraz nove klase, negaciju ekonomskoga svijeta koji joj je svojstven itd.

Drugi elemenat za istraživanje jest elemenat organskih odnosa između unutrašnje i vanjske politike jedne države. Određuje li unutrašnja politika onu vanjsku ili obratno? I u ovome slučaju bit će potrebno razlikovati: velike sile, s relativnom međunarodnom autonomijom,

i druge sile, i još različite oblike vladavine (vlada kao što je bila ona Napoleona III imala je, prividno, dvije politike, reakcionarnu unutrašnju a liberalnu vanjsku).

Stanje jedne države prije i poslije rata. Očito je da, u jednom savezu, vrijedi stanje u kojem se neka država nalazi u trenutku mira. Zato se može dogoditi da onaj koji je imao hegemoniju za vrijeme rata završi tako da tu hegemoniju izgubi zbog slabljenja koje je pretrpio u borbi te da mora doživjeti kako neki »podređeni«, koji je bio spretniji ili »sretniji«, postaje hegemon. To se događa u »svjetskim ratovima« kada geografski položaj prisiljava državu da u ratno iskušenje baci sve svoje izvore: pobjeđuje s pomoću saveznika, ali je pobjeda zateče oslabljenu. Eto zašto kod pojma »velike sile« treba voditi računa o mnogim elementima, a posebno o onim »stalnim«, to jest posebno o »ekonomskom i financijskom potencijalu« i stanovništvu.

»Funkcija vlade«

Članak Serđa Panuncija (Sergio Panunzio) u »Hijerarhiji« od travnja 1933 (*Kraj parlamentarizma i centraliziranje odgovornosti*). Površan. Zanimljiva je ona točka u kojoj Panuncio piše da ne postoje samo tri državne funkcije »prema starim ustavnim obrascima«, to jest »zakonodavna«, »upravna« i »sudska«, nego »da tome treba dodati još jednu, a ta je, i u parlamentarnom sistemu, glavna, prvobitna i osnovna, »funkcija vlade«, ili određivanje političkoga pravca. Politički pravac prema kojem se i sama zakonodavna vlast ponaša kao izvršna (!), utoliko što se vladin politički program prevodi u više stalnih poglavlja, u zakone, i njihova je pretpostavka«.

Pretpostavka ili sadržaj i prema tome nerazdvojiva veza? Panuncio, zapravo, umuje prema obrascima, to jest formalistički, gore od starih konstitucionalista. Ono što bi on morao objasniti u pogledu svojega zadatka jest to kako je došlo do razdvajanja i borbe između parlamenta i vlade tako da jedinstvo tih dviju institucija ne uspijeva više da izgradi trajan pravac vlade, ali to se ne može objasniti logičkim shemama nego samo oslanjajući se na promjene nastale u političkoj strukturi zemlje, to jest, realistički, putem povijesno-političke analize. Zapravo, riječ je o teškoći da se izgradi trajan i dalekosežan politički pravac, a ne o teškoći samoj po sebi. Analiza se ne može odvojiti od toga da se razmotre pitanja: 1. zašto su se namnožile političke stranke; 2. zašto je postalo teško obrazovati trajnu većinu među takvim parlamentarnim strankama; 3. zašto su velike tradicionalne stranke izgubile moć da vode, ugled itd. Da li je to čisto parlamentarna činjenica, ili je parlamentarni odraz radikalnih promjena koje su se zbile u samome društvu i u funkciji koje društvene grupe imaju u proizvodnom životu? Čini se da je jedini put da bi se istražilo porijeklo opadanja parlamentarnoga režima bio ovaj, to jest da se istražuje u građanskom životu, a sigurno je da se na tom putu ne može propustiti proučavanje sindikalnog fenomena; ali ne sindikalnog fenomena shvaćenog u njegovom osnovnom smislu udruživanja svih društvenih grupa i bilo za koji cilj, nego onoga koji je »*par excellence*« tipičan, to jest valja istraživati novoformirane društvene elemente koji prije nisu »vodili glavnu riječ« i koji zbog same činjenice što se udružuju mijenjaju političku strukturu društva.

Trebalo bi ispitati kako se dogodilo to da su stari sorelovski (ili gotovo sorelovski) sindikalisti na odre-

denoj točki postali jednostavno asocijacionisti ili uopće unionisti. Možda je klica toga opadanja bila u samom Sorelu, to jest u određenom sindikalnom i ekonomističkom fetišizmu.

(Note sul Machiavelli, p. 131—139; Izabrana dela, str. 255—262).

Pitanje što ga Panuncio postavlja o postojanju »čvrte« državne vlasti, ono o »određivanju političkoga pravca« čini se da valja povezati s problemima što ih je pobudio nestanak političkih stranaka te stoga ispražnjenje parlamenta. To je »birokratski« način postavljanja problema koji se prije rješavao normalnim funkcioniranjem nacionalno-političkog života, ali nije jasno kakvo bi moglo biti njegovo »birokratsko« rješenje. Stranke su baš bile organizmi koji u građanskom životu nisu samo izrađivali političke pravce nego su i odgajali i pronalazili ljude za koje se moglo pretpostaviti da će biti u stanju primjenjivati ih. Na parlamentarnom terenu izrađeni »pravci«, u cjelini ili u dijelovima, dalekoga dosega ili neposrednoga značenja, bivali su suprostavljani, očišćeni od partikularističkih obilježja itd. te je jedan od njih postajao »državnim« ukoliko je parlamentarna grupa najjače stranke postala »vladom« ili je vodila vladu. To što su zbog parlamentarnog raspada stranke postale nesposobne da ispune taj zadatak nije poništilo sam zadatak niti je pokazalo kakav novi put za rješavanje: to se isto odnosi i na područje odgoja i na važnost kadra. »Birokratsko rješenje« prikriva režim stranaka najgore vrste ukoliko djeluje skriveno, bez kontrole; stranke se sastoje od klika i osobnih utjecaja koji se ne očituju: a da se ne računa i to da sprječava

mogućnost izbora, otupljuje političku osjetljivost i taktičku elastičnost. Maks Veber¹⁰¹⁾, na primjer, misli da je veliki dio teškoća što ih je njemačka država iskusila u posljeratnom razdoblju bio uzrokovan time što u razdoblju prije 1914. nije bilo političko-parlamentarne tradicije ni stranačkog života.

Politička klasa

Pitanje političke klase, onako kako je prikazano u djelu Gaetana Moske, pretvorilo se u igračku (*puzzle*). Ne razumije se pravo što Moska točno podrazumijeva političkom klasom, toliko je taj pojam elastičan i lelujav. Katkada se čini da se političkom klasom shvaća srednja klasa, drugi put ukupnost posjedničkih klasa, treći put ono što se zove »učenim slojem« društva, ili »političkim kadrom« (parlamentarnim slojem) države; ponekad se čini da je birokracija, čak i njezin viši sloj, isključena iz političke klase baš ukoliko mora biti kontrolirana i vođena od političke klase. Nedostatak Moskine rasprave vidi se u činjenici da se on ne suočava s problemom »političke stranke« u svoj njegovoj kompleksnosti, a to se razumije upravo iz karaktera njegovih djela, posebno iz *Elementa političke nauke*: u stvari, Moskino zanimanje se leluja između »objektivne« i nezainteresirane pozicije učenjaka i strastvene pozicije neposrednoga i angažiranog čovjeka koji vidi kako se zbivaju događaji koji ga muče i na koje bi htio reagirati.¹⁰²⁾ Uostalom, Moska nesvjesno odražava disku-

¹⁰¹⁾ Max Weber (1864—1920), njemački sociolog, ekonomist i filozof (Bilj. red.).

¹⁰²⁾ Monarhija i parlament u Njemačkoj, tal. prijevod, Bari 1919. (Bilj. talj. red.).

sije koje je pobudio historijski materijalizam, ali ih odražava kao provincijalac koji »osjeća u zraku« diskusije koje se vode u glavnom gradu, a nema sredstava da nabavi dokumente i osnovne tekstove koji se na njih odnose. U Moskinom slučaju »neposjedovanje sredstava« kojima bi nabavio tekstove i dokumente o problemu o kojem raspravlja znači da Moskva pripada onom dijelu sveučilišno obrazovanih ljudi koji, dok misle kako je njihova dužnost da se razmeću svim oprezom povijesne metode kada proučavaju idejice kakvog srednjevjekovnog trećerazrednog publicista, ne smatraju ili nisu smatrali da su dostojne »metode« naučavanja historijskog materijalizma, nisu smatrali nužnim da se posluže izvorima, nego su se zadovoljavali time da osluškuju novinske člančice i popularne brošure.

»Velika politika i mala politika«

Velika politika (visoka politika) — mala politika (politika od dana do dana, parlamentarna politika, politika kuloara, intrige). Velika politika sadržava pitanja vezana za osnivanje novih država, s dobrom za uništenje, obranu, očuvanje određenih organskih ekonomsko-socijalnih struktura. Mala politika obuhvaća parcijalna i svakodnevna pitanja koja se postavljaju unutar strukture već stabilizirane borbama za prvenstvo između različitih frakcija iste političke klase. Stoga spada u veliku politiku pokušaj da se velika politika isključi iz unutrašnjeg ambijenta državnoga života te da se sve svede na malu politiku (Đoliti snizujući razinu unutrašnjih borbi pravio je veliku politiku; ali njegovi su podložnici bili objekt velike politike, oni su pravili malu

politiku). Međutim, ipak je diletantski postavljati pitanja tako da svaki elemenat male politike nužno postaje pitanje velike politike, radikalne reorganizacije države.

Isti se izrazi ponovo pokazuju u međunarodnoj politici: 1. velika politika u pitanjima koja se odnose na relativan položaj pojedinih država u uzajamnim odnosima; 2. mala politika u diplomatskim pitanjima koja nastaju unutar već ustanovljene ravnoteže i koja ne pokušavaju prevladati samu ravnotežu da bi se stvorili novi odnosi.

Makijaveli posebno istražuje pitanja velike politike: stvaranje novih država, očuvanje i obranu kompleksnih organskih struktura; pitanja diktature i hegemonije na širokoj skali, to jest na čitavom državnom području. Ruso u svojim *Prolegomenama* pravi od *Vladara* raspravu o diktaturi (momenat vlasti i individua) a od *Razgovora* pravi raspravu o hegemoniji (momenat univerzalnog i slobode). Rusova je primjedba točna iako ni u *Vladaru* ne nedostaju napomene o momentu hegemonije ili suglasnosti usporedo s onima o vlasti i sili. Tako je ispravna primjedba da nema načelne protivnosti između kneževstva i republike nego se više radi o zastajanju dvaju momenata vlasti i univerzalnosti.

U pogledu renesanse, Lorenca dei Mediči itd., pitanja »velike politike i male politike«, stvaralačke politike i političke ravnoteže, konzervacije, također se radi o tome da se sačuva jedno bijedno stanje. Optužba je protiv Francuza (i protiv Gala čak od Julija Cezara) da su prevrtljivi. A u tome smislu renesansni Talijani nisu nikada bili »prevrtljivi«, dapače, valja razlikovati između velike politike što su je Talijani provodili u »inozemstvu«, kao kozmopolitska snaga (dok je kozmopolitska uloga trajala) i male politike u unutrašnjosti,

male diplomacije, tjeskobe, programa itd... odatle slabost nacionalne svijesti koja bi zahtijevala smionu aktivnost, aktivnost povjerenja u narodno-nacionalne snage. Pošto je završio period kozmopolitske funkcije, ostaje onaj »male politike« unutar Italije, golem napor da se spriječi svaka radikalna promjena. U stvari, »stupovi kuće«, čiste ruke itd., što se toliko predbacivalo generacijama XIX stoljeća, nisu drugo nego svijest o svršetku kozmopolitske funkcije, tradicionalnoga načina i nesposobnosti da se stvori nova, temeljeći se na narodu-naciji.

(*Note sul Machiavelli, p. 139—142*)

Moral i politika

Nastaje borba. Sudi se o »pravičnosti« i »pravednosti« zahtjeva dviju strana koje se bore. Dolazi se do zaključka da nijedna od tih strana nema pravo, da njezini zahtjevi nisu pravični, ili da im upravo nedostaje zdrav razum. Ti su zaključci rezultat raširenih i popularnih načina mišljenja koje dijeli čak i sama ona strana koja na taj način biva pogođena prijekorom. Pa ipak, ta strana nastavlja da tvrdi »kako je u pravu«, kako je »pravična«, i, što je još važnije, nastavlja se boriti, podnoseći žrtve, a to znači da njezina uvjerenja nisu površna, na jeziku, nisu polemički razlozi da bi se spasio obraz, nego su stvarno duboka i aktivna u svijetu.

Prema tome znači da je pitanje loše postavljeno i loše riješeno, da su pojmovi pravičnosti i pravednosti čisto formalni. Zapravo, može se dogoditi da obje sukobljene stranke imaju pravo »pri takvom stanju stvari«, ili da se čini kako je jedna više u pravu od druge, »pri

takvom stanju stvari«, ali da nije u pravu »ako bi se stvari morale promijeniti«. Sada, ono što u nekom sukobu valja procijeniti nisu stvari onakve kakve jesu nego cilj koji sukobljene stranke žele postići samim sukobom; a kako se može ocijeniti taj cilj koji još ne postoji kao stvarna i procjenjiva stvarnost? I tko će ga moći procijeniti? Zar neće sam cilj postati elemenat sukoba, to jest, zar neće biti ništa drugo nego samo jedan elemenat u igri u prilog ili na štetu jedne ili druge strane? U svakom slučaju može se reći: 1. da je u jednom sukobu svaki sud o moralnosti apsurdan jer se on može zasnivati na činjenicama koje stvarno postoje, a koje upravo sukob teži da promijeni; 2. da je jedini mogući sud onaj »politički«, to jest podudaranje sredstava i cilja (uključuje, dakle, poistovjećivanje cilja ili postupnih ciljeva po jednoj ljestvici postupnog približavanja cilju). Sukob »nije moralan« ako udaljuje od cilja ili ne stvara uvjete koji približavaju cilju (to jest ne stvara najprikladnija sredstva za postizavanje cilja, ali nije »nemoralan« s drugih moralističkih stajališta. Tako, ne može se suditi o političaru po činjenici da je on pošten ili nepošten, nego po tome pridržava li se ili ne pridržava svojih obaveza (i u tome pridržavanju može biti obuhvaćeno ono »biti pošten«, to jest biti pošten, može da bude nužan politički faktor, a općenito to i jest, ali sud je politički a ne moralni). O njemu se sudi ne po tome što pravično radi, nego po tome postizava li ili ne postizava pozitivne rezultate ili izbjegava zlo i u tome je možda potrebno »djelovati pravično«, ali u smislu političkog sredstva, a ne moralnoga suda.

Odvojenost između onih koji upravljaju i onih kojima se upravlja poprima različite vidove već prema

okolnostima i općim uvjetima. Uzajamno sumnjičenje: upravljač sumnja da ga »upravljani« vara, pretjerujući u pozitivnim podacima i onima koji su pogodni za akciju pa zato u svojim proračunima mora voditi računa o toj nepoznanici koja komplicira jednadžbu. »Rukovodeni« sumnja u energiju i duh odlučnosti upravljača te je stoga i nesvjesno naveden da pretjeruje pozitivne a skriva ili umanjuje negativne podatke. Postoji uzajamna prevara, koja je izvor novih oklijevanja, sumnjičenja, osobnih pitanja itd.

Kada se to dogodi, znači da:

- 1) postoji kriza u zapovijedanju;
- 2) organizacija, društveni blok grupe o kojoj je riječ, još nije imao vremena da se učvrsti, da dovede do uzajamnog slaganja, uzajamne *lojalnosti*;
- 3) ali postoji i treći elemenat: nesposobnost »upravljanoga« da izvršava svoj zadatak, a to zatim znači nesposobnost »upravljača« da izabere, nadzire svoje osoblje i da njima upravlja.

Praktični primjeri: Jedan ambasador može prevariti svoju vladu:

1) zato što je želi prevariti radi osobne koristi; slučaj nelojalnosti zbog izdaje nacionalnog ili državnog karaktera; ambasador jest ili postaje agent druge vlade, ne one koju predstavlja;

2) zato što je hoće prevariti jer je protivnik vladine politike i pristaša politike druge vladajuće partije svoje vlastite zemlje, dakle zato što želi da u njegovoj zemlji dođe na vlast neka druga partija: slučaj nelojalnosti koji u krajnjem slučaju može postati isto toliko težak kao i prethodni, iako može biti praćen olakšavajućim okolnostima kao što bi to bilo u slučaju da vlada ne vodi

nacionalnu politiku, a ambasador o tome ima nepobitne dokaze: to bi onda bila nelojalnost prema prolaznim ljudima da bi čovjek mogao biti lojalan prema imanentnoj državi: to je nešto strašno jer je to opravdanje poslužilo moralno nedostojnim ljudima (Fuše¹⁰³), Talje-
ran¹⁰⁴) i, manje, Napoleonovi maršali);

3) zato što ne zna da je vara, zbog nesposobnosti ili nekompetentnosti ili nemara (zanemaruje službu) itd. U tom slučaju vladina odgovornost mora biti stupnjevana: 1. ako je, zbog vanjskih razloga (zbog despotizma, korupcije, ograničenja troškova za važnu službu za koju se, umjesto sposobnih, biraju »bogataši« za diplomaciju ili »plemići« itd.); loše odabrala u vanjsku službu, premda je imala mogućnost prikladnoga izbora; 2. ako nema mogućnosti izbora (nova država, kao što je bila Italija 1861—1870) i ne stvara opće uvjete da sanira takve nestašice i pobrine se za mogućnost izbora...

(Note sul Machiavelli, p. 142—144; Izabrana dela, str. 262—265)

¹⁰³) Fouché, Joseph (1759—1820), francuski političar, Napoleonov ministar policije (Bilj. red.).

¹⁰⁴) Talleyrand, Charles (1754—1838), francuski diplomat i političar (Bilj. red.).

SADRŽAJ

PREDGOVOR	— — — — —	5
NOVI POREDAK	— — — — —	27
Radnička demokracija	— — — — —	27
Osvajanje države	— — — — —	32
Tvornički savjet	— — — — —	40
Dvije revolucije	— — — — —	46
Prošlost i sadašnjost	— — — — —	53
Građansko društvo	— — — — —	53
Historijski materijalizam i filozofija Benedeta		
Kročea	— — — — —	54
Struktura i nadgradnja	— — — — —	54
Ekonomija i ideologija	— — — — —	55
Učenje o političkim ideologijama	— — — — —	57
Politika i političke ideologije	— — — — —	63
Strast i politika	— — — — —	67
BILJEŠKE O MAKIJAVELIJU, O POLITICI I O		
MODERNOJ DRŽAVI	— — — — —	69
Moderni vladar	— — — — —	69
Bilješke o Makijavelijevoj politici	— — — — —	69
Znanost o politici	— — — — —	77
Politika kao samostalna znanost	— — — — —	81

Elementi politike — — — — — — — —	90
Politička stranka — — — — — — — —	94
Industrijalci i veleposjednici — — — — — — — —	104
Neki teoretski i praktični vidovi »ekonomizma«	107
Predviđanje i perspektiva — — — — — — — —	120
Analiza situacija. Odnosi snaga — — — — — — — —	124
Zapažanja o nekim vidovima strukture političkih stranaka u razdobljima organske krize —	138
Cezarizam — — — — — — — — — —	149
Politička borba i vojni rat — — — — — — — —	155
Pojam pasivne revolucije — — — — — — — —	165
O birokraciji — — — — — — — — — —	174
Teorem određenih proporcija — — — — — — — —	178
Sociologija i politička znanost — — — — — — — —	181
Broj i kvaliteta u predstavničkim sistemima —	183
Pitanje »kolektivnog čovjeka« ili »društvenog komformizma« — — — — — — — — — —	187
Ekonomsko-korporativna faza države — — —	189
Hegemonija (građansko društvo) i podjela vlasti	192
Pojam prava — — — — — — — — — —	194
Politika i ustavno pravo — — — — — — — —	195
Robert Mikels i političke stranke — — — — —	202
Država — — — — — — — — — —	211
»Funkcija vlade« — — — — — — — — — —	223
Politička klasa — — — — — — — — — —	226
»Velika politika i mala politika« — — — — —	227
Moral i politika — — — — — — — — — —	229

Izdavač

Novinsko-izdavačka radna organizacija

RADNIČKA ŠTAMPA

Beograd

Miloša Pocerca 10/I

Direktor

ZIVOTA KAMPERELIĆ

Glavni i odgovorni urednik

ČEDO MALEŠ

Tehnički urednik

DIMITRIJE DUDVARSKI

Naslovna strana

STEVAN VUJKOV

Lektor

MIRA KOLAROV

Korektor

BRANIMIR AVRAMOVIĆ

Štampa

BIGZ

Beograd

Bulevar vojvode Mišića 17

Tiraž 1.500 primeraka

U četvrtom kolu biblioteke »I
objavljeni su sledeći naslovi:

Dr Djordji Caca
»**SOCIJALISTIČKA REPUBLI
FEDERACIJI**«

Dr Vladimir Štambuk
»**TIHA DOMINACIJA**«
Ogled o kibernetici

Dr Milan Šahović
»**MEĐUNARODNI ODNOSI I DRUŠTVENI NAPREDAK**«

Dr Mišdrag Jovičić
»**ZAKON I ZAKONITOST**«
Život pravnih propisa

Edmon Mer
»**SAMOUPRAVLJANJE — SUTRAŠNJICA**«

Franc Fanon
»**SOCIOLOGIJA REVOLUCIJE**«
Ogledi o revoluciji u Alžiru i Africi

Biblioteka »**IDEJE**« (prvo kolo) dobila je, na Međunarodnom
sajmu knjiga u Beogradu 1973, nagradu Skupštine grada
Beograda i Udruženja izdavača i knjižara Jugoslavije za
najveći izdavački poduhvat godine.

radnička štampa

321

GRA

0